

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΧΟΡΤΑΤΣΗ

Ἡ εὐγενὴς Ρεθυμνία οἰκογένεια Χορτάτση, ἡ εἰς τὰ λεγόμενα Δώδεκα Ἀρχοντόπουλα τοῦ Βυζαντίου ἀνάγουσα τὴν καταγωγὴν αὐτῆς, ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως ἡ ἐπιφανεστέρα, μετὰ τὴν τῶν Καλλεργῶν, οἰκογένεια τῆς Κρήτης. Πολλὰ αὐτῆς μέλη διεκρίθησαν κατ' ἔξοχὴν εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Κρήτης ἀγῶνας, ὧς οἱ γενναῖοι ἀδελφοὶ Γεώργιος καὶ Θεόδωρος οἱ Χορτάτσαι, ἀρχηγοὶ τῆς ἐθνικῆς κατὰ τῶν Βενετῶν ἐπαναστάσεως τοῦ 1272-1278, ἣ διέπρεψαν εἰς τὰ γράμματα, ὧς ὁ περὶ τὸ 1600 ἀκμάσας ποιητὴς τῆς « Ἐρωφίλης » Γεώργιος Χορτάτσης, ὁ δὴ μὴνυμος ἀνεμῖδος αὐτοῦ ἱατρὸς ἐν Χάνδακι († 1658) καὶ ὁ ἀδελφὸς τούτου Μελέτιος, ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας (1657-1677). Παρὰ ταῦτα δὲν ἐγράφη μέχρι σήμερον συστηματικὴ περὶ τῆς οἰκογενείας ταύτης μονογραφία. Εἶναι δὲ μάλιστα ἀπορίας ἄξιον, πῶς καὶ οἱ σοβαρώτεροι τῶν μέχρι τοῦδε περὶ αὐτῆς διαλαβόντων μελετητῶν, ἀπὸ τοῦ εἰδικῶς πραγματευθέντος περὶ τῶν εὐγενῶν κρητικῶν οἰκογενειῶν Ἐρνέστου Gerland¹ μέχρι τοῦ Στεφάνου Ξανθοουδίδου, τοῦ κριτικοῦ ἐκδότου τῆς « Ἐρωφίλης »² καὶ ἱστορικοῦ τῶν ἐπὶ Βενετοκρατίας κρητικῶν ἐπαναστάσεων³, ἠγνόησαν παντάπασιν τὴν ἱστορίαν τῶν μετὰ τὴν

¹ E. Gerland, *Histoire de la noblesse crétoise au moyen âge* [= Extrait de la « Revue de l'Orient Latin », τόμ. X καὶ XI], Paris, 1907, σ. (ἀνατύπου) 48-49 (ὅπου σημειοῦνται διάφοροι Χορτάτσαι ἀπὸ τοῦ 13^{ου} μέχρι τοῦ 17^{ου} αἰῶνος) καὶ passim· βλ. καὶ τὴν νεωτέραν (ἀλλ' οὐχὶ καλυτέραν) ἐργασίαν τοῦ Ἀλεξ. Κολυφῆτη, *Τὰ ἀρχοντόπουλα τῆς Κρήτης*, ἔκδοσις περιοδικοῦ « Κρητικὴ Ἔστια », Χανιά, 1952, σ. 83-87 (Οἱ Χορτάτσαι).

² Ἐρωφίλη, τραγωδία Γεωργίου Χορτάτση (1600) ἐκδιδομένη ἐκ τῶν ἀρίστων πηγῶν μετ' εἰσαγωγῆς καὶ λεξιλογίου ὑπὸ Στεφ. Ξανθοουδίδου, Athen, 1928 (Texte und Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie, Nr 9), εἰσαγωγῆς σ. γ'-ε'. Βλ. καὶ πρόλογον Ν. Α. Βέη εἰς « Ἐρωφίλην », ἔκδ. « Στοχαστὴ », Ἀθήνα, 1926, σ. η'-θ' καὶ κζ' (σημ. 5-7).

³ Στεφάνου Ξανθοουδίδου, Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρῆτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν, ἐξεδόθη ἐπιμελεῖα Ἰωάννου Καλιτσουνάκη, Athen, 1939 (Texte und Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie, Nr 34), σ. 49-55, 180-181 καὶ passim. Βλ. καὶ Βασιλ. Δ. Θεοφανείδου, Τάφος Γεωργίου Χορτάτση παρὰ τὴν μονὴν τῶν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ, τόμ. 2 (1939), σ. 177-190, ὧς καὶ Στεφάνου

ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλλωσιν τῆς Κρήτης (1669) τυχῶν τῆς οἰκογενείας Χορτάτση ἐν Πελοποννήσῳ, ἔνθα κατέφυγε καὶ ἐπολέμησε, καὶ ἐν Σμύρνη, ἔνθα ἐγκατεστάθη τελικῶς. Εἰς τὴν πλήρωσιν τοῦ κενοῦ τούτου ἀποβλέπει ἡ προκειμένη ἐργασία. Χωρὶς νὰ ἔχη τὴν ἀξίωσιν πλήρους περὶ τῆς οἰκογενείας ταύτης μονογραφίας, θὰ διαλάβῃ πρῶτον περὶ δύο μέχρι πρό τινος εἰσέτι σωζομένων σπουδαίων συλλογῶν τῶν οἰκογενειακῶν ἐγγράφων τῶν Χορτατσῶν, ὧν ὁ ἀνευρεθεὶς πολῦτιμος κατάλογος, ὡς καὶ ἡ μόνη διασωθεῖσα σύνοψις, θὰ ἐκδοθῶν καὶ θὰ σχολιασθῶν ἀκολουθῶς δὲ θὰ προσφέρῃ, τῇ βοήθειᾳ τῶν εὐρημάτων τούτων κυρίως, ἀναγραφὴν καὶ γενεαλογικὸν πίνακα τῶν μέχρι σήμερον γνωστῶν ἐκπροσώπων τῆς οἰκογενείας ταύτης.

Α' - ΣΥΛΛΟΓΑΙ ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΧΟΡΤΑΤΣΗ ΑΠΟΛΕΣΘΕΙΣΑΙ ἢ ΛΑΝΘΑΝΟΥΣΑΙ

Περὶ τοῦ ὅτι πλείονες τοῦ ἐνὸς ἀπόγονοι τῆς οἰκογενείας Χορτάτση¹ ἐν Σμύρνη διέσωζον, μέχρι τῶν ἀρχῶν εἰσέτι τοῦ παρόντος αἰῶνος, πολυάριθμα παλαιὰ ἔγγραφα διαφωτίζοντα σπουδαίως τὴν ἱστορίαν αὐτῆς, ὑπάρχουσιν αἱ ἀκόλουθοι μαρτυρίαι, αἵτινες διέφυγον τὴν προσοχὴν πάντων τῶν μέχρι τοῦδε εἰδικῶς περὶ Χορτατσῶν γραψάντων.

Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἄγγλος ἔμπορος Sir James William Whittall (1838 - 1910), ἀπόγονος τοῦ ἐν Σμύρνη ἐπισήμου κλάδου τῆς οἰκογενείας τῶν Χορτατσῶν (οἵτινες εἶχον καταλήξει εἰς ἐπιγαμίας μετὰ Γάλλων καὶ Ἄγγλων), εἰς περιέργον βιβλίον ἱστορικῶν καὶ οἰκογενειακῶν αὐτοῦ ἀπομνημονευμάτων ἐκδοθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἀγγλιστὶ τῷ 1901 ὑπὸ τὸν τίτλον « Frederick the Great on Kingcraft... » κλπ.², παρέσχε τὴν εἶδησιν ὅτι σημαντικὰ οἰκογενειακὰ ἔγγραφα ἀνήκοντά ποτε εἰς τὴν προμάμμην του (ἦτις, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἦτο θυγάτηρ τοῦ ἐν Σμύρνη προξένου τῆς Βενετίας

Ξανθοῦ διδου ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι περὶ τοῦ τάφου Γεωργίου Χορτάτση παρὰ τὴν μονὴν τῶν Ἀσωμάτων (ἐκδ. Μιχ. Γ. Πρεβελάκι), αὐτόθι, τόμ. 4 (1941), σ. 88 - 95.

¹ Τὸ ὄνομα γράφεται συνήθως *Χορτάτση* (καὶ ἐνίοτε *Χορτάκη*), ἡ ὀρθὴ ὁμως γραφὴ εἶναι *Χορτάτση*, διότι οὕτω προφέρεται.

² Ὁ πλήρης αὐτοῦ τίτλος ἔχει ὡς ἑξῆς: « Frederick the Great on Kingcraft. From the original ms. with reminiscences and turkish stories, by Sir J. William Whittall, President of the British Chamber of Commerce of Turkey. Longmans, Green, and Co. 39 Paternoster Row, London, New York and Bombay, 1901 ». Τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς τμήμα τοῦ βιβλίου εἶναι τὸ μέρος V (σ. 117 κ. ἐξ.) τὸ ἐπιγραφόμενον « Family Reminiscences », τοῦ ὁποῦ φωτογραφίας ἐκ τοῦ ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων ἀντιτύπου (cote: 8° M. 12127) ἔλαβον τῇ μεσολαβῆσει τοῦ φίλου κ. Charles Astruc.

Λούκα Χορτάτση, θανόντος τῷ 1799) περιῆλθον κληρονομικῶ δικαιώματι εἰς αὐτὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του· εἶχον δὲ τὰ παλαιὰ ἔγγραφα ταῦτα τοποθετηθῆ ἐντὸς ξυλίνων κιβωτιδίων καὶ ἐγκαταλειφθῆ ἐπὶ αἰῶνα σχεδὸν εἰς ἀποθήκην, ὅπου ἀτυχῶς ἐφθάρησαν καὶ κατεξεσχίσθησαν τὰ πλείστα ὑπὸ ποντικῶν, ὀλίγα δὲ μόνον παρέμειναν ἄθικτα¹. Ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων ὁ Whittall ἠροκέσθη νὰ παραθέσῃ — ἀτελῶς καὶ εἰς ἀγγλικὴν μόνον μετάφρασιν — μόνον ἓν², τὸ ὑπ' αὐτοῦ κριθὲν ὡς τὸ σπουδαιότερον. Ἦτο δὲ τοῦτο ἐπίσημον πιστοποιητικὸν τοῦ ἐν Σμύρῃ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ρωσίας, συντεταγμένον περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος, τὸ ὁποῖον συνώψιζεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκογενείας Χορτάτση, ὡς ἀντελήφθη καὶ ἐξέθηκεν αὐτὴν ὁ Ρῶσος Πρόξενος, στηριχθεὶς εἰς πάντα τὰ λοιπὰ ἔγγραφα (66 ἐν ὄλῳ) τῆς συλλογῆς, ἅτινα εἶχον ἐπιδειχθῆ εἰς αὐτόν. Τὸ πιστοποιητικὸν εἶχε ζητηθῆ ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς ἀπόγονον τῆς οἰκογενείας Χορτάτση ἐγκατεστημένον ἐν Ρωσίᾳ πρὸς διεκδίκησιν τίτλου εὐγενείας³. Περὶ τοῦ ἀκριβοῦς περιεχομένου τῶν λοιπῶν ἐγγράφων ὁ Whittall οὐδὲν σημειοῖ.

Ἐξ ἄλλου ὁ δοκιμώτατος Σμυρναῖος ἱστοριοδίφης Νικόλαος Κ. Χ [α-τζῆ] Κωστῆς (1865 - 1924), παραθέτων ἐπ' εὐκαιρίᾳ εἰς δύο ἀλληπάλλληλα δημοσιεύματά του λίαν ἐνδιαφερούσας εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Σμύρῃ Χορτατσῶν⁴, τὰς ὁποίας ἠρύσθη ἐξ ἀνεκδότων κωδίκων, κατὰ παράδοσιν πληροφοριῶν, ἰδίᾳ δὲ ἐκ συλλογῆς οἰκογενειακῶν ἐγγράφων, παρέσχε σαφεῖς πληροφορίες περὶ τῆς προελεύσεως καὶ τῶν περιπετειῶν τῶν ἐγγράφων τούτων. Οὕτως, ἐν ἔτει 1901, σχολιάζων ἔγγραφον τοῦ 1772 ἐκδιδόμενον ὑπ' αὐτοῦ καὶ μνημονεύον τὸν ἐν Σμύρῃ πρόξενον τῆς Βενετίας Λούκαν Χορτάτσην, εὗρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ παραθέσῃ μακρὰν περὶ Χορτατσῶν σημείωσιν, ἐνθα ἀνέφερον⁵ ἐν ἄλλοις ὅτι « τινὰ... τῶν πολυτίμων ἐγγράφων ἀπὸ τοῦ 1440 - 1785 τῆς οἰκογενείας ταύτης διεσώθησαν παρὰ τινι ἐν Βουρνόβᾳ παρὰ τὴν Σμύρνην κληρικῶ, περὶ ὧν ἴσως ἄλλοτε θὰ διαλάβω »· παρέμπων δ' ἀκολούθως περὶ τῶν τυχῶν τῆς οἰκογενείας εἰς τὸ εἰρημένον καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο ἔτος ἐκδοθὲν βιβλίον τοῦ Whittall, προσέθετεν ἐν τέλει ὅτι « οὗτος ἠρύσατό τινα ἐκ τῶν ἄνω ἐγγράφων Χορτάτση ».

Πέντε ἔτη βραδύτερον, ἦτοι τῷ 1906, εἰς τὰ « Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα »

¹ J. W. Whittall, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 120.

² Αὐτόθι, σ. 121 - 125.

³ Ἑλληνικὴν μετάφρασιν τούτου βλ. παρατιθεμένην ὑφ' ἡμῶν κατωτέρω ἐν κεφαλ. 2α' τοῦ μέρους τούτου.

⁴ Τὰς πολλοῦ λόγου ἀξίας, ἀλλ' ἀγνοηθείσας μέχρι τοῦδε εἰδήσεις ταύτας θὰ χρησιμοποιοῦμεν καταλλήλως κατωτέρω ἐν κεφαλ. 2 καὶ 3 τοῦ Β' μέρους τῆς παρούσης μελέτης.

⁵ Ἀποσπάσματα ἐκ Σμυρναϊκοῦ κώδικος ἐκδιδόμενα ὑπὸ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 181 - 182, σημ. 5.

αὐτοῦ, ὑπομνηματίζων ἕτερον ἐκδιδόμενον ἔγγραφοι τοῦ 1785 φέρον προσεπικύρωσιν τοῦ αὐτοῦ Λούκα Χορτάτση ἀπὸ 1786, ὁ Ν. Χ. Κωστῆς ἐπανάλαβε συμπληρωμένην καὶ διωρθωμένην ἐπαισθητῶς τὴν ἀνωτέρω περὶ Χορτατσῶν σημείωσιν¹, ἐν ἧ ἰσχυρῶς περὶ τῶν ἐγγράφων² τὰ ἐξῆς ἐπὶ λέξει³: « Ἡ οἰκογένεια Χ[ορτάτση]... ἐξέλιπεν ἐν Σμύρῃ τῷ 1884 μετὰ τῆς Ἑλένης Παύλου Μανωλάκη Χορτάτση, τινὰ δὲ τῶν πολυτίμων ἐγγράφων ἀπὸ τοῦ 1440-1785 τῆς οἰκογενείας ταύτης διεσώθησαν παρὰ τιμὴν ἐν Βουρνούβῃ παρὰ τὴν Σμύρνην κληρικῶν, εἰ μὴ ἀπημπολήθησαν ἤδη τῷ πλειοδοτοῦντι, τῆς Ἰστ. καὶ Ἑθν. Ἐταιρ. τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Κρητ. Πολιτείας μὴ εὐπορουσῶν... περὶ ὧν ὡς καὶ τινων παρ' ἐμοὶ εὗρισκομένων περαιτέρω ἱκανὴ γενήσεται μνεία ». Τὴν τελευταίαν ὁμως ὑπόσχασιν τοῦ ταύτην ὅπως διαλάβῃ ἐκτενέστερον περὶ τῶν ἐγγράφων Χορτάτση δὲν φαίνεται ὅτι ἐξεπλήρωσέ ποτε ὁ Ν. Χ. Κωστῆς· διότι τῶν μὲν « Σμυρναϊκῶν Ἀναλέκτων » αὐτοῦ δὲν συνέχισε τὴν ἐκτύπωσιν, μὴ ἐκδοῦς ἕτερον τεῦχος πλὴν τοῦ πρώτου, ἀποστέλλων δὲ τῷ 1910 πρὸς τὸν Σπυρίδωνα Λάμπρον πληροφορίας καταχωρηθείσας ὑπὸ τούτου ἐν « Νέῳ Ἑλληνομνήμονι »⁴ περὶ τῆς διὰ δικεφάλου ἀειτοῦ μωσαϊκῆς διακοσμῆσεως τῆς ἐν Μπουρνούβῃ οἰκίας τοῦ Λούκα Χορτάτση, περιορίζεται νὰ παραπέμψῃ περὶ αὐτοῦ εἰς μόνον τὰ ἀνωτέρω δύο προηγούμενα δημοσιεύματά του. Ἄλλ' οὐδ' ἀπὸ τοῦ 1910 μέχρι τοῦ 1924, ὅτε ἀπεβίωσεν ὁ Ν. Χ. Κωστῆς⁵, φαίνεται δημοσιεύσας τι περὶ Χορτατσῶν, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον ἡμεῖς ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν.

¹ Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα. *Mélanges Smyrniens* ὑπὸ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ. Ἐκδοσις Β' διεσκευασμένη καὶ ἐπηρεξημένη. Τεῦχος Α'. Ἐν Ἀθήναις, 1906, σ. 91-92, σμ. 1.

² Αὐτόθι, σ. 92, σμ.

³ Τὰς νέας προσθήκας σημειοῦμεν διὰ πλαγίων τυπογραφικῶν στοιχείων. Ἄς προστεθῇ ἐνταῦθα ὅτι ἡ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Whittall φράσις « οἷος ἡρόσατό τινα ἐκ τῶν ἄνω ἐγγράφων Χορτάτση » ἔχει ἀντικατασταθῆ (καὶ ὀρθῶς, διότι ὁ Whittall δὲν ἠντλησεν ἐκ τούτων, ἀλλ' ἐκ τῶν παρ' αὐτῷ ἐγγράφων) διὰ τῆς ἐξῆς: « ἐνθα πολλὰ τὰ πλημμελεῖ καὶ ἀνακριβῆ κατὰ τὴν συγγενῆ αὐτοῦ *Miss Mary Whittall* ».

⁴ « Νέος Ἑλληνομνήμων », τόμ. 7 (1910), σ. 339-340 (Σύμμικτα).

⁵ Περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ λογιωτάτου τούτου πατριδογράφου βλ. ἐπ' ἐσχάτων Νίκοιο Καραῆ, Ὁ Μπουρνούβας. Ἱστορικά - Ἀναμνήσεις, Ἀθήνα, 1955, σ. 183-191, ἐνθα ἐπαναλαμβάνονται (σ. 100) καὶ αἱ περὶ τῶν ἐγγράφων Χορτάτση πληροφορίες τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ, μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι « κανεὶς ὁμως ποτὲ δὲν ἔμαθε τί ἀπέγιναν ». Ἰδιοχειρον αὐτοῦ κατάλοιπον ἐδημοσίευσε μετὰ σχολίων ὁ Λεωνίδας Πολύδωρος Κυβετός, Χρονικὸν βραχὺ τοῦ Βουρνούβα-Ἰουλ. 1922, « Μικρασιατικὰ Χρονικά », τόμ. 1 (1938), σ. 394-412· ἀλλ' οὐδ' ἐν αὐτῷ γίνεταί μνεία τῶν ἐγγράφων Χορτάτση. Κατὰ τὰς πληροφορίες τοῦ ἐπίσης βιογραφησάντος αὐτὸν Μιχ. Ἀργυροπούλου, Χρονικά τῆς Ἀνατολῆς [τόμ. Α']. Σμύρνη. Σκιαγραφίαι, Ἀθήναι, 1944, σ. 210-215, κατὰ τὸν τραγικὸν ἐν πλῶ θάνατον αὐτοῦ ἀπώλεσθησαν τὰ χειρόγραφα του.

Κατ' ἀγαθὴν ὁμῶς τύχην, τὰς περὶ τῶν πολυτίμων τούτων ἐγγράφων πληροφορίας τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ ἔρχονται σήμερον νὰ συμπληρώσουν εἰς πολύτιμος χειρόγραφος κατάλογος αὐτῶν καὶ δύο ἔγγραφα τοῦ 1902 ἀνευρεθέντα ἐν τῷ ἐν Χανίοις Ἱστορικῷ Ἀρχεῖφ Κρήτης ὑπὸ τοῦ πρώην διευθυντοῦ αὐτοῦ κ. Ν. Β. Τωμαδάκη, ἅτινα καὶ δημοσιεύονται ὑφ' ἡμῶν ἐνταῦθα¹. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τῶν ἐγγράφων τούτων εἶναι ἐπιστολὴ ἐκ Μπουρνόβα τῆς Σμύρνης ἀπὸ 11 Ἰουλίου 1902 τοῦ ἐκεῖ ἱεροδιακόνου Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου πρὸς τὸν τότε Σύμβουλον ἐπὶ τῆς Παιδείας καὶ Δικαιοσύνης τῆς Κρητικῆς Πολιτείας Ἀντώνιον Βορεάδην, δι' ἧς ὁ Ἀντωνιάδης (οὗτος εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ μὴ κατονομαζόμενος «ἐν Βουρνόβα κληρικὸς») προσφέρεται ὅπως πωλήσῃ εἰς τὴν Κρητικὴν Πολιτείαν τὰ εἰς τὴν κατοχὴν του ἔγγραφα τῶν Χορτατσῶν, τὰ περιελθόντα εἰς αὐτὸν ὡς ἐκτελεστὴν τῆς διαθήκης τῆς θανούσης τελευταίας τούτων ἀπογόνου Ἑλένης Χορτάτση, ἀντὶ τιμήματος ἐξήκοντα λιρῶν Τουρκίας². Τὸ δὲ δεύτερον εἶναι πρότασις τοῦ Βορεάδου ἀπὸ 5 Αὐγούστου 1902 ὡς προϊσταμένου τῆς Ἀνω-

¹ Τὸν φίλον καθηγητὴν εὐχαριστῶ θερμῶς καὶ ἐντεῦθεν διὰ τὴν πρόθυμον παραχώρησιν τῶν ἐγγράφων τούτων, ἧτις καὶ παρέσχον εἰς ἐμὲ τὴν ἀφορμὴν πρὸς περαιτέρω ἔρευναν τοῦ θέματος καὶ συγγραφὴν τῆς παρούσης μελέτης.

² Ἡ ἐπιστολὴ (ἐπὶ διφθέρου χάρτου 0,215×0,140 μ., γεγραμμένου μόνον κατὰ τὰς δύο ἐσωτερικὰς σελίδας) ἔχει ὡς ἐξῆς :

*Ἐν Βουρνόβα παρὰ τὴν Σμύρνην
τῆ 11 Ἰουλίου 1902*

*Πρὸς τὸν Κύριον
Ἀντώνιον Βορεάδην
Σύμβουλον τῆς Παιδείας καὶ τῆς Δικαιοσύνης
εἰς Χανία*

Κύριε Σύμβουλε,

Κατὰ σύστασιν τοῦ ἐν Ἀθήναις διαπρεποῦς καθηγητοῦ κυρίου Σπυρίδωνος Λάμπρου λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀπευθυνθῶ πρὸς ὑμᾶς γράφων περὶ τῶν, ὡς γνωστὸν ἡμῖν, ἐν τῇ κατοχῇ μου εὐρισκομένων ἐγγράφων τῆς Κρητικῆς οἰκογενείας Χορτάτση τῆς καὶ ἐν Σμύρνη διαπρεψάσης, αἵνα παρέλαβον παρὰ τῆς μακαρίτιδος Ἑλένης Χορτάτση, τῆς τελευταίας ἀτιόθι ἀπογόνου τῆς οἰκογενείας ταύτης, τῆς ὁποίας καὶ ὑπῆρξα ἐκτελεστὴς τῆς διαθήκης. Ὡς ἔμαθον παρὰ τοῦ κ. Ν. Χ. Κωστῆ, διδάκτορος τῆς φιλολογίας, ὁ κ. Λάμπρος ἔγραψεν ἡμῖν ἀπὸ νινος καιροῦ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πέμψας καὶ λεπτομερῆ σημείωσιν τῶν ῥηθέντων ἐγγράφων, ἔλαβε δὲ παρ' ἡμῶν ἀπάντησιν δι' ἐπιθυμεῖτε νὰ ἔλθητε εἰς διαπραγματεύσεις μετ' ἐμοῦ πρὸς πρόσκτησιν τῶν ἐγγράφων τούτων ὑπὸ τῆς Κρητικῆς Πολιτείας. Ἐγὼ, κύριε Σύμβουλε, εὐχαρίστως θὰ ἐδώροῦμην ταῦτα εἰς τὸ ἔθνος καὶ μάλιστα εἰς Κρήτην, εἰς τὴν ὅποιαν τὰ πλεῖστα ἀφορῶσιν, ἀλλ' οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι μὲ ἀναγκάζουσι νὰ παραδώσω ἡμῖν ταῦτα ἀντὶ τιμήματος Λιρῶν Τουρκίας ἐξήκοντα. Φρονῶ ὅτι ἡ τιμὴ αὕτη δὲν εἶναι μεγάλῃ διὰ τὴν Κρητικὴν Πολιτείαν, θέλει δὲ εἶναι ἱκανοποιητικὴ διὰ τὰς ἐμὰς ἀνάγκας.

Ἀναμένων ἀπάντησιν ὑμῶν, διατελῶ, κύριε Σύμβουλε, μετὰ τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ καὶ ὑπολήψεως.

Γερμανὸς Ἱεροδιάκονος Ἀντωνιάδης

τέρας Διευθύνσεως τῆς Παιδείας καὶ Δικαιοσύνης πρὸς τὸ Συμβούλιον τοῦ Ἡγεμόνος περὶ ἀγορᾶς τῶν ἐγγράφων τούτων¹, ὧν καὶ ἐπισυνάπτει τὸν κατάλογον.

Συνδύζοντες νῦν τὰ περὶ τῶν οἰκογενειακῶν ἐγγράφων Χορτάτση ὑπὸ Whittall καὶ Ν. Χ. Κωστή κατὰ καιροῦς δημοσιευθέντα ὡς ἀνωτέρω, πρὸς τὰς σήμερον τὸ πρῶτον ἐρχομένας εἰς φῶς διὰ τῆς ἐκδόσεως τῆς μεταξὺ Γ. Ἐντωνιάδου καὶ Ἄ. Βορεάδου ἀλληλογραφίας πληροφορίας, ἀγόμεθα εἰς τὰς κάτωθι διαπιστώσεις.

Κατ' ἀρχὴν πρέπει νὰ διαστείλωμεν τὰ ἔγγραφα, περὶ ὧν βεβαιοῖ ὁ Whittall ὅτι εὐρίσκοντο εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ τῷ 1901, ἀπὸ τῶν ἐγγράφων ἅτινα τὸ αὐτὸ ἔτος, κατὰ τὰ γραφόμενα τοῦ Ν. Χ. Κωστή, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπόμενο, κατὰ τὴν ἰδίαν του ἐπιστολὴν, κατεῖχεν ὁ ἱεροδιάκονος Γ. Ἐντωνιάδης. Πρόκειται περὶ δύο διαφόρων² καὶ διαφόρου προελεύσεως συλλο-

¹ Τὸ ἔγγραφο (ἐν πρωτοτύπῳ, ἐπὶ διφύλλῳ χάρτου 0,335×0,210 μ., γεγραμμένου μόνον κατὰ τὴν πρώτην σελίδα καὶ φέροντος προστεθειμένην κάτωθι τῆς ἡμερομηνίας τὴν ἔνδειξιν : < Γραφεῖον Συμβουλίου Ἡγεμόνος. Ἀριθ. πρωτ. 201. Ἐλήφθ. τῆ 5/8/902 >) ἔχει ὡς ἀκολούθως :

Ἐν Χανίοις τῆ 5 Ἀυγούστου 1902

ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ
 Η ΑΝΩΤΕΡΑ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ
 ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Ἀριθ. Πρωτ. 2034
 Διεκπ. 861

Πρὸς

Τὸ Συμβούλιον τοῦ Ἡγεμόνος

Ἀξιότιμοι κ. Συνάδελφοι,

Ὁ ἐν Βουρνόβα παρὰ τὴν Σμύρνην διαμένων Γερμανὸς ἱεροδιάκονος Ἐντωνιάδης ἀναφέρει ἡμῖν δι' ἐπιστολῆς του ὅτι ἔχει εἰς τὴν κατοχὴν του ἔγγραφα τῆς Κρητικῆς οἰκογενείας Χορτάτση, τὰ ἐν τῷ συνημμένῳ καταλόγῳ ἀναφερόμενα, ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἡμετέρας Πατρίδος καὶ τὰ ὅποια, ὡς γράφει, ἂν οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι δὲν ἠμπόδιζον, εὐχαρίστως θὰ ἐδώρετο τῇ Κρητικῇ Πολιτείᾳ.

Ἐπειδὴ τὰ ἔγγραφα ταῦτα ὡς ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν δυνατὸν νὰ χρησιμοποιῶσιν ἡμῖν ποτε, παρακαλῶ τὸ Συμβούλιον νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τῆς ἀγορᾶς ἢ μὴ αὐτῶν καὶ τὰ ἐξουσιοδοτήσῃ ἐνθάδε, ὅπως ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ κατόχου περὶ τοῦ ἀντιτίμου τῶν ἐγγράφων τούτων. Τὸ ἀντίτιμον τοῦτο, ἐν περιπτώσει ἀγορᾶς τῶν ἐν λόγω ἐγγράφων, καταβληθήσεται ἐκ τῆς ἐν τῷ Προϋπολογισμῷ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἄνωτ. Διευθύνσεως τῆς Παιδείας καὶ Δικαιοσύνης ἀναγεγραμμένης πιστώσεως (Κεφ. 1. ἀρθ. 3) ὑπὸ τὸν τίτλον « ἀγορὰ βιβλίων διὰ τὴν βιβλιοθήκην ».

Μετ' ἐξαιρέτου ὑπολήψεως

Ὁ ἐπὶ τῆς Παιδείας καὶ Δικαιοσύνης Σύμβουλος
 (Τ.Σ.) (ὑπογρ.) Ἄ. Βορεάδης

² Ἡ τοῦ Whittall φαίνεται ὅτι περιελάμβανε καὶ παλαιότερα (βυζαντινὰ) ἔγγραφα (βλ. κατωτέρω κεφάλ. 2 τοῦ παρόντος μέρους), ἐνῶ ἡ τοῦ Ἐντωνιάδου δὲν περιεῖχε προγενέστερα τῶν μέσων τοῦ 15ου αἰῶνος.

γῶν, παρ' ὅλον ὅτι φαίνεται πιθανὸν ἔγγραφα τινὰ τῆς μιᾶς νὰ περιλαμβάνοντο ἐν ἀντιγράφῳ καὶ εἰς τὴν ἄλλην. Καὶ ἡ μὲν πρώτη κατείχετο ὑπὸ τῶν προγόνων τοῦ Whittall ἀδιαλείπτως καθ' ὅλον τὸν 19^{ον} αἰῶνα. Ἡ δὲ δευτέρα ἀνῆκεν, ἐξ οἰκογενειακῆς βεβαίως κληρονομίας, εἰς τὴν Ἑλένην Παύλου Μανολάκη Χορτάση μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1884 θανάτου αὐτῆς, ὅτε περιῆλθεν εἰς τὸν ἐκτελεστὴν τῆς διαθήκης τῆς Γερμανὸν Ἀντωνιάδην. Σήμερον τὴν πρώτην συλλογὴν δέον ν' ἀναζητήσωμεν παρ' ἀπογόνῳ τινὶ τῆς ἐν Σμύρῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει ἐγκατεστημένης οἰκογενείας Whittall¹. Τῆς δευτέρας ὁμως αἱ περιπέτεια φαίνονται μεγαλύτεραι : Ὁ παρ' ἐλίδα, ἴσως δὲ καὶ παρὰ τὸν νόμον γενόμενος κάτοχος αὐτῆς ἱεροδιάκονος Ἀντωνιάδης ἐνδιεφέρθη ὄχι πῶς νὰ ἐκδώσῃ ἢ ἐξασφαλίσῃ, ἀλλὰ πῶς νὰ πωλήσῃ ἐπικερδέστερον αὐτήν. Ἀπηθύνθη δὲ πρὸς τοῦτο εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις καθηγητὴν Σπυρίδωνα Λάμπρον, πιθανῶς διὰ τοῦ ἐκ Μπουρνόβα λογίου καὶ παλαιοῦ τοῦ Λάμπρου μαθητοῦ Ν. Χ. Κωστῆ, ὅστις, ἐξ ὅσων ἔγραψε τῷ 1901, φαίνεται ἰδὼν καὶ μελετήσας τὴν συλλογὴν. Ὁ Λάμπρος ἐπεδίωξεν ὀρθῶς ὅπως αὕτη περιέλθῃ εἰς ἐνδιαφερομένην δημοσίαν ἀρχὴν καὶ ἔγραψε, μικρὸν πρὸ τοῦ Ἰουλίου 1902, εἰς τὸν Ἀντώνιον Βορεάδην, συναποστέλλων καὶ κατάλογον τῶν ἐγγράφων καὶ συνιστῶν τὴν ὑπὸ τῆς Κρητικῆς Πολιτείας ἀγορὰν αὐτῆς. Ὁ ἐπὶ τῆς Παιδείας Σύμβουλος, ὅστις ἐτύγχανεν, ὡς γνωστὸν, φιλόλογος καὶ φιλόμουσος ἀνὴρ, ἐφάνη πρόθυμος καὶ ἀπήντησεν εἰς τὸν Λάμπρον ὅτι ἐπειθῆμι νὰ ἔλθῃ εἰς ἀμέσους μετὰ τοῦ πωλητοῦ διαπραγματεύσεις. Οὗτος ἀπηύθυνε τότε εἰς αὐτὸν τὴν ἀπὸ 11 Ἰουλίου 1902 ἐπιστολὴν του, γεγραμμένην (πιθανώτατα δὲ καὶ συντεταγμένην) διὰ χειρὸς τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ², δι' ἧς ἐξήτει τὸ σοβαρὸν διὰ τὴν τότε ἐποχὴν ποσὸν τῶν 60 λιρῶν Τουρκίας. Ὁ Βορεάδης διεβίβασε τὴν ἐπιστολὴν αὐτήν, μετὰ τοῦ καταλόγου τῆς συλλογῆς, διὰ τοῦ ἀπὸ 5 Αὐγούστου 1902 ἐγγράφου του, εἰς τὸ Συμβούλιον τοῦ Ἡγεμόνος τῆς Κρήτης Γεωργίου, τὸ ὁποῖον ὁμως φαίνεται ὅτι ἔκρινεν ὑπερβολικὸν τὸ ἀπαιτούμενον τίμημα καὶ ἀπέρριψε τὴν περὶ ἀγορᾶς πρότασιν. Ἀνάλογον διάβημα τοῦ πωλητοῦ πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Ἱστορικὴν καὶ Ἐθνολογικὴν Ἐταιρείαν τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔοχε καλύτερον ἀποτέλεσμα, ὡς βεβαίῳ ὁ Ν. Χ. Κωστῆς, καὶ τὰ ἔγγραφα παρέμειναν εἰς χεῖρας τοῦ Ἀντωνιάδου. Τί ἀπέγιναν ἔκτοτε ; Ἡδὴ τῷ 1906 ὁ Ν. Χ. Κωστῆς, δυσφορήσας πλέον διὰ τὴν πλεονεξίαν τοῦ κερδαλέοφρονος κληρικοῦ, τὸν ὁποῖον ἐπεικῶς δὲν ἠθέλησε νὰ κατονομάσῃ, ἐξέφρασε τὴν ὑπόνοιαν μήπως ταῦτα « ἀπημπολήθησαν ἤδη τῷ πλειοδοτοῦντι ». Ἀλλὰ καὶ ἂν τοῦτο δὲν συνέβη,

¹ Βλ. τὸν ἐν κεφ. 2 τοῦ Β' μέρους γενεαλογικὸν κατάλογον.

² Ὡς ἐβεβαίωσεν ἡμᾶς ὁ γνωρίζων τὸν γραφικὸν τούτου χαρακτῆρα καὶ κατέχων αὐτογράφους ἐπιστολάς του παλαιὸς του φίλος κ. Νικ. Καραζᾶς' μόνη ἡ ὑπογραφή τοῦ ἐπιστέλλοντος εἶναι αὐτόγραφος.

ἡ συλλογὴ ἠκολούθησε τὴν τύχην τοῦ κατόχου τῆς. Διέσωσεν ἄρα γε οὗτος αὐτὴν μετὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν; Κατ' ἀσφαλεῖς πληροφορίας¹, ἦλθε πρόσφυξ εἰς Μυτιλήνην κατ' ἀρχὰς καὶ βραδύτερον εἰς Ἀθήνας, ἔνθα καὶ ἀπεβίωσε τῷ 1924 παρὰ συγγενικῆ ἰατρικῆς οἰκογενεῖας. Δυστυχῶς οὐδὲν ἕτερον ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν περὶ αὐτοῦ καὶ τῶν τυχόν καταλειφθέντων ὑπ' αὐτοῦ πραγμάτων. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ συλλογὴ τοῦ Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου δέον νὰ θεωρῆται ἀπολεσθεῖσα ἢ, ἔστω, λανθάνουσα, ὡς ἄλλως τε καὶ ἡ τοῦ J. W. Whittall.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ εὐτυχῶς διασωθεὶς καὶ ἀνευρεθεὶς κατάλογος τῶν ἐγγράφων τῆς συλλογῆς Ἀντωνιάδου ἀποκτᾷ ὅλως ἰδιαιτέραν ἀξίαν, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ μόνον δημοσιευθὲν ἐγγράφον τῆς συλλογῆς Whittall. Διὰ τοῦτο θὰ προβῶμεν κατωτέρω εἰς τὴν ἔκδοσιν αὐτῶν, προτάσσοντες περὶ ἑκατέρου βραχεῖαν εἰσαγωγὴν καὶ ἐπιτάσσοντες σημειώσεις.

1. Κατάλογος τῆς συλλογῆς Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου.

Ὁ κατωτέρω ἐκδιδόμενος κατάλογος τῶν ἐγγράφων τῆς οἰκογενεῖας Χορτάτση τῶν κατεχομένων, τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 1902, ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου εἶναι γεγραμμένος ἐπὶ συνήθους διφυλλοῦ χάρτου ἀναφορᾶς (0,300×0,205 μ.) δι' ἀγνώστου χειροῦς, οὐχὶ πάντως τῆς τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ, διότι παρουσιάζει διάφορον γραφικὸν χαρακτῆρα πρὸς τὴν διὰ χειροῦς τοῦ τελευταίου τούτου γεγραμμένην ἐπιστολὴν τοῦ Ἀντωνιάδου². Ὁ συντάξας τὸν κατάλογον, τὸν ἀποσταλέντα, κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου³ εἰς τὸν Ἀντ. Βορεάδην, φαίνεται λόγιος ἀνὴρ, γνώστης τῆς λατινικῆς καὶ ἔν τινι μέτρῳ τῆς ἰταλικῆς, ἱκανῶς δὲ προσεκτικὸς καὶ ἀκριβολόγος. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἔσχε πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτὰ ταῦτα τὰ ἐγγράφα τῆς συλλογῆς, ἅτινα καὶ διεξῆλθε, κατέταξε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥτιον χρονολογικῶς⁴ καὶ ἠρίθμησε, τέλος δ' ἐπεχείρησε νὰ περιγράψῃ περιληπτικῶς. Καὶ διὰ μὲν τὴν ἀρίθμησιν ἐχρησιμοποίησε τοὺς ἀριθμοὺς 1-11, ὧν οἱ 2-5 φέρουν ὑποδιαίρεσεις διὰ γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου (2^α-ξ, 3^α-δ, 4^α-θ, 5^α-ζ), πολλὰ τῶν ὁποίων πάλιν περιλαμβάνουν πλείονα τοῦ ἑνὸς (ἄδηλον ἐνίοτε πόσα) ἐγγράφα (βλ. ἀριθ. 3γ, 3δ, 4γ, 4δ, 4ε), ὡς ἄλλως τε καὶ ὁ ἀριθμὸς 11' τὸ τελευταῖον τοῦτο, συνδυαζόμενον καὶ πρὸς τὸ γεγονός ὅτι

¹ Παρασχεθεῖσας ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἱστοριογράφου τοῦ Μπουρνόβα κ. Νικ. Καραρᾶ.

² Βλ. ἀνωτέρω, σ. 237, σημ. 2.

³ Ὁ γραφικὸς χαρακτῆρ δὲν εἶναι πάντως οὐδὲ τοῦ Σπυρ. Λάμπρου, ὡς ἐξηκριβώσαμεν.

⁴ Μόνον τὰ ἐγγράφα ὑπ' ἀριθ. 1, 2^α, 3^α-3^β καὶ 8 δὲν ἔχουν ἐνταχθῆ κατὰ τὴν ὀρθὴν χρονολογικὴν σειράν.

ἀντιθέτως ἔχουν δοθῆ ἔνιοτε πλείονες τοῦ ἑνὸς ἀριθμοὶ εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἔγγραφο, ὡς φερόμενον εἰς πλείονα τοῦ ἑνὸς ἀντίγραφα (πρὸς τὸν ἀριθ. 3γ πρὸς 2ε καὶ 3δ πρὸς 2στ-2ζ, καὶ τοὺς ἀριθ. 2 καὶ 3 πρὸς 4α καὶ 4γ), καθιστᾷ ἀδύνατον τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐγγράφων τῆς συλλογῆς· πάντως οὗτος θὰ προσήγγιζε τὰ 60. Διὰ δὲ τὴν περιγραφὴν ὁ συντάκτης τοῦ καταλόγου παρέσχε μὲν κατὰ τὸ δυνατόν ἀκριβῆ ἰδέαν τοῦ περιεχομένου ἐκάστου ἐγγράφου, ἀλλὰ δὲν ἐθεώρησε δυστυχῶς ἀναγκαῖον, ἴσως καὶ ἔνεκα σπουδῆς, νὰ ἐκταθῆ εἰς λεπτομερείας καὶ διὰ τοῦτο αὕτη εἶναι συχνάκις ἀτελής. Οὕτω διὰ τινὰ ἔγγραφα παραλείπονται οὐσιώδη στοιχεῖα, ὡς ἡ χρονολογία (βλ. ἀριθ. 4ε, 5δ, 5ε καὶ 11) ἢ ἡ ἐκδοῦσα ἀρχὴ (βλ. ἀριθ. 4θ, 5α, 5β, 5ε, 5ζ, 6, 8), ἢ δὲ περιλήψεις, κατὰ κανόνα συντομωτάτη, εἶναι συνηθέστατα ἀνεπαρκῆς, ἔνιοτε μάλιστα οὐδὲν τὸ συγκεκριμένον ἀναγράφεται περὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐγγράφου (βλ. ἀριθ. 2δ, 2στ, 2ζ, 3β, 4δ, 4ε, 4ζ, 4θ, 11). Ἐπιπλέον καὶ τὰ ἔξωτερικά στοιχεῖα (εἶδος χάρτου, διαστάσεις, εἶδος γραφῆς, διατήρησις κλπ.), ὡς καὶ αἱ ἀρχαὶ (incipit) τῶν ἐγγράφων οὐδέποτε δηλοῦνται. Ἐξ ἄλλου τὸ δυσανάγνωστον τῶν ἰταλιστῶν γεγραμμένων ἐγγράφων ὠδήγησε τὸν συντάκτην τοῦ καταλόγου εἰς παραναγνώσεις πολλῶν λέξεων, ἰδίᾳ δὲ ὀνομάτων ἢ εἰς τὴν ἰχνογραφικὴν ἀπόδοσιν τῆς γραφῆς αὐτῶν. Ἐντεῦθεν προέκυψαν πολλὰ καὶ σοβαρὰ σφάλματα καὶ ἀνεφύησαν ἐκ τούτων ποικίλαι δυσχέρειαι περὶ τὴν ἔκδοσιν, πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ὁποίων ἐδέησε νὰ γίνῃ πολλὴ ἔρευνα καὶ ν' ἀποτοληθῶσι σοβαραὶ ἔνιοτε διορθώσεις πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου· περὶ τούτου πείθεται τις ῥίπτων ἓν βλέμμα εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα.

Ἄλλὰ καὶ παρ' ὅλας τὰς ἀτελείας ταύτας τοῦ καταλόγου — εὐεξηγήτους ἄλλως τε προκειμένου περὶ προχείρου σημειώματος καὶ οὐχὶ περὶ ἐπιστημονικῆς καταγραφῆς — ἡ ἀξία τούτου εἶναι σημαντικωτάτη, λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι οὗτος, μετὰ τὴν ἀδηλον τύχην τῶν ἐγγράφων, ἀπέμεινε σήμερον ἡ μόνη αὐθεντικὴ περὶ τούτων μαρτυρία. Διὰ τοῦτο ἦτο ἐπιβεβλημένον νὰ ἐξετάσωμεν τοῦτον μετὰ πάσης προσοχῆς καὶ ἐπιμονῆς πρὸς ἀντιλήσιν ὅσον οἶόν τε περισσοτέρων ἀγνώστων ἄλλοθεν ἱστορικῶν στοιχείων, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπαληθεύσωμεν ἓν πρὸς ἓν τὰ ἐν αὐτῷ φερόμενα ὀνόματα, περιστατικὰ καὶ χρονολογίας: εἰς τὸν διπλοῦν τοῦτον σκοπὸν ἀπέβλεψαν καὶ αἱ ἀκολουθοῦσαι τὴν ἔκδοσιν τοῦ καταλόγου — δυσαναλόγως ἴσως μακροαί, ἀλλ' ἀναγκαῖαι — σημειώσεις.

Ὁ κατάλογος περιλαμβάνει οἰκογενειακὰ τῶν Χορτατσῶν ἔγγραφα (μόνον τὸ ὑπ' ἀριθ. 1 φαίνεται ἄσχετον ἔντυπον ἢ ἀντίγραφον ἐξ ἐντύπου) ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 15^{ου} μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 18^{ου} αἰῶνος. Καὶ τὰ μὲν τοῦ 15^{ου} καὶ 16^{ου} αἰῶνος εἶναι ὀλίγιστα (ἀριθ. 2α καὶ 3α-β), τὰ δὲ πλεῖστα ἀνήκουν εἰς τὸν 17^{ον} καὶ 18^{ον} αἰῶνα. Προέρχονται δὲ τὰ πλεῖστα ἐκ Κρήτης, ἔνθα ἡ οἰκογένεια Χορτάτση διέμενε μέχρι τῆς εἰς τοὺς Τούρκους ὑποταγῆς τῆς

νήσου ἐν ἔτει 1669 (ἢ ἐκ Σούδας, ἔνθα ὁ Ἐμμ. Χορτάτσης παρέμεινεν ἐπὶ εἰκοσαετιάν εἰσέτι) καὶ ἐκ Πελοποννήσου, ἔνθα αὕτη κατέφυγε μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Βενετῶν κατάληψίν της (1686) μέχρι τῆς δευτέρας τουρκικῆς κατακτήσεως τοῦ 1715, ὀλίγα δὲ μόνον (ἀριθ. 9-11) ἐκ Σμύρνης, ὅπου ἀκολούθως ἐγκατεστάθη. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐγγράφων εἶναι ἐπίσημα γράμματα ἀνωτάτων ἀρχῶν τῆς Βενετίας (Λογῶν, Δουκῶν τῆς Κρήτης, Γενικῶν Προνοητῶν τῆς Κρήτης ἢ τῆς Πελοποννήσου κ.ἄ.), δι' ὧν ἀπονέμονται τιμητικαὶ διακρίσεις ἢ παρέχονται πιστοποιήσεις εἰς διάφορα κατὰ καιροὺς μέλη τῆς οἰκογενείας Χορτάτση διὰ τὰς πρὸς τὴν Βενετιανὴν προσενεχθείσας πολεμικὰς αὐτῶν ὑπηρεσίας κατὰ τὰς ἐν Κρήτῃ ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίας ἢ κατὰ τοὺς ἐναντίον τῶν Τούρκων ἀγῶνας ἐν Κρήτῃ καὶ Πελοποννήσῳ· τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν ἐκ τῆς συλλογῆς ἔλλειψιν παντὸς ἐγγράφου ἀφορῶντος εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς κατὰ τῶν Βενετῶν ἐπαναστάσεως τοῦ 13οῦ αἰῶνος ἀδελφοῦ Χορτάτσης ἢ εἰς τὸν ἄνευ πολεμικῆς δράσεως ποιητὴν τῆς « Ἐρωφίλης ». Τὸ ἥμισυ περίπου τῶν ἐγγράφων, καὶ δὴ πάντα τὰ νεώτερα, φαίνονται πρωτότυπα, μολονότι τοῦτο δὲν δηλοῦται πάντοτε σαφῶς ἐν τῷ καταλόγῳ. Ἀντίγραφα, ὡς ρητῶς δηλοῦται, εἶναι τὰ ὑπ' ἀριθ. 2^α, 2^β, 3^α, 3^β, 3^γ, 3^δ, 4^α, 4^β, 4^γ, πιθανῶς δὲ καὶ ἄλλα· ἐκ τούτων τὰ τέσσαρα πρῶτα προέρχονται, κατὰ τὰ ἐν αὐτοῖς δηλούμενα, ἐκ τῶν βενετικῶν ἀρχείων, τὰ δὲ δύο ἐπόμενα ἐγένοντο ὑπὸ δημοσίου νοταρίου ἐν Βενετίᾳ.

Τὴν ἱστορίαν τῆς συγκροτήσεως τῆς συλλογῆς ταύτης δυνάμεθα μετὰ τινος πιθανότητος ν' ἀναπαραστήσωμεν ὡς ἑξῆς περίπου: Ὁ Ἐμμανουὴλ Χορτάτσης, φεύγων μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κρήτης εἰς Βενετιανὴν καὶ Πελοπόννησον, ἀπεκόμισε τὰ παρ' αὐτῷ οἰκογενειακὰ ἐπίσημα ἐγγράφα καὶ δὴ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πολεμικὴν δράσιν κατὰ τὴν ἄμυναν τῆς Κρήτης (βλ. ἀριθ. 2^α-ε, 3^γ καὶ 3^δ). Τῇ βοήθειᾳ τούτων ἢ οἰκογένεια αὐτοῦ ἐπεδίωξε καὶ ἐπέτυχε τὴν ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας παραχώρησιν προνομίων ἐν Κερκύρᾳ (βλ. ἀριθ. 4^β) καὶ Πελοποννήσῳ δι' ἑτέρων ἐγγράφων, ἅτινα προσετέθησαν εἰς τὴν συλλογὴν (βλ. ἀριθ. 4^δ-θ καὶ 5^α-ε). Αὕτη, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐμμανουὴλ (1709) περιῆλθεν εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Φραγκίσκον († πρὸ τοῦ 1750), πρόξενον τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ. Οὗτος διεφύλαξε τὴν συλλογὴν, ἐπαυξήσας αὐτὴν καὶ δι' ἰδίων ἐγγράφων (βλ. ἀριθ. 7-9), πιθανῶς δὲ καὶ δι' ἀντιγράφων παλαιότερων ἐγγράφων (ὡς τὰ ὑπ' ἀριθ. 3^α καὶ 3^β), ἅτινα, ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ, εὐκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ προσπορισθῇ — ἐκτὸς ἂν καὶ ταῦτα ἀπετέλουν παλαιὸν κτῆμα τῆς οἰκογενείας. Δὲν φαίνεται ὅτι τὰ ἐγγράφα ταῦτα ἐκληρονόμησεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Λούκας († 1799), διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ εἶχον περιέλθει καὶ ταῦτα τελικῶς εἰς τὸν Whittall, ὡς ἀπόγονον τούτου, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ὑπ' αὐτοῦ κληρονομηθέντων ἐγγράφων. Πιθανώτερον θεωροῦμεν ὅτι ἔλαβεν αὐτὰ ὁ ἕτερος τῶν δύο ἄλλων υἱῶν τοῦ Φραγκίσκου, καὶ δὴ ὁ Μανο-

λάκης (βλ. ἔγγρα. ἀριθ. 10) καὶ ἐντεῦθεν ἐκληρονόμησε, τέλος, αὐτὰ ἢ ἐκ τῶν ἀπογόνων τοῦ Ἑλένη Παύλου Χορτάτση († 1884), ἐξ ἧς ἀπέκτησεν αὐτὰ ὁ Γερμανὸς Ἀντωνιάδης.

Καὶ νῦν προβαίνομεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ καταλόγου.

α'. Τὸ κείμενον τοῦ καταλόγου

(φ. 1γ) Ἔγγραφα Χορτάτζη εὐρισκόμενα παρὰ τῷ ἱεροδιακόνῳ Γερμανῷ Ἀντωνιάδῃ ἐν Βουρονόβῃ παρὰ τὴν Σμύρνην.

1. *Delle poesie Malinconiche di Publio Ovidio Nasone, libri IIII Anno del Sig(no)re 1727.*

5 (ἐξικνοῦνται μέχρι τοῦ Β' βιβλίου καὶ αὐτοῦ συμπεριλαμβανομένου).

2. Τετράδιον ἐκ σελίδων 11 γεγραμμένων, περιέχον τὰ ἐξῆς γράμματα, τὸ πλεῖστον Ἰταλισί:

α) *Copia dal libro Memorial della Cancellaria Ducal di Candia Cte 80 91 23 Μαῖου 1568.*

10 Ἀναγνώρισις τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ εὐγενοῦς Κρητὸς Νικολάου Χορτάτζη (Cortacci) τοῦ ποτε Ἀντωνίου, ἀπογόνου (abano) τοῦ Μικιολέτιου Χ(ορτάτζη) τοῦ ποτε Ἀντωνίου, ὅστις Μικιολέτιος, κατὰ ἔγγραφον τῆς 7 Αὐγούστου 1440 δοθὲν ὑπὸ Luca Tron, κατέστειλε τὴν σιάσιν τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (nel tempo della Rebellion di Retimo fatta da quel scelerato ed iniquo Siffi Blasto) καὶ ὅστις κατὰ
15 ἔγγραφον τῆς 27 Μαρτίου 1446 ἠνδραγάθησε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου (τοῦ ποτε Ἀντωνίου) παρερρεθεις ἐν τῇ ἀλώσει τῆς Χαλκίδος (Negroponte) καὶ δράσας ἐν Χίῳ.

Ἐν τέλει ἐπικύρωσις τῆς ἄνω ἀναγνωρίσεως ἐν Χάνδακι τῇ 27
20 Μαῖου 1663.

β) Ἀντίγραφον ἐκ τοῦ *Libro Ducale secondo tenuto nella Secr(eter)ria del Ill(ustrissi)mo καὶ Ecc(ellentissi)mo Sig. Andrea Cornaro Prov. Gen. et Inquis(itor) del Regno di Candia. Cart. 39 tergo. Adì Aprile 1645.*

25 Λατινιστὶ γεγραμμένη παραχώρησις προνομίων εἰς Κωνσταντῖνον Χ(ορτάτζην) καὶ υἱούς.

γ) Ἔγγραφον τοῦ Zorzi Querini τῆς 23 8βρίου 1646 ἐν Ρεθύμνῃ δηλοῦν ὅτι ὁ Ἐμμανουὴλ Χ(ορτάτζης), υἱὸς Κωνσταντίνου, μετὰ

3 Maliciconiche || 6 γεγραμμένον || 11 abano || 13 Lucation || 15 Retimio || 21 Secr^{to} = 23 luquis || 24 Cort. || 27 Souzi Averini

τῶν ἀδελφῶν του Ἰωάννου καὶ Παύλου διεκρίθησαν κατὰ τὴν ἔφωδον τῆς Ρεθύμνης τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν Τούρκων.

δ) Ἔγγραφο τοῦ Jacopo Barbadijo, Prou. Estraord. (ὑπὲρ) τοῦ φ. 1v) Ἐμμανουὴλ Χ(ορτάτζη) | ἐν Σούδα τῇ 10 Μαΐου 1667.

5 ε) Ἔγγραφο τοῦ Morosini ὑπὲρ τοῦ Ἐμμανουὴλ Χορτάτζη καὶ τοῦ Ἀνδρέα Miglioti, suo congiunto, ἐπὶ τοῦ πλοίου πρὸ τῆς Σούδας τῇ 19 8βρίου 1669. Προσυπογεγραμμένος Στέφανος Σκορδύλης & Canc(eliere) di Sua Sec(reter)ia.

10 στ) Ἔγγραφο τοῦ Lunardo Venier ὑπὲρ τοῦ Ἐμμ. Χορτάτζη ἐν Σούδα 25 Decem. 1669.

ζ) Girolamo Pesaro » τοῦ αὐτοῦ — ἐν Σούδα 30 Αὐγούστου 1670.

3. Τετράδιον ἐκ φύλλων 18 περιέχον τὰ ἐξῆς :

α) Copia tratta del libro Receptar. esistente in Venetia nell'Archivio delle Scritture di Candia S(eri)e 17.

15 Ἔγγραφο λατινιστὶ γεγραμμένον τοῦ Augustinus Barbadijo, δουκὸς τῆς Βενετίας, ὑπὲρ Κωνσταντίνου Χορτάτζη (Chortaci) ἀνδραγαθήσαντος πολλαχοῦ τῆς Κρήτης (Castro Pediados κτλ.), ὡς καὶ ὁ πατήρ του. In Venetia, Ἰνδικτ. XI, 1492.

20 β) Ἐκ τοῦ αὐτοῦ. Ἔγγραφο τοῦ δουκὸς τῆς Ἑνετίας Cristoforus Maurus ὑπὲρ Ἀντωνίου Χορτάτζη. Ἐν Βενετία τῇ 31 Αὐγούστου 1466.

25 γ) Ἀντίγραφα(φα) γενόμενα τῇ 14 Φεβρουαρίου 1677 ὑπὸ τοῦ Francesco Velano, δημοσίου συμβολαιογράφου τῆς Βενετίας, δύο ἐγγράφων δοθέντων τῷ Ἐμμ. Χ(ορτάτζη) ὑπὸ F. Morosini τῇ 19 8βρ. 1669 (τοῦ ἀνωτέρω) καὶ ὑπὸ Paulo Nani ἐν Σούδα τῇ 10 Μαΐου 1674.

δ) Ἀντίγραφα γενόμενα τῇ 11 7βρίου 1677, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συμβολαιογράφου, τῶν ἀνωτέρω ἐγγράφων τοῦ L. Venier, G. Pesaro καὶ ἄλλων τινῶν ἐκ τῶν ἐγγράφων τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 2 τετραδίου.

4. Τετράδιον ὡσαύτως ἐκ φύλλων 18 περιέχον τὰ ἐξῆς :

30 α) Ἀντίγραφα ἐγγράφων τινῶν τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 2 τετραδίου.

β) Ἀντίγραφα ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὴν δωρεὰν τὴν γενομένην ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας πρὸς Μελέτιον Χορτάτζη, ἀρχιεπίσκοπον Φιλαδελφείας καὶ ἀδελφὸν τοῦ Ἐμμανουὴλ, τοῦ μονασιηρίου φ. 2r) τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μωραΐτη ἐν Κερκύρα τῷ 1676. Ἐπικύρωσις

3 Estravid. || (ὑπὲρ) προσέθηκα, πρβλ. στ. 9 || 6 congiunto || 7 lauc || 8 Sec^{do}. || 9 Lucando Teunier || 11 Girorauco || 13 esitante || 14 delle || 20 Maunas || 23 Velavo || 25 Nacci || 27 Veccier || 31 τῶν γενομένων

ταύτης ἀπτόθι τῇ 10 Ἀπριλίου 1677 ὑπὲρ τοῦ Ἑμμ. Χορτάτση ἔχοντος 4 υἱούς. Ἐπικύρωσις τῶν ἄνω ἐγγράφων γενομένη τῇ 28 Μαΐου 1689 ἐν Σούδα.

γ) Ἀντίγραφον 3 ἐγγράφων ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 3 τετραδίου, ὡς καὶ 5 ἐνὸς τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 2.

δ) Ἐπιστολαὶ Φραγκίσκου Μοροζίνη, δονκός, τῇ 9 10βρίου 1688 ἐν Ναυπλίῳ, διὰ τὸ μοναστήριον τοῦ Μέρμπακα.

ε) Δύο ἄλλα ἔγγραφα περὶ τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου.

ς) Ἐγγραφοὶ εὐαρεσκείας τοῦ Προβλεπτοῦ τῆς Πελοποννήσου Tadio 10 Gradenigo πρὸς Ἑμμ. Χορτάτσην. Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 16 8βρίου 1691.

ζ) Ἐτερον τοῦ Girolamo Pizzarco, Προβλεπτοῦ, πρὸς Φραγκίσκον Χορτάτσην, υἱὸν τοῦ Ἑμμανουήλ, τῇ 29 8βρίου 1694 ἐν Ναυπλίῳ.

η) Ἐγγραφοὶ τοῦ Giacomo da Mosto τῇ 12 8βρίου 1701 ἐπικυροῦν 15 τὴν δωρεὰν τοῦ Φραγκίσκου Μοροζίνη τὴν γενομένην εἰς Ἀθανάσιον Χορτάτσην τῇ 30 Ἰουνίου 1688, ὅστις ἦτο ἐπίσκοπος Ρεθύμνης, τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Μέρμπακα.

θ) Ἐτερον ἔγγραφοὶ τῆς 28 10βρίου 1702 ἐν Ναυπλίῳ τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου.

20 5. Φάκελλος 6 ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὴν δωρεὰν τὴν γενομένην εἰς Ἀθανάσιον Χορτάτσην, ἐπίσκοπον Ρεθύμνης, τοῦ μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Θεοδοσίου μετὰ τοῦ μετοχίου τῆς Παναγίας ἐν Μέρμπακα, ἅτινα παραχωρεῖ τῷ ἀνεπιῶ αὐτοῦ Φραγκίσκῳ Χορτάτση.

α) Δωρεὰ τῷ 1693.

25 β) Ὁμοίως τῷ 1694.

γ) Ἐπικύρωσις τῆς δωρεᾶς ταύτης ὑπὸ Aloise Mocenigo τῷ 1708.

δ) Παραχώρησις τοῦ ἄνω μοναστηρίου ὑπὸ Λούκα Χορτάτση εἰς τὸν ἀδελφόν του παλῶ Μελέτιον.

30 ε) Ἐγγραφοὶ τοῦ Aloise Mocenigo, δι' οὗ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀθανασίου παραχωρεῖται ἡ νομὴ τοῦ μετοχίου εἰς τὸν ἱερομόναχον Παρθένιον Μιρούφρη.

ς) Ἐγγραφοὶ περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως γερόμενον τῇ 14 8βρίου 1708 ἐν Ζακύνθῳ.

35 ζ) Καταγραφή τῶν κτημάτων τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Θεοδοσίου ἐκτιμηθέντων ἀντι ριαλίων 382 ἐν Ναυπλίῳ τῇ 28 10βρίου 1708.

(φ. 2ν) 6. Ἐγγραφοὶ γερόμενον τῷ 1716, δι' οὗ δηλοῦται ὅτι τὸ 1709 ἀπέ-

5 τῶν ὑπ' ἀριθμῶν || 7 Μέρμπακα || 9 τῆς : πρὸς || Fadio || 11 Girolamo || Pizzarco || 14 Mosto || 22 Μέρμπακα || 24 - 34 α, β... ζ : 1, 2... 7 || 31 Μαρόκφρη

θανεν ἐν Ναυπλίῳ ὁ Ἑμμ. Χορτάτσης ἀνευ διαθήκης ἀφήσας 3 υἱούς, Μελέτιον, Φραγκίσκον καὶ Λουκᾶν καὶ περιουσίαν 4, 416 (δυσανάγνωστον).

7. Ἐγγραφοῦ τοῦ Carlo Ruzzini, Βαῖλου τῆς Ἑνετίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, διορίζοντος τὸν Φραγκίσκον Χορτάτσην Πρόξενον τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ διὰ 5 ἔτη. *Dalle Vigne di Pera, 18 ott. 1719.*

8. Ἐγγραφοῦ τουρκικὸν τοῦ ἔτους τῆς Ἐγίρας 1128, ἐν ᾧ προσγράφεται Ἰταλιστὶ *Conto della liberation Cortazzi* (ἢ *Cosbagi*).

9. Πωλητήριον ἔγγραφοῦ ἢ σχέδιον πωλητηρίου γενόμενον τῇ 10 Μαΐου 1743 ἐν Σμύρνῃ ὑπὸ τῆς Claire Agor, *Vne Frances. Iscart* οἰκίας ἐν Βουρνόβα παρὰ Σμύρνην πωληθείσης εἰς Φραγκίσκον Χορτάτσην καὶ υἱὸς (Ἰταλιστί).

10. Ἐγγραφοῦ ἐπὶ φύλλου περγαμνῆς τῷ 1750, 23 Μαΐου, ἐν Βενετία, ἀρχόμενον: « *Tratta dal Giornal esistente... alli giri de capitali di Cecca nel deposito alle due per...* » καὶ ἀπευθυνόμενον πρὸς τοὺς Μιχαήλ, Λουκάκιν καὶ Μανωλάκιν, υἱοὺς τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση (ὅστις ἔκαμε τὴν διαθήκην του τῇ 10 ἑβρῶν 1741) διὰ νομίματα 1549. Ὑπογεγ. *Marco Bertucci Molin Cons(igliere)*.

11. Ἐπιστολαὶ 18 ἐμπορικαὶ ἀπευθυνόμεναι πρὸς Μιχαήλ καὶ 20 ἀδελφοὺς Χορτάτση, υἱοὺς τοῦ Φραγκίσκου, ἐκ Βενετίας τὸ πλεῖστον (ἐν μιᾷ τούτων τῷ 1779 ἀναφέρεται ὁ *Obrescöff*, γενικὸς πρόξενος τῆς Ρωσσίας ἐν Σμύρνῃ).

4 Riozini || 6 Vigno || 8 Costazzi || 14 Iscitente || 18 Molici Consé

β'. Σημειώσεις

Ἄριθ. 1.

Πρόκειται βεβαίως περὶ τοῦ ἔργου « *Tristia* » τοῦ Ὀβιδίου. Τίνα σχέσιν εἶχε τοῦτο πρὸς τοὺς Χορτάτσας, ἀδηλον. Πιθανῶς ἀντεγρόφῃ ἢ μεταφράσθῃ εἰς τὴν Ἰταλικὴν ὑπὸ τινος τούτων ἢ ἀπλῶς ἦτο χειρόγραφον ἀνηκὸν εἰς τὴν βιβλιοθήκην των. Ἡ χρονολογία 1727 δεικνύει ὅτι πρέπει νὰ συνάψωμεν τοῦτο πρὸς τὸν τότε ἀκμάζοντα ἐν Σμύρνῃ Φραγκίσκον Χορτάτσην, περὶ οὗ τὰ ἐπόμενα ἔγγραφα ὑπ' ἀριθ. 7, 9 καὶ 10.

Ἄριθ. 2^α.

Ἐκ τῆς χρονολογίας τοῦ ἔγγράφου (23 Μαΐου 1563) συνάγομεν ὅτι τοῦτο ἀπελύθη ἐπὶ Δόγῃ τῆς Βενετίας Pietro Loredano (1567-1570)· Δούκας τῆς Κρήτης ἦτο τότε ὁ Pascal Ciconia (1567-1571). Ἡ ἐν ἔτει 1663 ἐπικύρωσις αὐτοῦ ἐν Χάνδακι ἐγένετο πιθανῶς μερίμνη τοῦ Ἐμμανουὴλ Χορτάτη (πρβλ. τὰ ὑπ' ἄριθ. 2γ-2ζ καὶ 3γ-3δ ἔγγραφα).

Ὁ ὑπὲρ οὗ τὸ ἔγγραφον Νικόλαος Χορτάτης τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου εἶναι ἄλλοθεν ἁμαρτυρος. Θὰ ἐδιστάζομεν πολὺ νὰ ταυτίσωμεν αὐτὸν πρὸς τὸν εἰς ἐπιγραφικὸν χάραγμα ἀπὸ 1512 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τοῦ χωρίου Ἀπάνω Ἀργάθια Μονοφασίου φερόμενον «Nicolaus Cortazi Castellanus»¹. Ἦτο μήπως ὁ πατὴρ τοῦ ἐν τῷ ἐπομένῳ ἔγγραφῳ Κωνσταντίνου; Τοῦτο δὲν εἶναι βέβαιον, ἀν καὶ πιθανόν.

Τὰ μνημονευόμενα δύο παλαιότερα ἔγγραφα περὶ τοῦ προγόνου τοῦ Νικολάου (πάππου πιθανῶς) Μικιολέτου (βενετ. Michioletto) καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τούτου Κωνσταντίνου (υἱῶν τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου) γεννῶσι ζητήματα, διότι αἱ παραδιδόμεναι χρονολογίαι αὐτῶν δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ ἀντιστοιχῶς ἀναφερόμενα γεγονότα. Οὕτως ἡ χρονολογία τοῦ πρώτου ἔγγράφου (7 Αὐγούστου 1440) ὡς πρὸς μὲν τὸν τότε Δούκαν τῆς Κρήτης *Luca Tron* (1439-1441) — ἀν ἡ ἡμετέρα διόρθωσις τοῦ ἀδιανοήτου *Lucation* εἶναι, ὡς πιστεύομεν, ἐπιτυχῆς — ἔχει καλῶς, ὅχι ὅμως καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐν Ρεθύμνῳ συνωμοσίαν τοῦ *Σήφη Βλαστοῦ*. Διότι αὕτη ἔλαβε χώραν δεκαετίαν καὶ πλέον βραδύτερον, ἦτοι κατὰ τὸν Fl. Cornelius τῷ 1453² ἢ, κατὰ τὰ νεωστὶ ὑπὸ Κ. Καιροφύλα δημοσιευθέντα βενετικά ἔγγραφα, τῷ 1454³. Ἀλλὰ καὶ τοῦ δευτέρου ἡ χρονολογία (27 Μαρτίου 1446) εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ἀναφερομένην ἄλωσιν τῆς Χαλκίδος, δεδομένου ὅτι ἡ ἄλωσις αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐγένετο μόλις τῷ 1470⁴· πρό-

¹ Στεφ. Σανθοῦ διδου, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης, «Ἀθηνᾶ», τόμ. 15 (1903), σ. 152.

² Flam. Cornelius, *Creta Sacra*, τόμ. II, Venetiis, 1755, σ. 389.

³ Costas Kérofilas, *Une famille patricienne crétoise. Les Vlasto*, New-York, 1932, σ. 43-77 (βλ. ἰδίᾳ σ. 45 καὶ 72). Τὰ νέα ταῦτα ἔγγραφα ἔρχονται εἰς συμπλήρωσιν τῶν ἐκδοθέντων ὑπὸ Vlad. Lamanský, *Secrets d'État de Venise, St Pétersbourg*, 1884, σ. 047-050 καὶ 052 (ἀριθ. 7, 9-12 καὶ 16) (παρατιθεμένων ἐν γαλλικῇ μεταφράσει καὶ ὑπὸ Καιροφύλα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 320-324), ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἡ συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλαστοῦ εἶχε τοποθετηθῆ ὑπὸ E. Gerland, *Histoire de la noblesse crétoise au moyen âge*, Paris, 1907, σ. 30-33, εἰτι βραδύτερον, μεταξὺ 1458 καὶ 1460 (βλ. καὶ Στεφ. Σανθοῦ διδου, Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ κλπ., Athen, 1939, σ. 114-115)· φαίνεται ὅμως ὅτι αἱ χρονολογίαι 1458-1460 ἀναφέρονται μόνον εἰς τὴν συνέχισιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Γαβαλάδων, Μελισσηνοῦ κλπ.

⁴ Βλ. Κωνστ. Ἰ. Ἀμάντο, *Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἀπὸ τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος μέχρι τοῦ 1821*, τόμος Α', Ἀθήναι, 1955, σ. 153, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

κειται λοιπόν περί ἔγγραφου ἀσφαλῶς μεταγενεστέρου τῆς τελευταίας ταύτης χρονολογίας καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὃ ἐν αὐτῷ Κωνσταντίνος Χορτάτσης νὰ ταυτίζηται πρὸς τὸν ὁμώνυμόν του καὶ ὁμοίως ἐν τῇ ἀλώσει τῆς Χαλκίδος παρευρεθέντα Κωνσταντίνον Χορτάτσην τὸν ἀναφερόμενον ἐν ἔγγραφῳ τοῦ 1492 μνημονευομένῳ ὑπὸ Ν. Ιοργα, περὶ οὗ ἔγγραφου βλ. κατωτέρω τὴν εἰς τὸν ἀριθ. 3^α σημείωσιν.

Πῶς ἐξηγοῦνται αἱ ἀντιφάσεις αὗται καὶ εἰς τίνα ὀφείλονται (εἰς τὸν συντάκτην τοῦ ἔγγραφου τοῦ 1568 ἢ εἰς τὸν τοῦ σχολιαζομένου καταλόγου;) δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν. Εὐτυχῶς ὅμως εἶναι αὗται αἱ μόναι ἀπαντῶσαι εἰς τὴν ὄλην σειρὰν τῶν ἔγγράφων τοῦ καταλόγου.

Ἄριθ. 2β.

Ὁ Κωνσταντῖνος Χορτάτσης φαίνεται ὃ αὐτὸς πρὸς τὸν ἐν τῷ ἐπομένῳ ἔγγραφῳ (2γ) μνημονευόμενον, ἄρα καὶ οἱ μὴ κατονομαζόμενοι ἐνταῦθα υἱοὶ του οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἐν τῷ ἔγγραφῳ τούτῳ ἀπαντῶντας Ἐμμανουὴλ, Ἰωάννην καὶ Παῦλον. Ἐναντι τίνων ὑπηρεσιῶν ἔλαβον οὗτοι τὰ προνόμια, δὲν δηλοῦται ἢ εἰσβολὴ πάντως τῶν Τούρκων εἰς τὴν Κρήτην δὲν εἶχεν ἀρχίσει ἀκόμη.

Χρονολογία τοῦ ἔγγραφου τούτου δὲν παρέχεται· πιθανῶς εἶναι ἡ αὐτὴ ἢ πάντως παραπλησία πρὸς τὴν τοῦ ἀντιγράφου (Ἄπριλ. 1645). Τὸ ἀντίγραφον τοῦτο ἐγένετο, ὡς δηλοῦται, ἐπὶ τοῦ *Andrea Cornaro*, ὅστις εἶναι γνωστὸν ὅτι, τυγχάνων κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου (1645) Γενικὸς Προνοητῆς καὶ Ἐξεταστῆς (*Provveditore Generale ed Inquisitore*), ἀλλὰ καὶ ἀρχιστράτηγος (*Generalissimo*) τῆς Κρήτης, ἔπεσε μαχόμενος κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ρεθύμνου τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1646¹.

¹ Βλ. γενικῶς περὶ τούτου: *Girolamo Brusoni, Historia dell'ultima guerra tra 'Veneziani e Turchi... dall'anno 1644 fino al 1671...*, in Venezia, 1673 (parte I), σ. 86-93. — *Andrea Valiero, Historia della guerra di Candia, in Venetia, 1679, σ. 94-97* καὶ *Heinrich Kretschmayr, Geschichte von Venedig, Band III, Gotha, 1934, σ. 314, 317, 320, 322, 333*. Ἐγγράφα ἀνέκδοτα σχετιζόμενα πρὸς τὴν ἀπὸ 1643-1646 ἐν Κρήτῃ δρασίῳ του ἀποκρίνεται εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 211 καὶ 310 τῆς 7ης σειρᾶς (κατατάξεως 7468 καὶ 8196) Μαρκιανὰ χειρόγραφα τὰ καταγραφόμενα ὑπὸ Σπυρ. Μ. Θεοτόκη, « Ἑλληνικά », τόμ. 3 (1930), σ. 363-367 καὶ 369-372. Τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς ὑπ' αὐτοῦ διενεργηθείσης τῷ 1644 ἀπογραφῆς τῆς Κρήτης ἐδημοσιεύθησαν ἐκ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Trivan ὑπὸ Μ. Ί. Μανούσακα, « Κρητικά Χρονικά », τόμ. 3 (1949), σ. 47-59. Πανηγυρικὸν λόγον ἐπὶ τῇ εἰσόδῳ του εἰς Ρεθύμνον τῇ 23 Μαΐου 1645 ἐδημοσίευσεν ὁ Φραγκ. Ρώσσης Ἰταλιστὶ ἐν Βενετίᾳ τῷ 1648 (βλ. *E. Legrand, Bibliographie Hellénique. . au XVIIe siècle, τόμ. 5, Paris, 1903, ἀριθ. 87, σ. 64-65*). Περὶ τοῦ αὐτοῦ θανάτου του βλ. τὴν μεθεπομένην ὑποσημείωσιν. — Ὁ Ἄνδρέας Κορνάρος οὗτος δέον νὰ διασταλῇ τοῦ μεταγενεστέρου ὁμωνύμου του

Ἄριθ. 2γ.

Ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκητῶν τῆς πόλεως *Ρεθύμνης* γενομένη μεγάλη ἔφοδος, καθ' ἣν ἠνδραγάθησαν οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ Χορτάτση, υἱοὶ τοῦ Κωνσταντίνου (βλ. καὶ τὸ προηγούμεν. ἔγγρ. ὑπ' ἀριθ. 2β), μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν πηγῶν ὡς λαβοῦσα χώραν τὴν μεσημβρίαν τοῦ Σαββάτου 10/20 Ὀκτωβρίου 1646¹. Κατ' αὐτὴν οἱ Τούρκοι τοῦ Χουσεῖν, παραβιάσαντες τὰ χαμηλὰ ἔξωτερικὰ τείχη, εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν καὶ μετὰ αἱματηρότατον ἀγῶνα ἐξηνάκασαν τοὺς ὑπερασπιστὰς αὐτῆς καὶ τὸν ἄμαχον πληθυσμὸν νὰ καταφύγῃσιν εἰς τὸ ἐν τῇ ἀκροπόλει φρούριον· τότε δ' ἐτρόφη θανάσιμος καὶ ἐξέπνευσεν αὐθωρεὶ καὶ ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀμύνης ἀρχιστράτηγος καὶ Γεν. Προνοητῆς Κρήτης *Ἀνδρέας Κορνάρος*². Τὸ ἔγγραφον

Andrea Cornaro (υἱοῦ τοῦ *Zuanne*), ἐκτάκτου Γενικοῦ Προνοητοῦ καὶ στρατηγοῦ ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τοῦ 1654, περὶ οἷ βλ. *Andr. Valiero*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 615, 649 κ.άλλ. (ἔγγραφον περὶ τούτου τῆς 7 Ἀπριλίου 1654 παρὰ *Σπυρ. Μ. Θεοτόκη*, Ἐπιτομὴ Αἰσθητικῆς Συμβουλίου Βενετίας. 1255-1669 (Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. ΑΙΙ), ἐν Ἀθήναις, 1933, σ. 241, ἀριθ. 12 καὶ ἐγκωμιαστικὸν τεύχος Ἰταλιστῆ ἐκδοθὲν ἐν Βενετίᾳ τῷ 1656 ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου *Herizzo* παρὰ *E. L. egrand*, ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 105, σ. 75)· ἡ διαστολὴ ἐγένετο ἤδη καὶ ὑπὸ *G. Gerola*, *Monumenti Veneti nell'isola di Creta*, Venezia, τόμ. IV, 1932, σ. 357, ἐπιγρ. ἀριθ. 2 καὶ *N. Β. Τωμαδάκη*, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 1 (1947), σ. 144. Ἡ παροῦσα μακρὰ ὑποσημείωσις σκοποῖ σὺν τοῖς ἄλλοις νὰ συμπληρωσῇ καὶ διορθώσῃ τὰ ὑπ' ἐμοῦ ἄλλοτε γραφέντα περὶ τοῦ πρώτου *Andrea Cornaro* εἰς «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 3 (1949), σ. 37, σημ. 15.

¹ Βλ. τὴν λεπτομερεῆ ἀφήγησιν τοῦ αὐτόπτου μάρτυρος τῶν γεγονότων *Ρεθύμνιου* στιχοῦργου *Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ*, ἐκδ. ὑπὸ Ἀγαθαγγέλου *Ξηρουχάκη*, Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος (1645-1669) ἢ συλλογὴ τῶν ἑλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθίμου Διακρούση, *Μαρίνου Τζάνε*, ἐν Τεργεστῇ, 1908, σ. 200-210 (πρβλ. διὰ τὴν ἡμερομηνίαν καὶ σ. 225, στ. 13).

² Βλ. αὐτόθι, σ. 203, στ. 5-10 καὶ σ. 204, στ. 25 — σ. 206, στ. 4 (ὅτι ὁ πολυλοχὸς τῆς ἀφηγήσεως τοῦ *Μπουνιαλῆ* ἀναφερόμενος ἀπλῶς ὡς *γενεράλες* εἶναι ὁ *Ἀνδρέας Κορνάρος*, προκύπτει ἐκ τῆς σ. 194, στ. 15 καὶ τῆς σ. 209, στ. 5, ἐνθα οὗτος κατονομάζεται). Πρβλ. περὶ τοῦ θανάτου του καὶ *Gir. Brusoni*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 92-93 καὶ *A. Valiero*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 96-97. Τὸ ἐπεισόδιον καὶ παρὰ Ἀθανασίω *Σκληροῦ* (γράφει: *Πικροῦ*), *Κρητικὸς Πόλεμος*, ἐκδ. ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα, Ἑλληνικὰ ἀνεκδότα, τόμος δεύτερος, Ἀθήνησι, 1867, σ. 36 (τμ. Γ', στ. 142-157), ἐνθα ἀνθύπατος (στ. 142) εἶναι βεβαίως ὁ Κορνάρος. Πρβλ. καὶ τοὺς εἰς δημῶδη ἑλληνικὴν γλῶσσαν ποιηθέντας ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Κορνάρου ἐγκωμιαστικούς στίχους τοῦ Ἑμμανουὴλ *Τζάνε Μπουνιαλῆ* (ἀδελφοῦ τοῦ *Μαρίνου*) καὶ ἐκδοθέντας μετ' Ἰταλικῆς μεταφράσεως ἐν Βενετίᾳ τῷ 1668 ὑπὸ τὸν τίτλον «*Arplausi funebri...*» κτλ. εἰς τεύχος καταγραφόμενον ὑπὸ *E. L. egrand*, ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 126, σ. 88-89 καὶ *N. Β. Τωμαδάκη* εἰς «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 1 (1947), σ. 144, ἀριθ. 3. Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρ. Κορνάρου τούτου *Cattarin Cornaro* ἔπασσε γενναίως μαχόμενος ἐν Χάνδακι τὸν Μάϊον τοῦ 1669 (*Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλῆς* παρὰ Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 511, στ. 17 κ.ἑξ.).

συνετάχθη ἄρα ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν σοβαρὰν ταύτην σύγκρουσιν, ὅτε ὁ Κορνάρος δὲν ἔζη πλέον. Τίς λοιπὸν ὁ ὑπογράφας αὐτό; Τὸ ἐν τῷ καταλόγῳ φερόμενον ὄνομα *Souzi Averini*, ἄγνωστον ἡμῖν ἄλλοθεν, φαίνεται ὅτι ὀφείλεται εἰς παρανόγησιν καὶ νομιζομεν ὅτι ἤτο ἐπιβεβλημένη ἢ γενομένη διόρθωσις αὐτοῦ εἰς *Zorzi Querini*, δεδομένου ὅτι τοῦτο τὸ ὄνομα ἔφερον ὁ τότε ἀρμοστής (*rettore*) τῆς πόλεως Ρεθύμνης, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Valiero¹, ἀλλὰ καὶ ὁ Μαρίνος Τζάνες Μπουνιαλῆς, κατονομάζων τοὺς δύο ἀνωτάτους ἡγέτας τῆς πόλεως, πολιτικὸν καὶ στρατιωτικόν:

*Εἶχαμεν τὸν ρετούρη μας Γεώργιον Κουϊρήνην,
τὴν χώραν ὄλην ὥριζε καὶ τὸν λαὸν νὰ κρίνη.
Καὶ πρεβεδόρον εἶχαμεν Πάλλη τὸν Ζαχαρίαν
καὶ τοὶ σολτάδους ὥριζε καὶ τὴν ἀρτελλορίαν².*

Ὁ Μπουνιαλῆς ἀφηγεῖται περαιτέρω ὅτι, ὅτε μετὰ τινος ἡμέρας ἤλθον ἐκ Χάνδακος βενετικά πλοῖα καὶ ἀπεβίβασαν στρατὸν καὶ ἐφόδια πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν πολιορκουμένων, ὁ ἀρμοστής (Κουερίνης) μετ' ἄλλων ἀρχόντων ἐπεβιβάσθησαν τῶν πλοίων τούτων καὶ ἀπῆλθον εἰς τὸν ἀσφαλῆ Χάνδακα:

*Τότες μισσεύουν ἀρχοντες καὶ πάγει κι' ὁ ρετούρης
κι' ἄλλοι πολλοὶ μισσέψασι κι' ὁ καπετὰ Βετούρης³.*

Καὶ ὁ Valiero ἐξ ἄλλου γράφει ὅτι ὁ ἀρμοστής *Zorzi Querini* καὶ ὁ ἔκτακτος Προνοητής *Zaccaria Balbi*, πανικοβληθέντες, ἐξῆλθον τοῦ φρουρίου καὶ ἔφυγον, διὸ καὶ ὁ πρῶτος ἐκλήθη εἰς Βενετίαν νὰ λογοδοτήσῃ, ἐνῶ ὁ δευτέρος ἀπεβίωσεν ἀθλίως μετὰ μικρόν⁴. Ἡ ἡμερομηνία τῆς ἐκ Ρεθύμνης φυγῆς ταύτης τοῦ *Querini* δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς, δὲν φαίνεται ὅμως πάντως προγενεστέρα τῆς τοῦ ἐγγράφου.

Ὁλιγώτερον πιθανή, ἀλλ' οὐχὶ ἀποκλειομένη φαίνεται ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ὁ

¹ A. Valiero, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 97.

² Παρὰ Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 208, στ. 27 - 28 καὶ σ. 209, στ. 1 - 2.

³ Αὐτόθι, σ. 214, στ. 15 - 16.

⁴ A. Valiero, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 97. Ὁ Valiero προσθέτει ὅτι οἱ ἐν τῇ ἀκροπόλει ἐγκλεισθέντες ἦσαν ὁ *Gio. Alvisè Minotto*, ὁ *Bernardo Bonvisi*, κυβερνήται, κ.ἄ. Πρβλ. καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀθ. ν. Σκληροῦ, παρὰ Κ. Ν. Σάθη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 36 - 37, στ. 158 - 163:

*Μεθ' αὐτοῦ προόπητος Ἀλοῦσος Μινῶτος
Βομούσιός τε ὦν ὑπέριμος τῆδε
160 ἄσπει καθειργνύοντο ἠσφαλισμένοι
κἀν Κουϊρήνης πρόσθεν, ὦν κυβερνήτης
πέφηνε δέμας δήρειως ἐνοχλήσεις
ὡς μὴ πεπαιδευθεῖς τε πωποιοῦν τάσδε.*

ὑπογράψας τὸ ἔγγραφο δὲν ἦτο ὁ φυγάς Querini, ἀλλ' ὁ γραμματεὺς (Segretario) *Girolamo Giavarina*, εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ὁποίου ἐξέπνευσεν ὁ Andrea Cornaro, κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Girol. Brusoni¹. Ὁ γραμματεὺς οὗτος δὲν θὰ ἦτο ἀκατάλληλος πρὸς σύνταξιν ἢ ἔστω ἀπλὴν ἐπικύρωσιν τοῦ ἔγγραφου, ἀφοῦ μάλιστα καὶ τὸ προηγούμενον ὑπ' ἀριθ. 2β ἔγγραφο τοῦ Ἀπριλίου 1645 προέροχεται ἐκ τῆς «*Secreteria del Illustrissimo... Andrea Cornaro*», ἥτοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ Girol. Giavarina².

Ἄριθ. 2δ.

Ὁ χορηγῆσας τὸ ἔγγραφο *Jacopo Barbarigo* ὑπῆρξε πράγματι ἔκτακτος Προνοητῆς (μετὰ τὸν Francesco Battaia, 1662) τοῦ ὑπὸ τῶν Βενετῶν σταθερῶς κατεχομένου ὄχυροῦ φρουρίου τῆς Σούδας, τοῦ ἐπὶ τῆς δμῶνυμου νησίδος, ὅπερ καὶ ἐπεσκεύασε μερικῶς, κατ' ἀνέκδοτον ἀναφορὰν τοῦ ἀπὸ 29 Αὐγούστου 1663³. Ὁ Ἑμμανουὴλ Χορτάτσης φαίνεται ὅτι εἶχεν ἀναλάβει στρατιωτικὴν τινα ὑπηρεσίαν ἐν τῷ φρουρίῳ τούτῳ, παραταθεῖσαν ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τῶν ἐπομένων ἔγγράφων.

Ἄριθ. 2ε.

Τὸ ἔγγραφο ἀπελύθη βεβαίως ὑπὸ τοῦ *Francesco Morosini* (1616-1694), τοῦ μεγάλου Βενετοῦ πολεμικοῦ ἡγέτου τῶν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνων ἐν Κρήτῃ καὶ Πελοποννήσῳ, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1657 ὑπῆρξεν ὁ ἀρχιστράτηγος καὶ ὁ ὑπερασπιστὴς τοῦ Μεγάλου Κάστρου (Χάνδακος) τῆς Κρήτης. Εἶναι γνωστὸν ὅτι μετὰ τὴν συνθηκολόγησιν καὶ παράδοσιν τοῦ Χάνδακος

¹ Girol. Brusoni, ἔνθ' ἀνωτ., parte I, σ. 92: «*Mori alla presenza di quel Vescovo Gozzadini, e tra le braccia del Segretario Girolamo Giavarina e di Girolamo Michiele suo Cancelliere...*». Σημειωτέον ὅτι ὁ αὐτὸς *Giavarina*, ἀποσταλεὶς τῷ 1667 ὑπὸ τῆς Βενετίας εἰς τὸ πρὸ τοῦ Χάνδακος στρατόπεδον τοῦ Μεγάλου Βεξύρου Ἀχμέτ Κιοπρουλῆ χάριν διαπραγματεύσεων, ἐκρατήθη ὑπὸ τούτου καὶ ἐφονεύθη μυστηριωδῶς μετὰ τοῦ συνοδοῦ του *Padavino* βλ. *Joseph von Hammer*, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 2.te verbesserte Ausgabe, τόμ. 3, Pesth, 1835, σ. 617-618 καὶ 622-623 (πρβλ. καὶ Ν. Σταυρινίδην εἰς «*Κρητικά Χρονικά*», τόμ. 2 (1948), σ. 157, σημ. 13).

² Περὶ τοῦ ὅτι ὁ *Giavarina* ἦτο ἤδη τότε γραμματεὺς τοῦ Κορνάρου, μαρτυρεῖ ἡ ἐν τῷ προμνημονευθέντι ἡδὴ ὑπ' ἀριθ. κατατ. 8196 Μαρκιανῷ χειρογράφῳ ἀνέκδοτος ὑπ' ἀριθ. 23 ἐπιστολὴ τοῦ Nicolò Zeno ἡ ἀπευθυνομένη, κατὰ τὸν Σπυρ. Μ. Θεοτόκην, «*Ἑλληνικά*», τόμ. 3 (1930), σ. 371, «*πρὸς τὸν Γραμματεῖα τοῦ ἀνωτέρω Κορνάρου, Γενναρίην, ὅσους ἐξήτησεν ἵππον στρατιωτικὸν διὰ τὰ μεταβαίνην ἀπὸ Μιραμπέλλου εἰς Ἱεράπετραν. Ἐκ Μιραμπέλλου, 29 Ἀπριλίου 1645*». *Γενναρίνης* εἶναι βεβαίως ὁ *Giavarina*.

³ *Giuseppe Gerola*, *Monumenti Veneti nell' isola di Creta*, τόμ. I, Venezia, 1905, σ. 533 (καὶ σημ. 5-6).

εἰς τοὺς Τούρκους, τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1669, ὁ Μοροζίνης παρέμεινεν ἐπὶ μικρόν, μετὰ μοίρας τοῦ στόλου του, ἐν Σούδα, ἐν ἀναμονῇ τῆς ἐπικυρώσεως τῆς συνθήκης καὶ πρὸς λήψιν μέτρων ἐνισχύσεως τῶν τριῶν φρουρῶν (Σούδας, Γραμβούσης καὶ Σπιναλόγγας) ἅτινα διὰ τῆς συνθήκης ταύτης παρέμενον εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς Βενετίας¹. Ἐν Σούδα λοιπὸν διατρίβων εἰσέτι ὁ Μοροζίνης ἐχορήγησε τῇ 19 Ὀκτωβρίου 1669 τὸ ἔγγραφον πρὸς τὸν Ἑμμανουήλ Χορτάτην, εὐρισκόμενον πιθανῶς ἐκεῖ τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 1667 (βλ. τὸ προηγούμενον ἔγγραφον), καὶ εἰς τὸν Ἀνδρέαν *Miglioti*.

Τὸν τελευταῖον τοῦτον, συγγενῆ (*congiunto*), ὡς ἀναφέρεται, τοῦ Χορτάτη, ἄρα καὶ αὐτὸν Ρεθύμιον, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὸν ἐκ κόμης Μαργαρίτες Ρεθύμνης Ἀνδρέαν *Μηλιώτην*, περὶ τοῦ ὁποῦ πολὺς εἰδήσεις συνεκέντρωσεν ἐσχάτως, ἀντῶν ἰδίᾳ ἐκ τῶν τουρκικῶν ἀρχείων Ἡρακλείου, ὁ Ν. Σταυρινίδης². Ὁ Ἀνδρέας *Μηλιώτης* οὗτος φαίνεται ἀξιόλογον, ἀλλ' αἰνιγματικὸν πρόσωπον: Φυγὼν ἐκ τῆς τουρκοκρατηθείσης Ρεθύμνης εἰς τὸν ἐνετοκρατούμενον Χάνδακα καὶ ἐπανελθὼν ἐκ νέου τῷ 1653 « μὲ σημαίας ὑποταγῆς », ἐκέρδισε τὴν εὐνοίαν τῶν Τούρκων καὶ ἀπέκτησε σημαντικὴν περιουσίαν· τῷ 1669 ὁ μέγας βεζύρης Κιοπροουλῆς, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μπουνιαλῆ, τὸν ἔχει πλησίον του ἐν τιμῇ, ὡς ἔμπιστον καὶ ἐπιδέξιον βοηθόν, πιθανῶς διερμηνέα, καὶ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν μέγαν διερμηνέα τῆς Πύλης Παναγιώτην Νικουσίον. Μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Χάνδακος, ἀφανίζονται σχεδὸν τὰ ἴχνη του ἐν Κρήτῃ, μόλις δὲ τῷ 1685 ζητεῖται ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς νήσου ὅπως τοποθετηθῇ ἐκ νέου εἰς τὴν θέσιν τοῦ διερμηνέως τοῦ Πασσᾶ ἐν Χάνδακι, εἰς ἣν εἶχεν, ὡς λέγεται ἐν τῇ αἰτήσει, κατὰ τὸ παρελθὸν διακριθῆ ἐπὶ εὐθύτητι καὶ χρησιμότητι. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὅμως, ἐτελεύτησεν ὡς ἐθνομάρτυς, ἀπαγχονισθεὶς ἐν τῇ γενεθλίῳ του κόμῃ ὑπὸ τῶν γιανιτσάρων ὡς ἐνεργῶν πρὸς ἐπαναφορὰν τῶν Βενετῶν καὶ διαρπαγείσης τῆς μεγάλης περιουσίας του³. Τὴν ἐπαμφοτερίζουσιν αὐτὴν πολιτείαν τοῦ ἀνδρὸς δεῖκνυει καὶ τὸ σχολιαζόμενον ἔγγραφον, ὅπερ ἐπέτυχεν νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ Βενετοῦ ἀρχιστρατήγου, ἐνῶ μόλις πρὸ διμήνου ὑπηρετεῖ τὸν Τούρκον ἀρχιστρατήγον! Δὲν ἀποκλείεται βεβαίως νὰ εἶχε

¹ Βλ. προχείρως Βασιλείου Ψιλάκη, Ἱστορία τῆς Κρήτης, τόμ. Β', ἐν Χανίοις, 1909, σ. 348. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ προσφάτως ἐκδοθὲν καὶ μεταφρασθὲν ὑπὸ τῆς Σ. Λογιάδου-Πλάτωνος, Ἀνέκδοτο γαλλικὸ χειρόγραφο γύρω στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς πολιορκίας τοῦ Χάντακα, « Κρητικά Χρονικά », τόμ. 6 (1952), σ. 201.

² Νικ. Σταυρινίδου, Ἀνδρέας *Μηλιώτης*, πρῶτος « Γραμματικὸς τῆς Πόρτας » ἐν Κρήτῃ, « Κρητικά Χρονικά », τόμ. 2 (1948), σ. 546-568.

³ Αἱ πληροφορίες κατὰ τὴν ἀξιόλογον μελέτην τοῦ Νικ. Σταυρινίδου, ἐνθ' ἄνωτ., ὅπου καὶ μνεῖα τῶν πηγῶν.

προσφέρει καὶ τότε κρυφίας ἐκδουλεύσεις εἰς τοὺς Βενετούς. Ὅπως δὴποτε, φαίνεται ὅτι τοῦ ἐγγράφου τούτου εἶχεν ἀνάγκην ὁ Μηλιώτης πρὸς διευκόλυνσίν του εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρηθέντα, μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης, ταξίδια. Ὅτι ὄντως ἐπραγματοποίησεν ἐπανειλημμένα ταξίδια μεταξὺ Βενετίας καὶ Ἱεροσολύμων πρὸ τοῦ 1674, προκύπτει ἐκ τῶν κάτωθι περὶ αὐτοῦ γραφομένων ἐν ἐπιστολῇ ἀπὸ 7 μεταγεινιῶνος (= Ἰουλίου) τοῦ ἔτους τούτου ἀποσταλείσῃ ὑπὸ τοῦ πρώην πατριάρχου Ἱεροσολύμων Νεκταρίου τοῦ Κρητῆ πρὸς τὸν ἐν Βενετία μητροπολίτην Φιλαδελφείας Μελέτιον Χορτάτην : « ...ἀπαξ γὰρ καὶ δίς, διὰ τοῦ ἐδγερευσιτάτου καὶ συνειωτάτου ἀνδρὸς κυρίου Ἀ ν θ ρ έ ο υ τοῦ Μ υ λ α ι ό τ ο υ , ἐπιδημοῦντος τῇ ἀγία Γῆ, ἐπιστείλαντες, καὶ νῦν αὖθις, καιροῦ δραζάμενοι, σὸ δίκαιον ἠγγασάμεθα μὴ προσειπεῖν σου τὴν ἱερὰν κεφαλὴν... »¹. Ἀκριβῶς δὲ λόγῳ τῆς ἀπουσίας του ἐκ Κρήτης, εἰς τὰ τουρκικὰ ἔγγραφα τοῦ ἐν Χάνδακι Ἱεροδικείου, τῶν ἐτῶν 1671-1673, τὰ ἐκδοθέντα ὑπὸ Ν. Σταυρινίδου², φέρεται ἐνεργῶν οὐχὶ αὐτοπροσώπως, ἀλλὰ διὰ διαφόρων πληρεξουσίων του³. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Μηλιώτης ἐκρίθη κατάλληλος ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου νὰ κομίσῃ τὰς ἐπιστολάς πρὸς τὸν Μελέτιον Χορτάτην καὶ διὰ τὴν πρὸς τοῦτον συγγένειαν τὴν μαρτυρουμένην διὰ τοῦ παρόντος ἔγγραφου.

Ὡς πρὸς δὲ τὸν προσυπογραφομένον ὡς Cancelliere τοῦ ἀρχιστρατήγου Στέφανον Σκορδίλην, τοῦτον δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὸν νεαρὸν καὶ εὐφυῆ Κρητὰ γραμματέα τοῦ Μοροζίνη τὸν συνοδύσαντα τὸν Σκῶτον συνταγματάρχην *Thomas Annand* (ἰταλ. *Anandi*) καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν δυσχερῶν, ἀλλ' εἰς αἴσιον πέρας ἀχθειῶν μετὰ τῶν Τούρκων διαπραγματεύσεων, τὰς ὁποίας οὗτος διεξήγαγεν ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Μοροζίνη, περὶ τῆς παραδόσεως τοῦ Χάνδακος καὶ τῆς συνάψεως τῆς συνθήκης εἰρήνης (1669). Πράγματι, ὁ Brusoni, ἐξιστορῶν τὰ κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις ταύτας⁴, ἀναφέρει κατ' ἐπανάληψιν τὰ ὀνόματα τοῦ διεξαγαγόντος αὐτὰς ἐμπίστου τοῦ Μοροζίνη καὶ ἐμπείρου « *Colonello Tomaso Anandi, Inglese* » καὶ τοῦ *Stefano Scordili*, τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζει ἐν ἀρχῇ ὡς « *giuvene spiritoso, e uno de 'suoi* [τοῦ Μοροζίνη δηλ.] *Ministri*

¹ Νεκταρίου πατριάρχου Ἱεροσολύμων αὐτόγραφοι 5 ἐπιστολαὶ ἐκδίδοντος Μανουὴλ Ἰ. Γεδεῶν, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1913, σ. 17 (ἀριθ. Γ')· ὁ Γεδεῶν σημειοῖ (σ. 23) τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μπουνιαλῆ ὅτι ὁ Μηλιώτης τῷ 1669 ἔμενε παρὰ τῷ Βεζύρη, ὑποθέτει ὅμως αὐτὸν ὄντα « ἐκ τῶν ἐν Βενετία κατοικούντων ». Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Νεκταρίου διέλαθε τὸν Σταυρινίδην.

² Νικ. Σταυρινίδου, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 562-566 (ἔγγρ. ἀριθ. 6-9).

³ Καὶ οὐχὶ « λόγῳ τῶν σπουδαίων του ἀσχολιῶν », ὡς θεωρεῖ πιθανὸν ὁ Σταυρινίδης, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 554.

⁴ Girol. Brusoni, ἔνθ' ἄνωτ., parte II, σ. 319-325 (πρβλ. καὶ σ. 338-339).

di Cancellaria »¹. Ἄλλὰ καὶ ὁ Valiero εἰς τὸ ἀντίστοιχον τμήμα τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ ἔργου ἀναφέρει ὡς ἀποσταλέντας εἰς τοὺς Τούρκους καὶ διαπραγματευθέντας τοὺς ὄρους τῆς συνθηκολογήσεως τοὺς « *Colonello Tomaso Anandi e per la lingua Stefano Scordilli* »². Λεπτομερεστάτη καὶ σαφῆς ἔκθεσις τῶν διαπραγματεύσεων τούτων εἰς ἀγγλικὴν γλῶσσαν ἐδημοσιεύθη προσφάτως ὑπὸ Χ. Χιονίδου³, ὀφειλομένη, καθ' ἡμᾶς, εἰς τὴν γραφίδα αὐτοῦ τούτου τοῦ διεξαγαγόντος αὐτὰς Ἑλλήνου συνταγματάρχου Anpand⁴, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ συγγραφεὺς, μολονότι δὲν κατονομάζει τὸν Σκορδίλην, γράφει ὅτι ὁ εἰς τοὺς Τούρκους ἀποσταλεὶς Ἐναντής « *συνωδευέτο μόνον ὑπὸ ἐνὸς νέου ὡς γραμματέως διὰ τὰ καταγράφη ὁ,τιδήποτε συνεζητεῖτο ἐπ' ἐνκαιρία μὲ πρόγραμμα νὰ μὴ ἀρθρώσῃ λέξιν* »⁵. ἐν τέλει δὲ γράφει πάλιν ὅτι ὁ Ἐναντής « *καὶ ὁ μνημονευθεὶς νέος, ὁ ὁποῖος τὸν συνώδευεν ὡς γραμματεὺς τῆς ἐξοχότητός του [τοῦ Μοροζίνη δηλ.] καὶ ὁ ὁποῖος παρευρέθη εἰς ὄλας τὰς συναντήσεις καὶ ἐχρησιμοποιήθη ὡς σύνδεσμος μεταξὺ τοῦ Ἐναντου καὶ τῆς ἐξοχότητός του τοῦ Ἀρχιστρατήγου* »⁶, παρουσιάσθησαν ἐν πομπῇ, ἅμα τῇ εὐτυχῇ ἀπολήξει τῶν διαπραγματεύσεων, ἐνώπιον τοῦ Μεγάλου

¹ Αὐτόθι, σ. 320. Ὅτι ὁ Anandi ἦτο Σκώτος, μαρτυρεῖ τὸ ἀνώνυμον γαλλικὸν χρονικὸν τῆς ἐποχῆς τὸ ἐκδοθὲν καὶ μεταφρασθὲν ὑπὸ Σ. Λογιαδου-Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ., « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 6 (1952), σ. 92-130 καὶ 163-203, βλ. σ. 130: « *Un colonel Escossois appellé Anandie en Italien ou Annam [γράφει: Anpand] selon les Escossois, eut la charge de cet envoi...* » κλπ.

² Andrea Valiero, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 740 κ.ἑξ.

³ Harry Hionides, Ἑλληνικὸν ὑπόμνημα περὶ τῆς πολιορκίας καὶ πτώσεως τοῦ Χάνδακος, « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 3 (1949), σ. 403-505. Τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς τμήμα ἐκδίδεται ἀπὸ τῆς σελ. 421 κ.ἑξ., συνοδευόμενον καὶ ὑπὸ ἐλληνικῆς μεταφράσεως γενομένης ὑπὸ τῆς συντάξεως τοῦ περιοδικοῦ τούτου.

⁴ Τοῦτο οὐδόλως παρετηρήθη ὑπὸ τοῦ ἀνυπόπτου ἐκδότου τοῦ σημαντικοῦ τούτου κειμένου. Τὴν ἀπόδειξιν ὁμως παρέχει αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον τῆς ἐκθέσεως, ἣτις, ἐνῶ ἔχει συνταχθῆ εἰς τρίτον πρόσωπον (« ὁ συνταγματάρχης Ἐναντής εἶπεν... ἀπήγγεισεν » κ.τ.δ.), ἐνιαχοῦ μετατρέπεται εἰς πρῶτον· βλ. σ. 493 « *Πασᾶς ἐβάδιζεν εἰς ἀπόστασιν 15 βημάτων πρὸ ἡμῶν* » (before us), σ. 494 « *4 ἡ 5 βήματα διόσθεν ἡμῶν ἤρχοντο...* » (behind us), « *ἔφθασαμεν τότε...* » (Then we came), σ. 497 « *ἡ λθόμεν τώρα ἐνώπιόν των* » (we are now came, ὁ λόγος πάντοτε περὶ τῶν δύο μόνων ἀπεσταλμένων Ἐναντή καὶ Σκορδίλη). Ἄλλὰ καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἔκθεσις παρέχει τοιαύτας λεπτομερείας, αἱ ὁποῖαι ὑπ' οὐδενὸς τρίτου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐγινώσκοντο (πρβλ. τὴν ἐν σ. 494-495 ἐναργῆ περιγραφήν τοῦ διακόσμου τῶν αἰθουσῶν ὑποδοχῆς τοῦ Μεγάλου Βεζύρη κλπ.), ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ὅτι αὕτη ἐγγραφή (πρᾶγμα ἀσύνηθες) ἀγγλιστί, ἄρα ὑπὸ Ἑλλήνου, οἷος ὁ περὶ οὗ κυρίως διαλαμβάνει Anpand, καὶ διεσώθη ἐν Ἀγγλίᾳ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε κινήσει τὴν προσοχὴν τοῦ ἐκδότου.

⁵ Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 450. Ἡ πρόθεσις μειώσεως τῆς συμβολῆς τοῦ Σκορδίλη ὑπὸ τοῦ συνεργάτου του εἶναι ἐμφανής.

⁶ Αὐτόθι, σ. 493.

λου Βεζύρη καὶ ἀντήλλαξαν μετ' αὐτοῦ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα τῆς συνθήκης, ἔλαβον δὲ παρ' αὐτοῦ ὡς δῶρον δύο περσικὰς χρυσοκεντήτους στολάς¹. Ἐκ τοῦ ἡμετέρου ἔγγραφου προκύπτει νῦν ὅτι ὁ *Στέφανος Σκορδίλης* μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Χάνδακος ἠκολούθησε τὸν Μοροζίνην ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος του καὶ δὲν ἔπαυσε παρέχων εἰς αὐτὸν τὰς τοσοῦτον τελεσφόρους ἀποδειχθείσας ὑπηρεσίας του.

Ἄριθ. 2στ.

Ὁ *Lucardo Venier* (οὗτω διωρθώσαμεν τὸ ἐν τῷ καταλόγῳ *Lucando Teunier*) ὑπῆρξεν ἔκτακτος Προνοητῆς τοῦ φρουρίου τῆς Σούδας μετὰ τὸν *Jacopo Barbarigo* (βλ. ἔγγρ. ἀριθ. 2δ) καὶ ἐπεσκεύασε τὰ τεῖχη, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἀπὸ 10 Μαρτίου 1667 ἀνεκδότου ἀναφορᾶς αὐτοῦ².

Ἄριθ. 2ζ.

Καὶ ὁ *Girolamo Pesaro*, ἔκτακτος Προνοητῆς τοῦ φρουρίου τῆς Σούδας, εἶναι ἐπίσης γνωστὸς κατὰ τὰ ἔτη 1670-1672³ καὶ σώζονται ἀνεκδοτοὶ ἀναφοραὶ του ἀπὸ 19 Ἰανουαρίου καὶ 9 Ὀκτωβρίου 1671⁴.

Ἄριθ. 3α.

Πρόκειται περὶ ἀντιγράφου εἰλημμένου ἐκ τῶν Κρατικῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας καὶ δυναμένου ἴσως, τῇ βοηθείᾳ τῆς σημειουμένης ἐνδείξεως, ν' ἀνευρεθῇ καὶ σήμερον. Ἡ χρονολογία του (1492) ἐμπίπτει ὄντως εἰς τὰ χρονικὰ ὄρια τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας ὑπὸ τοῦ χορηγήσαντος αὐτὸ Δόγη τῆς Βενετίας *Agostino Barbarigo* (1486-1501) ὁ ἀριθμὸς τῆς Ἰνδικτιῶνος (XI καὶ οὐχὶ X) δεικνύει ὅτι τὸ ἔγγραφον ἔφερε χρονολογίαν ἀπὸ Σεπτεμβρίου μέχρι Δεκεμβρίου τοῦ 1492.

Δὲν γνωρίζομεν ἂν τὸν ὑπὲρ οὗ τὸ ἔγγραφον *Κωνσταντῖνον Χορτάσην* δέον νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὸν εἰς ἔγγραφον (τὸ αὐτὸ ἄρα γε;) τοῦ αὐτοῦ Δόγη πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης ἀπὸ 9 Νοεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1492 μνημονευόμενον εὐγενῆ Κρητὰ *Κωνσταντῖνον Χορτάσην* τοῦ ἔγγραφου τούτου παρατίθεται ἡ ἐξῆς περίληψις ὑπὸ Ν. Iorga⁵:

¹ Αὐτόθι, σ. 494-498.

² G. Gerola, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 533 (καὶ σημ. 7).

³ Περὶ τοῦ διορισμοῦ του τῷ 1670, ἦτοι εὐθὺς μετὰ τὴν συνθηκολόγησιν, βλ. S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, τόμ. VII, Venezia 1858, σ. 473. Πρβλ. καὶ G. Gerola, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 536, σημ. 1.

⁴ G. Gerola, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 533 (καὶ σημ. 8).

⁵ N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades, cinquième série* (1476-1500), Bucarest, 1915, σ. 205, ἀριθ. CCX. Τὸ ἔγγραφον ἀπόκειται, ὡς σημειοῖ ὁ Iorga, εἰς τὰ Κρατικὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας, *Duca di Candia, Ducali e lettere ricevute*, Q. 37.

« Intervention pour Constantin Chortaci, noble crétois, qui, « *suis etiam facultatibus et propriis fortunis expositis in urbis calamitosae nigropontinae a Turcis capte subsidium et auxilium, fuit cum sua biremi armata et bene in ordine, qua biremi a Turcorum classe capta et nautis ipsius crudeliter occisis, dominium nostrum scripsit et commendavit predictum Constantinum regimini nostro Creten* », pour un subside, dès le 6 février 1480 ».

Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐγγράφου τούτου περὶ τοῦ Κωνσταντίνου Χορτάτη, ἀπολέσαντος κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τῆς Χαλκίδος (ἦτοι τῷ 1470), τὴν περιουσίαν του, ὡς καὶ ἰδιόκτητον καλῶς ἐξηρτυμένον πλοῖον, ὅπερ ἤχμαλωτίσθη ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στόλου, δὲν φαίνεται ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ τοῦ ἡμετέρου ἐγγράφου περὶ τοῦ Κωνσταντίνου Χορτάτη, « *ἀνδραγαθήσαντος πολλαχῶς τῆς Κρήτης* » (ἀλλὰ κατὰ τίνων;). Πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι πρόκειται, παρὰ τὴν σύμπτωσιν τῶν χρονολογιῶν καὶ τῶν ὀνοματεπωνύμων, περὶ δύο ὁμωνύμων προσώπων. Ἄφ' ἑτέρου εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι καὶ εἰς τὸ ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 2^α ἐγγράφῳ μνημονευόμενον δουκικὸν ἔγγραφον ὑπὲρ Κωνσταντίνου Χορτάτη (τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου) ἀναφέρεται οὗτος ὡς « *παρευρεθεὶς ἐν τῇ ἀλώσει τῆς Χαλκίδος* », τοῦθ' ὅπερ μαρτυρεῖ, ὡς ἐλέχθη, ὅτι ἡ χρονολογία 1446, τὴν ὁποίαν τοῦτο φέρει, δεόν νὰ μετατεθῆ μετὰ τὸ 1470. Δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν τὸ δουκικὸν τοῦτο ἔγγραφον καὶ τὸ ἀνωτέρω παρὰ Iorga νὰ ἀναφέρονται εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον, εἴτε τὸ πρόσωπον τοῦτο ταυτίζεται εἴτε ὄχι πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Χορτάτην τοῦ παρόντος ἐγγράφου.

Ἄριθ. 3β.

Ὁ λατινικὸς τύπος *Maurus* τοῦ ὀνόματος τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας *Cristoforo Moro* (1462-1471) δεικνύει ὅτι πρόκειται καὶ ἐνταῦθα περὶ ἐγγράφου διασωθέντος ἐν τῷ λατινικῷ αὐτοῦ πρωτοτύπῳ καὶ οὐχὶ ἐν ἰταλικῇ μεταφράσει. Θὰ ἦτο δύσκολον καὶ πάλιν ν' ἀποφανθῶμεν, ἂν ὁ ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ τῆς 31 Αὐγούστου 1466 Ἀντώνιος Χορτάτης ταυτίζεται πρὸς τὸν ὁμώνυμόν του τὸν φερόμενον ἐν βενετικῷ ἐγγράφῳ (Senato Mar, Reg. 8, φ. 66^r) τοῦ αὐτοῦ μὲν ἔτους 1466, ἀλλὰ διαφόρου ἡμερομηνίας (24 Μαρτίου), περὶ οὗ παρέχεται ὑπὸ Η. Noiret¹ ἡ ἀκόλουθος περιλήψις : « On accorde à Antoine Cortaci, qui a rendu des services gratuits au gouvernement vénitien : « *habere, uti et gaudere et participare de officiis et beneficiis civitatis Crete et insule, quemadmodum nullis aliis concessum est* ».

¹ Hippolyte Noiret, Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485 tirés des archives de Venise, Paris, 1892, σ. 501.

Ὅπως δὴποτε, ὁ Ἀντώνιος Χορτάτσης τοῦ ἡμετέρου ἑγγράφου δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ πατὴρ τοῦ Νικολάου Χορτάτση (τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου), ὑπὲρ οὗ τὸ ὑπ' ἀριθ. 2^α ἑγγραφον τοῦ 1568. Θὰ ἠδύνατο ὅμως νὰ εἶναι ὁ πατὴρ τῶν ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ ἑγγράφῳ μνημονευομένων ὡς ἀπαντώντων εἰς παλαιότερα ἑγγραφα ἀδελφῶν Μικιολέτου καὶ Κωνσταντίνου (υἱῶν τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου), ἂν αἱ χρονολογίαι τούτων (1440 καὶ 1446) μετετίθεντο, ὡς εἶδομεν ὅτι ἐπιβάλλεται ἕξ ἐσωτερικῶν κριτηρίων.

Ἀριθ. 3γ.

Ὁ ὑφ' οὗ ἐγένοντο τὰ παρόντα ἀντίγραφα, ὡς καὶ τὰ τοῦ ἐπομένου ἀριθμοῦ 3δ, συμβολαιογράφος ἐν Βενετίᾳ *Φραγκίσκος Βελᾶνος* (Velano, οὐχὶ δὲ Vetano, ὡς ἐκ παραναγνώσεως ἐν τῷ καταλόγῳ) εἶναι γνωστὸς συμβολαιογράφος φερόμενος καὶ εἰς ἄλλα ἑγγραφα τῆς ἐποχῆς ταύτης¹. Γνωρίζομεν δὲ καὶ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας του ἀσκοῦντα τὸ αὐτὸ ἐπάγγελμα ἐν Βενετίᾳ². Κατὰ τὸν Κ. Δ. Μέρτζιον, « οἱ Βελᾶνοι ἦσαν ἑλληνορθόδοξοι ἐκ Κρήτης, γνῶσται συνεπῶς καὶ τῆς ἐλληνικῆς καὶ δι' αὐτὸ προειμῶντο διὰ τὰς συμβολαιογραφικὰς πράξεις ἀπὸ τῶν ὁμογενεῖς »³. Διὰ τοῦτο λοιπὸν προειμῆθη καὶ ὑπὸ τοῦ Ἑμμανουὴλ Χορτάτση, ἐλθόντος, φαίνεται, τῷ 1677 εἰς Βενετίαν.

Τὸ πρῶτον τῶν ἀντιγράφων ἀφορᾷ εἰς γνωστὸν ἑγγραφον, τὸ ὑπ' ἀριθ. 2^ε. Τὸ δὲ μόνον νέον ἐνταῦθα μνημονευόμενον ἑγγραφον ἀπὸ 10 Μαΐου

¹ Ὡς π.χ. εἰς τὰς ὑπὸ Κ. Δ. Μέρτζιου ἐν « Ἡπειρωτικοῖς Χρονικοῖς », τόμ. 13 (1938) δημοσιευθείσας διαθήκας τοῦ Νικολάου Σάρρου (Νοέμβρ 1697, βλ. σ. 106) καὶ τῆς Χαΐδως Γλυκῆ (1706/1707, βλ. σ. 107 - 109). Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Κ. Δ. Μέρτζιου, Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας, Θεσσαλονίκη, 1947, σ. 261, σημ. 3 καὶ σ. 469 ἀναφέρονται ἕτερα ἑγγραφα τοῦ Francesco Velano, τῶν ἐτῶν 1699 καὶ 1707, ἀποκείμενα εἰς τοὺς ὑπ' ἀριθ. 13603 καὶ 13605 φακέλους τῶν ἀνεκδότων νοταριακῶν ἀρχείων τῆς Βενετίας.

² Ἦτοι προγενεστέρως μὲν τοῦ Φραγκίσκου τὸν *Νικόλαον Βελᾶνον*, τοῦ ὁποίου συμβολαιογραφικὴν πράξιν ἀπὸ 20 Μαΐου 1662 ἀναφέρει ὁ E. L e g a n d, Bibliographie Hellénique... au XVIIe siècle, τόμ. 3, Paris, 1895, σ. 344, μεταγενεστέρως δὲ τὸν *Αἰμίλιον Βελᾶνον*, τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν ἑγγραφα τῶν ἐτῶν 1725 (Κ. Δ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων, ἐν Ἀθήναις, 1939, σ. 146 - 147), 1732 (αὐτόθι, σ. 147) καὶ 1749 (Τοῦ αὐτοῦ, « Ἡπειρωτικὰ Χρονικά », τόμ. 13, σ. 95 καὶ 101).

³ « Ἡπειρωτικὰ Χρονικά », ἐνθ' ἄνωτ., σ. 109, σημ. 8. Τὴν περὶ κρητικῆς τῶν Βελᾶνων καταγωγῆς πληροφορίαν τοῦ Μέρτζιου δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν ἄλλοθεν. Ἦ ἐκ τοῦ ὑπὸ Σπυρίδωνος Μ. Θεοτόκη, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν μνημείων τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς Κρήτης ἐν τῷ Κρατικῷ Ἀρχεῖῳ τοῦ Βενετικοῦ Κράτους, ἐν Κερκύρα, ἄ. ἔ. (1926), σ. 78 - 85 παρατιθεμένου καταλόγου τῶν συμβολαιογράφων τῆς Κρήτης ἀπουσία αὐτῶν οὐδὲν πάντως σημαίνει, ἀφοῦ οὐχὶ ἐν Κρήτῃ, ἀλλ' ἐν Βενετίᾳ ἦσαν ἐγκατεστημένοι.

1674, δι' ὃ ἐχορηγήθη τὸ δεύτερον ἀντίγραφον, ἐδόθη εἰς τὸν Ἐμμαν. Χορτάτην ὑπὸ τοῦ *Paolo Nani* (οὐχὶ *Nacci*), Προνοητοῦ καὶ τούτου τοῦ φρουρίου τῆς Σούδας, τοῦ ὁποῦ γνωρίζομεν ἀνεκδότους ἀναφορὰς τῶν ἐτῶν 1672 (28 Ἰουνίου, 26 Ἰουλίου, 1 καὶ 15 Δεκεμβρίου), 1673 (8 Μαρτίου) καὶ 1674 (5 Φεβρουαρίου)¹. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἐμμανουὴλ Χορτάτης ἐζήτηε καὶ ἐλάμβανε πιστοποιητικὰ περὶ τῶν ὑπηρεσιῶν του ἐν Σούδα παρὰ πάντων τῶν διαδοχικῶν ἐκτάκτων Προνοητῶν (ἦτοι ἐν προκειμένῳ φρουράρχων) τοῦ φρουρίου τούτου.

Ἄριθ. 3β.

Τὰ ἔγγραφα τῶν *L. Venier* καὶ *G. Pesaro*, τὰ μόνα ἐξ ὄλων τῶν ἐν ἀντιγράφοις ἀναπαραχθέντων ἄτινα καθορίζονται ρητῶς ἐνταῦθα, εἶναι προφανῶς τὰ ὑπ' ἀριθ. 2στ καὶ 2ζ, ἦτοι τὰ δύο τελευταῖα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2 τετραδίου.

Ἄριθ. 4α.

Τίνων ἐκ τῶν ὑπ' ἀριθ. 2α-2ζ ἔγγράφων περιείχοντο ἐνταῦθα ἀντίγραφα, δὲν προσδιορίζεται.

Ἄριθ. 4β.

Τὰ περὶ τῆς εἰς τὸν Μελέτιον Χορτάτην, ἀρχιεπίσκοπον Φιλαδελφείας (1657-1677) καὶ ἀδελφόν, ὡς μανθάνομεν τὸ πρῶτον ἐντεῦθεν, τοῦ Ἐμμανουὴλ, δωρεᾶς ταύτης ἐγνωρίζομεν μέχρι τοῦδε καὶ ἐκ τῶν γραφομένων τοῦ Ἰωάννου Βελούδη, ὅστις ἀναφέρει εἰς τὰ περὶ Μελετίου ὅτι «εἰς τοῦτον ἡ σύγκλητος ἐχορήγησε, παρὰ τ' ἄλλα, καὶ ἰσόβιον εἰσοδήμα, τὸ τῆς ἐν Κερκύρα Μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν Μωραΐτων»². Τὸ ἡμέτερον ἔγγραφο καθορίζει καὶ τὴν χρονολογίαν τῆς δωρεᾶς ταύτης (1676), ὀνομάζει ὅμως τὴν μονὴν «*τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μωραΐτη*». Ἡ ὀρθὴ ὀνομασία τῆς μονῆς εἶναι «*Ἁγιος Ἰωάννης τοῦ Μωραΐτη*», κεῖται δ' αὕτη παρὰ τὴν κόμην Γαστούρι τῆς Κερκύρας³. Τὰ εἰσοδήματα τῆς μονῆς ταύ-

¹ *G. Gerola*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 533 (καὶ σημ. 9-12). Κατὰ τὸν Σπυρ. Π. Λάμπρον, Ἑλληνικά ἱστορήματα ἐν κώδιξι τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, «*Νέος Ἑλληνομνήμων*», τόμ. 10 (1913), σ. 483, εἰς τὸν κώδικα *Eger-ton* 1163 περιέχονται «*ἐπιστολαὶ τῆς βενετικῆς συγκλήτου ἐξ ὀνόματος τοῦ δόγη πρὸς Ἰάκωβον Νάνην καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Παῦλον Νάνην, Ἐπίτροπον ἐν Κρήτῃ καὶ Γενικὸν Προνοητὴν ἐν Πελοποννήσῳ (1671-1697)*», ἰταλισί».

² Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ. Ἱστορικὸν ὑπόμνημα Ἰωάννου Βελούδου, ἐκδοσις δευτέρα, Βενετία, 1893, σ. 78.

³ Βλ. Σπυρίδωνος Κ. Παπαγεωργίου, Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τῆς Κερκύρας ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ νῦν, ἐν Κερκύρα, 1920, σ. 224.

της ἐχορηγοῦντο ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Γερουσίας εἰς τοὺς κατὰ καιροὺς μητροπολίτας Φιλαδελφείας, ὡς ἐγένετο καὶ βραδύτερον, τῷ 1635, διὰ τὸν μητροπολίτην Μελέτιον Τυπάλδον (1685-1713)¹. Κατὰ τὸν Ἡλ. Τσιτσέλην, ἡ μονὴ παρεχωρήθη καὶ εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ τελευταίου τούτου Ἱερεμίαν Τυπάλδον († 1728), ἐπίσκοπον Μεθώνης² (ἀπὸ τοῦ 1684), σήμερον δ' εἶναι ἰδιωτικὴ ἐκκλησία τῆς οἰκογενείας Χασομέρη³. Ἡ ἀπὸ 10 Ἀπριλίου 1677 γενομένη ἐπικύρωσις τῆς δωρεᾶς ὑπὲρ μόνου τοῦ Ἐμμανουὴλ Χορτάτση φαίνεται ὅτι προεκλήθη κατόπιν τοῦ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο θανάτου τοῦ Μελετίου ἐν Βενετίᾳ⁴, ὅπου εὐρίσκετο τότε ὁ Ἐμμανουὴλ (βλ. τὰ προηγούμενα ἔγγραφα ὑπ' ἀριθ. 3γ καὶ 3δ). Ἡ δὲ ἐν Σούδα γενομένη τῇ 28 Μαΐου 1689 ἐπικύρωσις τῶν ἄνω ἐγγράφων (πιθανῶς ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ τότε ἐκτάκτου Προνοητοῦ Angelo Michiel)⁵ μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Ἐμμανουὴλ ἐπανέκαμψε πάλιν μετὰ τὸ 1677 καὶ διέμενεν εἰσέτι, εἰκοσαετιᾶν ὄλην μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Χάνδακος, εἰς τὸ βενετικὸν τοῦτο φρουρίον τῆς Κρήτης.

Ἀριθ. 4γ.

Καὶ ἐνταῦθα δὲν προσδιορίζεται τίνα τὰ ἀντιγραφέντα ἔγγραφα, ἐκ τῶν ὑπ' ἀριθ. 2α-2ε καὶ 3α-3δ πάντως.

Ἀριθ. 4δ-4ε.

Περὶ τῆς ὑπὸ Φραγκίσκου Μοροζίνη δωρεᾶς τῆς μονῆς τοῦ Μέρπακα (εἰς τὸν Ἁ θανάσιον Χορτάτσην) βλ. κατωτέρω τὰς σημειώσεις εἰς τὰ ὑπ' ἀριθ. 4η καὶ 5 ἔγγραφα.

Ἀριθ. 4ς.

Ἡ εὐαρέσκεια ἀπενεμήθη εἰς τὸν Ἐμμανουὴλ Χορτάτσην προφανῶς διὰ τὴν πολεμικὴν του συμβολὴν εἰς τὸν νέον ἀγῶνα τῶν Βενετῶν κατὰ τῶν Τούρκων (1684 κ.εξ.) ὑπὸ τὴν ἀρχιστρατηγίαν τοῦ Φραγκίσκου Μοροζίνη. Ὁ Ἐμμανουὴλ θὰ ἦλθεν εἰς Πελοπόννησον (κατακτηθεῖσαν ἤδη ἔξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τοῦ 1687, ἐξαιρέσει τοῦ φρουρίου τῆς Μονεμβασίας, ὅπερ παρεδόθη τὸν Αὐγούστον τοῦ 1690)⁶ μετὰ τὴν 28 Μαΐου 1689, ὅτε εὐρί-

¹ Ἱ. Βελοῦδου, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 81-82.

² Ἡλία Ἀ. Τσιτσέλη, Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα, τόμος πρῶτος, ἐν Ἀθήναις, 1904, σ. 756.

³ Αὐτόθι, σημ. 1.

⁴ Βλ. Ἱ. Βελοῦδου, ἔνθ' ἄνωτ.

⁵ Βλ. G. Gerola, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 534 (καὶ σημ. 4-5). Ὁ Michiel διωρίσθη εἰς τὴν θέσιν ταύτην τῷ 1688· βλ. Alessandro Locatelli, Racconto storico della Veneta Guerra in Levante, Colonia, 1691, τόμ. II, σ. 158.

⁶ Βλ. τὴν καὶ σήμερον θεμελιώδη παραμένουσαν ἐργασίαν τοῦ Leopold

σκοτο εισέτι ἐν Σούδα (βλ. ἔγγρ. ὑπ' ἀριθ. 4β). Ὁ χορηγῆσας τῇ 16 Ὀκτωβρίου 1691 τὴν εὐαρέσκειαν *Tadio Gradenigo* εἶναι ὁ μετὰ τὸν Γενικὸν Προνοητὴν Ἰάκωβον Corner (1688-1690) εἰς Πελοπόννησον ἐλθὼν ὡς Ἔκτακτος Προνοητῆς τοῦ Βασιλείου τοῦ Μορέως (1690-1692), τοῦ ὁποίου ἡ ἀπὸ 15 Μαρτίου 1692 ἔκθεσις ἔχει δημοσιευθῆ¹. Τὸ Ναύπλιον, πρωτεύουσα τοῦ Βασιλείου, ἦτο ἔδρα τοῦ Γενικοῦ ἢ τοῦ Ἐκτάκτου Προνοητοῦ ὡς καὶ τοῦ Προνοητοῦ τῆς Ρωμανίας (Romania), μιᾶς τῶν τεσσάρων ἐπαρχιῶν, εἰς αἷς ἡ Πελοπόννησος διηρέθη.

Ἄριθ. 4ζ.

Ὁ Φραγκῖσκος Χορτάτισης θὰ εἶχεν ἔλθει εἰς Πελοπόννησον ἐκ Σούδας μετὰ τοῦ πατρός του Ἑμμανουήλ (βλ. σημ. εἰς προηγούμεν. ἔγγραφον), ἄρα μεταξὺ 1689-1691. Ἐν Ναυπλίῳ ὡς Προνοητῆς τῆς Ρωμανίας ἤδρευε τῷ 1694 ὁ *Marco Pisani* (1693-1696)². Τούτου ἄρα γε τὸ ὄνομα ἔχει παραφθαρῆ ἐν τῷ καταλόγῳ εἰς *Girolano Pizzarco*, κατὰ σύγχυσιν ἴσως πρὸς τὸ τοῦ ἐν Σούδα Ἐκτάκτου Προνοητοῦ *Girolamo Pesaro* (βλ. ἔγγρ. 2ς); Ἀθῆλον. Ὁ Φραγκῖσκος εἶχε πιθανῶς ἀγωνισθῆ παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Βενετῶν πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἀπὸ τοῦ 1691 καὶ ἐντεῦθεν εἰσβολῶν τοῦ Τούρκου σερασκέρη τῆς Ἑλλάδος ἐπικουρουμένου ὑπὸ τοῦ διαβοήτου Λιμπεράκη Γερακάρη³.

Ἄριθ. 4η.

Ὁ *Giacomo da Mosto* ὑπῆρξε Γενικὸς Προνοητῆς τῶν Ὀπλων (Provveditor General dell' Armi) ἐν Πελοποννήσῳ. Ἡ χρονολογία τῆς θητείας του δὲν ἀναφέρεται δυστυχῶς ἐν τῇ δημοσιευθείσῃ ὑπὸ Σπ. Λάμπρου ἐκθέσει του⁴, διότι αὕτη ἔχει παραδοθῆ ἀνεπίγραφος καὶ ἀχρονολόγητος. Πιστεύομεν ὅμως ὅτι εἶχε πράγματι ἀναχθῆ εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο πρὸ τῆς χρονολογίας τοῦ ἐγγράφου (12 Ὀκτωβρίου 1701), διότι τῇ 8η τοῦ αὐτοῦ

R a n k e, Die Venezianer in Morea, ἡς ἑλληνικὴ μετάφρασις (Περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἑνετοκρατίας (1685-1715) ὑπὸ Λεοπόλδου Ρανκίου) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Π. Καλλιγᾶ ἐν « Πανδώρα », τόμ. 12 (1861/2), σ. 553-563, 577-585 καὶ τόμ. 13 (1862/3), σ. 1-9 καὶ 25-34.

¹ Σπυρ. Π. Λάμπρου, Ἡ περὶ Πελοποννήσου ἔκθεσις τοῦ Βενετοῦ Προνοητοῦ Γραδενίγου, ἐν ΔΙΕΕ, τόμ. 5 (1900), σ. 228-251 καὶ 425-428.

² Βλ. τὸν κατάλογον τῶν Provveditori di Romania τὸν δημοσιευθέντα ἐν Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues publiées avec notes et tables généalogiques par Charles Hoff, Berlin, 1873, σ. 387.

³ Βλ. Κωνσταντίνου Ν. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, Ἀθήνησι, 1869, σ. 394 κ. ἑξ.

⁴ Σπυρ. Π. Λάμπρου, Ἐκθέσεις τῶν Βενετῶν Προνοητῶν τῆς Πελοποννήσου ἐκ τῶν ἐν Βενετίᾳ ἀρχείων, ΔΙΕΕ, τόμ. 5 (1900), σ. 561-567.

μηδὸς καὶ ἔτους εἶχεν ἤδη ἐπανέλθει εἰς Βενετίαν καὶ ὑπέβαλλε τὴν ἔκθεσιν τοῦ ὁ Francesco Grimani¹, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ ἄμεσος προκατόχος τοῦ Da Mosto, ὡς δεικνύει ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφὴ ἐκδεδομένου² κατατοπιστικοῦ ὑπομνήματος τοῦ ἀποχωροῦντος Grimani πρὸς τὸν ἀναλαμβάνοντα Da Mosto: « *Informatione scritta al Eccmo Sigr Proveditor General dell' Armi in Regno da Mosto dall' Eccmo Sigr Provr General Grimani colla cessione della carica* »³. Ἐπὶ καὶ ὑπὸ V. Spretti ἀναφέρεται⁴ ὅτι ὁ Giacomo da Mosto ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦτο τῷ 1700. Εἶχε δὲ οὗτος χρηματίσει πρότερον καὶ ἀρμοστής (rettor) τῆς ἐπαρχίας Ρωμανίας, ἀπὸ 1692 - 1694⁵.

Ὁ Ἰωάννης Χορτάτσης, ἀδελφὸς τοῦ Ἐμμανουὴλ (ἀφοῦ ὁ υἱὸς τοῦτου Φραγκίσκος ἀναφέρεται ὡς ἀνεψιὸς του, βλ. ἀριθ. 5), γίνεται νῦν τὸ πρῶτον γνωστός. Τὸ ὄνομά του ἐλλείπει ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἐπισκόπων Ρεθύμνης κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν⁶, ὅστις ἀπὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως μέχρι τοῦ 1719 περιλαμβάνει δύο μόνον μεμαρτυρημένους ἱεράρχας, τὸν Μακάριον (1671 - 1680) καὶ τὸν Φιλόθεον Πατελλάρων (ἔντα πρῶην Ρεθύμνης τῷ 1684). Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἀποβαίνει δύσκολος ἡ χρονολογικὴ τοποθέτησις τοῦ Ἰωάννου. Ἐν φαίνεται βέβαιον, ὅτι καὶ οὗτος, ὡς καὶ ἄλλοι Κρητῆς ἱεράρχαι, φεύγων τὸν τουρκικὸν ζυγόν, κατέφυγεν εἰς βενετικὸν ἔδαφος, τὴν μόλις κατακτηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη Πελοπόννησον ἐκεῖ προσέφερον ὑπηρεσίας, δι' ἃς παρεχωρήθησαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦτου, ἄκρι γενομένου Δόγη τῆς Βενετίας (3 Ἀπριλίου 1688), δι' ἐγγράφων του ἀπὸ 30 Ἰουνίου καὶ 9 Δεκεμβρίου 1688 (βλ. καὶ ἐγγρ. ἀριθ. 4δ), τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, περὶ ὧν γίνεται εἰδικώτερος λόγος κατωτέρω εἰς τὰς σημειώσεις τῶν ὑπ' ἀριθ. 5 ἐγγράφων.

Ἄριθ. 4δ.

Δὲν ἀναφέρεται τίς ὁ χορηγῆσας τὸ ἐγγραφον. Πιθανῶς ὁ τότε (1702)

¹ Αὐτόθι, σ. 448 - 532.

² Αὐτόθι, σ. 533 - 561.

³ Ἡ ἐν τέλει τοῦ ὑπομνήματος τοῦτου φερομένη (αὐτόθι, σ. 561) χρονολογία 1708 ὀφείλει ἀσφαλῶς νὰ διορθωθῇ εἰς 1700. Πράγματι, ὁ ἐν αὐτῷ ἀναφερόμενος (σ. 557) ὡς τότε Προνοητὴς τῆς Ἀχαΐας Foscari ἐξηματίσεν ἀπὸ 1698 - 1700 (κατὰ τὸν κατάλογον παρὰ Charles Hopf, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 387), ἵνα περιορισθῶμεν εἰς ἓν μόνον, ἀλλὰ καίριον παράδειγμα.

⁴ Vittorio Spretti, Enciclopedia storico-nobiliare italiana, τόμ. IV, Milano, 1931, σ. 736^a.

⁵ Charles Hopf, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 386.

⁶ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἐλεγχος τῶν ἐν Κρήτῃ ἀρχιερατευσάντων ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1645 - 1898), ΕΕΚΣ, τόμ. 3 (1940), σ. 140.

Γεν. Προνοητής Πελοποννήσου, ἀφοῦ ἐγράφη ἐν Ναυπλίῳ, ἄρα ὁ χορηγῆσας καὶ τὸ προηγούμενον *Giacoimo da Mosto*.

Ἄριθ. 5.

Τὰ ὑπὸ τοῦ Φραγκ. Μοροζίνη εἰς τὸν Ἀθανάσιον Χορτάτην παραχωρηθέντα τῷ 1688 κτήματα (βλ. προηγ. ἐγγράφα ὑπ' ἀριθ. 4δ-4ε καὶ 4η-4θ) καθορίζονται ἐνταῦθα ἀκριβέστερον: πρόκειται περὶ « τοῦ μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Θεοδοσίου μετὰ τοῦ μετοχίου τῆς Παναγίας ἐν Μέρμπακα ». Ἀμφότερα ταῦτα εἶναι παλαιά, διαλελυμένα σήμερον μοναστήρια, κείμενα ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ναυπλίας τοῦ νομοῦ Ἀργολίδος, πρὸς βορρᾶν τοῦ Ναυπλίου. Καὶ ἡ μὲν Παναγία ἐν Μέρμπακα δὲν εἶναι ἄλλη τῆς γνωστῆς ὄραίας ἐν τῷ ἐπὶ τῆς ἀργολικῆς πεδιάδος χωρίῳ τούτῳ βυζαντινῆς ἐκκλησίας τῆς Κοιμησεως τῆς Θεοτόκου, τοῦ 12ου αἰῶνος, περὶ ἧς πολλὰ ἔχουν γραφῆ μέχρι τοῦδε¹. Τὸ δὲ μονύδριον τοῦ Ἁγίου Θεοδοσίου, ἡρειπωμένον σήμερον, εὐρίσκεται παρὰ τὸ μίαν ὄραν ἀπέχον τοῦ Μέρμπακα χωρίου Παναρίτι² καὶ ἔχει ὁμοίως βυζαντινὸν ναὸν τοῦ 12ου αἰῶνος παρουσιάζοντα ἰδιάζοντα ἀρχιτεκτονικὸν τύπον καὶ γενόμενον διὰ τοῦτο ἐσχάτως ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐξετάσεως³.

Ἡ ἱστορικὴ σημασία τῶν δύο τούτων μονῶν ὑπολείπεται κατὰ πολὺ τῆς ἀρχαιολογικῆς. Πρόκειται περὶ μονυδρίων, περὶ ὧν ὀλίγιστα εἰδήσεις εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωσταί. Διὰ τὴν ἐν Μέρμπακα μονὴν ἀσημαντα εἶναι τὰ ὀλίγα ἐπιγραφικὰ χαράγματα τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος τὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ Κ. Γ. Ζησίου⁴. Ἐκ τῶν ἐν τοῖς Γενικοῖς Ἀρχείοις τοῦ Κράτους ἀποκειμένων νεωτέρων περὶ αὐτῆς ἐγγράφων⁵ προκύπτει ὅτι ἀρχομένου τοῦ 19ου αἰῶνος ἦτο ἤδη διαλελυμένη καὶ τὰ εὐφορα κτήματά της εἶχον κατα-

¹ Βλ. πρὸ πάντων τὴν μονογραφίαν τοῦ Adolf Struck, Vier byzantinische Kirchen der Argolis (Plataniti, Chonika, Merbaka und Areia), « Athenische Mitteilungen », τόμ. XXXIV (1909), σ. 189-236 (βλ. σ. 201-210:3. Panagia - Kirche zu Merbaka). Ὁ Struck ἠρμήνευσε (σ. 234-236) καὶ τὸ ὄνομα Μέρμπακας ἐκ τοῦ λατίνου ἐπισκόπου Κορίνθου (1277-1282) Wilhelm von Meerbeke. Τὴν λοιπὴν βιβλιογραφίαν βλ. παρὰ Antoine Bon, Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204, Paris, σ. 145, σημ. 5.

² Βλ. Ἀντωνίου Μηλιαράκη, Γεωγραφία πολιτικὴ νέα καὶ ἀρχαία τοῦ νομοῦ Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας, ἐν Ἀθήναις, 1886, σ. 79.

³ E. Stikas, Une rare application de trompes dans une église byzantine en Argolide (Grèce), « Atti dell'VIII Congresso Internazionale di Studi Bizantini », vol. II, Roma, 1953 (= « Studi Bizantini e Neellenici », vol. 8), σ. 260-264 καὶ tav. LXXXIX-XCI.

⁴ Κ. Γ. Ζησίου, Ἐπιγραφαὶ Ναυπλίας, « Ἀθηνα », τόμ. 3 (1891), σ. 499-501.

⁵ Γ.Α.Κ., Μοναστηριακά, φάκ. ὑπ' ἀριθ. 228.

στῆ ἰδιοκτησίᾳ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου. Κατὰ σωζόμενον ἐν πρωτοτύπῳ πωλητήριον ἔγγραφον τοῦ ἐπισκόπου Ναυπλίου Γρηγορίου ὑπὸ χρονολογίαν 20 Φεβρουαρίου 1812, οὗτος ἐπώλησεν ἀδιστάκτως ὡς ἰδίαν περιουσίαν « τὸ περιβόλι τῆς Παναγίας εἰς Μέρμπακα, καθὼς εἶναι χωρισμένον, με τοὺς τράφους του, με τὰ σπήτια, ἐλαίας καὶ λοιπὰ δένδρη, ἔτι δὲ καὶ τὴν παλιοκλησίᾳ, καὶ τὸ χωράφι ὁποῦ δεκατίζεται εἰς Κουρτίκη » εἰς τὸν τότε ἀρχιδιάκονον Ἀθανάσιον, ὅστις ἐξηκολούθει τῷ 1833, πρωτοσύγκελλος ὢν Ἄργους, κατέχων καὶ νεμόμενος τὰ κτήματα ταῦτα, ἠνάγκασε δὲ τὴν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Βασ. Γραμματείαν ν' ἀποδυσθῆ εἰς μακρὸν ἀγῶνα (1833-1837) ἐναντίον του πρὸς διεκδίκησίν των. Τὸ δὲ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Θεοδοσίου ἀναφέρεται ἐν ἐκθέσει τοῦ Βενετοῦ Προνοητοῦ τοῦ Ναυπλίου Bartol. Minio, τοῦ ἔτους 1480, ὡς μεγάλως τιμώμενον ὑπὸ τῶν περιοίκων¹, ἐν δὲ τῷ ὑπὸ Νικολάου Μαλαξοῦ, πρωτοπαπᾶ Ναυπλίου (c. 1500 - πρὸ 1594) συγγραφέντι βίῳ τοῦ ὁσίου Θεοδοσίου περιγράφονται θαύματα τοῦ ὁσίου τούτου ἐπισυμβάντα καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέως εἰς αὐτὸν τοῦτον καὶ εἰς ἄλλους κατοίκους τῆς περιοχῆς². Καθὼς ὅμως μανθάνομεν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ μνημονευθέντος ἀνωτέρω ἐπισκόπου Ναυπλίου Γρηγορίου ἀπὸ 1 Μαΐου 1817³, « ἔμεινεν ἀνεπιμέλητον καὶ ἀπροστάτετον τοσαῦτα ἔτη καὶ κατεπατήθη ὑπὸ τῶν γειτνιαζόντων ἐκεῖ ὀλίγον κατ' ὀλίγον... ἤδη ἐσηκώθη ἕνας ἐπικατάρτος Μεϊμέταγας, Κακουτάκης λεγόμενος καὶ ζητεῖ νὰ καταπατήσῃ τὸν ἤμισον τόπον, ἡμέρον καὶ ἄγριον... » κατὰ δὲ τὰ ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1838-1843, ὅτε πλέον ἦτο ἀπὸ πολλοῦ διαλελυμένον, φέρεται ὡς « πολυετῆς ἐνοικιαστῆς » τῶν κτημάτων του ὁ γνωστὸς πολιτικός τοῦ παρελθόντος αἰῶνος Ρήγας Παλαμῆδης⁴.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω πενιχρὰς ἱστορικὰς εἰδήσεις περὶ τῶν δύο τούτων μονυδριῶν τῆς Ἀργολίδος ἔρχονται σήμερον νὰ προστεθῶσιν αἱ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἔγγραφων τὸ πρῶτον προκύπτουσαι, καθ' ἃς παρεχωρήθησαν ταῦτα ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας εἰς τὴν κρητικὴν οἰκογένειαν Χορτάτη. Πρῶτος λαβὼν ταῦτα πρὸς κέρπωσιν τῷ 1688 ὑπῆρξεν ὁ Ἀ θ α ν ἄ σ ι ο ς Χ ο ρ τ ἄ τ τ η ς , π ρ ῶ η ν ἐ π ἰ σ κ ο π ο ς Ρ ε θ ὕ μ ν η ς (βλ. ἔγγρ. ἀριθ. 4η), ὁ

¹ Κ. Ν. Σάθα, Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. VI, Paris, 1884, σ. 144· ἡ μαρτυρία ὑπεδείχθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Ἀ ν τ. Μ η λ ι α ρ ἄ κ η, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 96, σημ. 8.

² Βλ. Νέον Ἐκλόγιον, ἔκδ. β', ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1863, σ. 164-172, ἐνθα δημῶδης παράφρασις τοῦ βίου τούτου (πρβλ. σ. 170 κ.ἐξ.).

³ Αὕτη, ὡς σημειοῦται ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ οἰκίῳ φακέλλῳ τῶν Γ.Α.Κ. ἀντιγράφου, ἐδημοσιεύθη ἐν ἐφημερίδι « Ναυπλιακὴ Ἥχώ » τοῦ 1951· τὴν ἀόριστον παραπομπὴν δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐλέγξωμεν.

⁴ Γ.Α.Κ., Μοναστηριακά, φάκ. ὑπ' ἀριθ. 227.

και παλαιότερον πάντων τῶν Χορτατισῶν ἀπαντῶν ἐν Πελοποννήσῳ¹. Δύσκολον ὅμως ἀποβαίνει, ἔνεκα τῶν ἀνεπαρκῶν στοιχείων τοῦ ἡμετέρου καταλόγου, νὰ παρακολουθήσωμεν καλῶς ἐν συνεχείᾳ τὴν ἱστορίαν τῆς μεταβιβάσεως αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸ ἄλλο μέλος τῆς οἰκογενείας ταύτης. Πότε και διατί ὁ Ἀθανάσιος παρεχώρησεν αὐτὰ εἰς τὸν ἀνεπιόν του Φραγκίσκον (υἶὸν τοῦ ἀδελφοῦ του Ἑμμανουήλ), μὴ ὄντα κληρικόν, δὲν λέγεται ἴσως ἔνεκα γῆρατος, πάντως δὲ μετὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1701 (βλ. ἔγγρ. ἀριθ. 4η) ἐπομένως αἱ δωρεαὶ τῶν ἐτῶν 1693 και 1694 (ἀριθ. 5α-5β) φαίνεται ὅτι ἀφοροῦν και αὐταὶ εἰς τὸν Ἀθανάσιον. Πότε και πῶς ὁ Λούκας Χορτάτσης (ἕτερος υἱὸς τοῦ Ἑμμανουήλ, βλ. ἔγγρ. ὑπ' ἀριθ. 6) παραχωρεῖ αὐτὰ εἰς τὸν ἀδελφόν του ἱερέα Μελέτιον (ἀριθ. 5δ), ἐνῶ ἀνήκον εἰς τὸν ἕτερον ἀδελφόν του Φραγκίσκον, εἶναι ἄπορον. Φαίνεται ὅτι ἢ εἶχε λάβει αὐτὰ προηγουμένως παρὰ τοῦ Φραγκίσκου ἢ πρόκειται περὶ ἄλλων, εἰς αὐτὸν ἀποκλειστικῶς ἀνηκόντων, κτημάτων. Πράγματι, ἐν ἐπιστολῇ ἀπὸ 2 Ἰουνίου 1691 τοῦ ἐνὸς τῶν τριῶν « *sindici catasticatori* » τῆς Πελοποννήσου Δομνίκου Gritti, ἐπισημανθεῖση ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου (Κρατικὰ Ἀρχεῖα Βενετίας, *Senato Secreta*), περιέχεται « *πρότασις περὶ παραχωρήσεως κτημάτων τινῶν εἰς τὴν ἐν Ναυπλίῳ κορητικὴν οἰκογένειαν Λουκά Χορτάτση* »². Ὁ διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5η ἔγγραφου τοῦ 1708 ἐπικυρῶν τὴν δωρεὰν (εἰς τίνα;) *Aloise Mocenigo* εἶναι πιθανῶς ὁ τότε Δόγης τῆς Βενετίας *Alvise II Mocenigo* (1700-1709), δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ εἶναι και ὁ ὁμώνυμος αὐτοῦ Γενικὸς Προνοητὴς Θαλάσσης και ἀρχιστράτηγος *Alvise III* (ἢ *Sebastiano*) *Mocenigo* (1708-1711)³. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 5ε ἔγγραφο δέον νὰ χρονολογηθῇ ἴσως τῷ 1708, ἐκ τοῦ ἐπομένου ὑπ' ἀριθ. 5ε ἔγγραφου τοῦ ἔτους τούτου, ἀφοῦ ἀμφότερα πραγματεύονται περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως· περὶ τοῦ ἀπολύσαντος ὅμως αὐτὸ *Alvise Mocenigo* ὑφίσταται ἡ ἰδία ἀμφιβολία. Τίς ὁ ἱερομόναχος *Παρθένιος Μαρούφης*, εἰς ὃν διὰ τῶν δύο τούτων ἐγγράφων παραχωρεῖται ἡ ἐπικαρπία τῶν κτημάτων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀθανασίου Χορτάτση, ἐπισυμβάντα ἄρα ὀλίγον πρὸ τῆς 14 Ὀκτωβρίου 1708, δὲν εὔρομεν.

¹ Ἀνάλογα παραδείγματα παραχωρήσεως ὑπὸ τῆς Βενετίας δημοσίων κτημάτων, και δὴ μόνων, εἰς κληρικούς ἐστερημένους ἰδίων προσόδων και προσενεγκόντας εἰς αὐτὴν ὑπηρεσίας, ἔχομεν πολλά· βλ. προχειρῶς (διὰ τὰ Ἐπτάνησα) Μ. Ί. Μανούσακα, Ἀλοῖσιος - Ἀμβρόσιος Γραδενίγος, « Ἐλετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου » τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 5 (1955), σ. 119-120 και 128-148. Οἱ Βενετοὶ ἐφήρμοσαν τὸ μέτρον τοῦτο και εἰς τὴν ἀνακτηθεῖσαν Πελοπόννησον.

² Σπυρ. Π. Λάμπρου, Σημειώσεις περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Βενετοκρατίας, « Νέος Ἑλληνομνήμων », τόμ. 21 (1927), σ. 35.

³ Βλ. προχειρῶς τὸν οἰκεῖον κατάλογον παρὰ Σπυρίδωνι Μ. Θεοτόκῃ, Ἀναμνηστικὸν Τεῦχος τῆς Πανιονίου Ἀναδρομικῆς Ἐκθέσεως... κλπ., ἐν Κερκύρῃ, 1914, σ. 25. Ὁ *Alvise III* ἐγένετο ἐπίσης Δόγης βραδύτερον (1723-1732).

Πιθανῶς ἦτο Ζακύνθιος, ἀφοῦ οἰκογένεια Μαρούφη (Maruffi) μαρτυρεῖται ἐν Ζακύνθῳ¹ καὶ ἀφοῦ ἐν Ζακύνθῳ φέρεται γενόμενον τὸ ὑπ' ἀριθ. 5^ς ἔγγραφο. Φαίνεται πάντως ὅτι ἔνεκα τοῦ θανάτου τούτου τοῦ Ἀθανασίου Χορτάτση ἐγένετο τῇ 28 Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἡ καταγραφὴ τῶν κτημάτων τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Θεοδοσίου ἡ διαλαμβανομένη ἐν τῷ τελευταίῳ ὑπ' ἀριθ. 5^ς ἔγγραφῳ.

Ἀριθ. 6.

Ὑπὸ τίνος ἀπελύθη τὸ ἔγγραφο τοῦτο τοῦ 1716, δὲν σημειοῦται. Ἡ Πελοπόννησος πάντως εἶχεν ἤδη κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀνακαταληφθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων, κατόπιν πολυαιμάκτου ἀγῶνος². Μόνον βενετικὴ τις ἀρχὴ θὰ ἠδύνατο βεβαίως νὰ πιστοποιήσῃ περὶ τοῦ θανόντος τῷ 1709 Ἐμμανουὴλ Χορτάτση καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταλειφθέντων τέκνων καὶ περιουσιακῶν στοιχείων. Ἐκ τῶν ἀναφερομένων τριῶν αὐτοῦ υἱῶν μόνον τὸν Φραγκίσκον συναντῶμεν (βλ. τὰ ἐπόμενα ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ 9-11 ἔγγραφα) μετὰ τὴν ἐκ τῆς Πελοποννήσου ἐκδίωξιν τῶν Βενετῶν. Εἰς τοῦτον λοιπὸν ἐχορηγήθη πιθανῶς τὸ ἔγγραφο.

Ἀριθ. 7.

Ὁ *Carlo Ruzzini* (1653-1735), ὅστις ἀνήχθη τελικῶς καὶ εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας (1732-1735), εἶναι γνωστὸς διὰ τὴν σπουδαίαν διπλωματικὴν δραστηριότητα, τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν ὡς πρέσβυς τῆς Βενετίας ἐν Βιέννῃ, Μαδρίτῃ, Κωνσταντινουπόλει κ.ἀλλ., ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὴν σύναψιν τῶν συνθηκῶν τοῦ Κάρλοβιτς (1699) καὶ τοῦ Πασάροβιτς (1718)³. Κατὰ τὸ 1719, μετὰ τὴν εἰρήνην, ἐστάλη τὸ δεύτερον ὡς πρέσβυς (*ambasciatore*, ὄχι βαίλος) τῆς Βενετίας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἐκ τῆς ἐν Πέραν (Γαλατᾶ) ἔδρας του, ἔνθα καὶ τὸ μέγαρον τῆς βενετικῆς πρεσβείας⁴, ἀπέλυσε τὸ ἔγγραφο τοῦτο τοῦ διορισμοῦ τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση ὡς Προξένου τῆς Βενετίας ἐν Σμύρῃ⁵ ἐπὶ πενταετῆ θητεία.

¹ Βλ. Λεωνίδα Χ. Ζώη, Λεξικὸν Φιλολογικὸν καὶ Ἱστορικὸν Ζακύνθου, ἐν Ζακύνθῳ, 1898, σ. 580.

² Βλ. Μ. Β. Σακελλαρίου, Ἡ ἀνάκτησις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν ἔτει 1715, « Ἑλληνικά », τόμ. 9 (1936), σ. 221-240, ἔνθα καὶ πᾶσα ἡ περὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφία.

³ Βλ. προχείρως τὸ περὶ τούτου ἄρθρον τοῦ Μ. Br[unetti] ἐν « *Enciclopedia Italiana* », τόμ. 30 (1936), σ. 359. Πρβλ. καὶ Tommaso Bertelé, *Il palazzo degli ambasciatori di Venezia a Costantinopoli e le sue antiche memorie*, Bologna, 1932, σ. 262-266, 334 (σημ. 22) καὶ 420.

⁴ Βλ. Tommaso Bertelé, ἔνθ' ἄνωγ.

⁵ Προκάτοχος τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση ὑπῆρξεν ὁ γνωστὸς Κεφαλλῆν ἱατρός

Γνωρίζομεν ἄλλοθεν ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος τῆ 3/13 Δεκεμβρίου 1725 (ἦτοι μετὰ τὴν λήξιν τῆς θητείας ταύτης) ὑπέβαλεν αἴτησιν εἰς τὸν αὐτὸν Carlo Ruzzini περὶ διορισμοῦ του ὡς Προξένου Θεσσαλονίκης, ἂν ἤθελε πραγματοποιηθῆ ἢ μελετωμένη τότε σύστασις βενετικοῦ προξενείου ἐν τῇ πόλει ταύτῃ¹. Ἀλλὰ τοῦ Ruzzini ἐπανακάμφαντος μετ' οὐ πολὺ εἰς Βενετιαν², τὸ προξενεῖον Θεσσαλονίκης ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ διαδόχου του βατλου Dolfin μόλις τῷ 1729, τότε δὲ προεκρίθη ἕτερον πρόσωπον τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση³, ὅστις παρέμεινε ἐν τῇ θέσει τοῦ Προξένου Σμύρνης μέχρι τοῦ θανάτου του (ὀλίγον πρὸ τοῦ 1750), ἔσχε δὲ καὶ ὡς διάδοχον ἐν αὐτῇ τὸν υἱὸν του Λούκαν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ἄριθ. 8.

Τὸ ἔτος τῆς Ἐγίρας 1128 ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ χριστιανικὸν 1716, ἦτοι τὸ ἐπόμενον τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀνακτίσεως τῆς Πελοποννήσου, καθ' ἣν ἔλαβε χώραν, ἐν Κορίνθῳ καὶ Ναυπλίῳ ἰδίᾳ, δεινὴ σφαγὴ καὶ αἰχμαλωσία τῶν κατοίκων⁴. Ἡ ἐπὶ τοῦ τουρκικοῦ τούτου ἐγγράφου ἰταλιστὶ γεγραμμένη ἐπιγραφὴ (ἔνθα ἢ ἀνάγνωσις Cosbagi ἀντὶ Cortazzi εἶναι βεβαίως

¹ Ἰάκωβος Πυλαρινὸς (1659-1718), ὅστις, διορισθεὶς τῷ 1712, παρητήθη μετὰ πενταετίαν· βλ. Π. Μ. Κορυγιάννη, Οἱ προστατευόμενοι, « Ἀθηνα », τόμ. 29 (1917), σ. 96.

² Σπυρ. Π. Λάμπρου, Τὸ ἐν Θεσσαλονίκη βενετικὸν προξενεῖον καὶ τὸ μετὰ τῆς Μακεδονίας ἐμπόριον τῶν Βενετῶν, « Νέος Ἑλληνομνήμων », τόμ. 8 (1911), σ. 206-228 (βλ. σ. 210).

³ Βλ. τὸ ἐν Βενετίᾳ τῷ 1726 ἐκδοθὲν ἐγκωμιαστικὸν ὑπὲρ αὐτοῦ τεύχος « *La nuova Porpora della rosa Ruzini Celebrata da i Fiori di Pindo nell'ingresso solenne dell' Illustrissimo & Eccellentissimo Signor Cavalier Carlo Ruzini* » καὶ τὸ ἐν αὐτῷ (φ. 45^v) προσφώνημα τοῦ Νικολάου Βουβουλίου « *Πρὸς τὸν ἐκλαμπρότατον πρύτανιν Κάρολον τὸν Ῥουζήνον... τὸν μετὰ τὴν πέμπτην ἑκτακτον πρεσβείαν, τὴν ὑπὲρ τῆς γαληνοτάτης τῶν Ἑνετῶν ἀριστοκρατίας ὑπερφυῶς ἀχθεῖσαν, ἀπὸ Βυζαντίου ἐπα- νελθόντα* » (παρὰ Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique... au XVIIIe siècle*, τόμ. 1, Paris, 1918, ἀριθ. 39, σ. 46-47).

⁴ Σπυρ. Π. Λάμπρου, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 210-211.

⁵ Βλ. Μ. Β. Σακελλαρίου, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 228-229 καὶ 233. Νέαν ἑλληνικὴν περὶ τῆς αἰχμαλωσίας ταύτης πηγὴν, πλὴν τοῦ γνωστοῦ καὶ πολλὰκις ἐπανεκδοθέντος ἐντύπου φυλλαδίου « *Ἱστορία περὶ τῆς συμφορᾶς καὶ σκλαβίας τοῦ Μορέως, καὶ Συχνολογία πολλῶν ἄλλων ὑποθέσεων, συνιεθεῖσα παρὰ Μάνθου Ἰωάννου ἐξ Ἰωαννίνων, περιοχῆς Λόκου...*, Ἑνετίσιν, 1779 », ἔχομεν σήμερον τὸ στιχοῦργημα « *Ἱστορία καλουμένη Κλαθμὸς Πελοποννήσου* » τοῦ Κεφαλλῆνος Πέτρου Κατσαίτου τὸ ἐκδοθὲν πρόσφατως ὑπὸ Ἑμμ. Κριαρᾶ, Κατσαίτης... Ἀνεκδοτὰ ἔργα, Ἀθήναι, 1950, σ. 197-282· ὁ Κατσαίτης, αὐτόπτης τῶν γεγονότων, ἠχμαλωτίσθη καὶ οὗτος τῆ 9/19 Ἰουλίου 1715 ἐν Ναυπλίῳ, ἤχθη εἰς Κρήτην καὶ εἶτα ἐξηγοράσθη.

ἐσφαλμένη) δεικνύει ὅτι τὸ ἔγγραφο περιεῖχε σημειώσιν τῶν ποσῶν τῶν δαπανηθέντων πρὸς ἔξαγορὰν μελῶν τῆς οἰκογενείας Χορτάτση αἰχμαλωτισθέντων τότε ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν Πελοποννήσῳ. Τὸ ἔγγραφο τοῦτο προφανῶς εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ Ν. Χ. Κωστῆ γράφων ὅτι ὁ ἐν ἔτει 1719 διορισμὸς τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση ὡς προξένου ἐν Σμύρνῃ ἐγένετο « καὶ ἔνεκα τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, αἰχμαλωτισθείσης μάλιστα τότε [1715]... καὶ ἔξαγορασθείσης τῷ 1716, πρὸς τὴν Βενετικὴν πολιτείαν »¹. Πλείονα περὶ τοῦ ζητήματος τούτου βλ. εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ ἐπομένου κεφαλαίου 2 τοῦ παρόντος μέρους (σ. 274-275).

Ἄριθ. 9.

Ὡς σχόλια εἰς τὸ παρὸν ἔγγραφο δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι τὰ ἀκόλουθα δύο σημειώματα τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ, δημοσιευθέντα ἐκ τῶν καταλοίων αὐτοῦ²:

« Τῷ 1725 ἡ *Claire Agor*, ἀρμενοκατόλισσα, εἶχεν οἰκίαν ἐκεῖ [ἐν Μπουρνόβα δηλ.] προικῶν...

Τῷ 1746 ἡ ἄνω *Claire Agor* ἐπώλησε τὴν οἰκίαν τῆς (ὅπου ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας) εἰς τὸν *Francesco Cortazzi*, προξένον Βενετίας, ἀντὶ γρ. 2.500 ».

Πιστεύομεν ὅτι τὰ σημειώματα ταῦτα ἠρύσθη ὁ Ν. Χ. Κωστῆς ἐξ αὐτοῦ τοῦ παρόντος ἔγγραφου, ὅπερ εἶδε παρὰ τῷ Γερμανῷ Ἀντωνιάδῃ· μόνον ἢ μικρὰ περὶ τὴν χρονολογίαν τῆς πωλήσεως τῆς οἰκίας διαφορὰ (1746 ἀντὶ τῆς ἐν τῷ ἔγγραφῳ 1743) μένει ἀνεξήγητος. Τίνες οἱ υἱοὶ τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση, μανθάνομεν ἐκ τοῦ ἐπομένου ἔγγραφου.

Σημειωτέον ὅτι ἡ οἰκία αὕτη, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φραγκίσκου, ἐπωλήθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Λούκα, κατὰ Μάρτιον τοῦ 1772, ἀντὶ 2300 γροσίων, συναχθέντων διὰ κοινῆς συνεισφορᾶς, εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς μητροπόλεως Σμύρνης τοὺς ἔχοντας οἰκίαν ἐν Μπουρνόβα, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς ἀρχιερατικὸς οἶκος, ἐκτίσθη δὲ παρ' αὐτὴν καὶ ὁ ἐπ' ὄνοματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ναός, ὅστις ἐνεκαινίσθη τῇ 6 Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1772· ταῦτα προκύπτουσιν ἐκ σημειώματος ἐν τῷ κώδικι Β' τῆς μητροπόλεως Σμύρνης (σ. 2), προσεπικυρουμένου ὑπὸ τοῦ τότε μητροπολίτου Σμύρνης Προκοπίου τοῦ ἀπὸ Γάνου καὶ Χώρας, ὅπερ ἐξεδόθη κατ' ἐπανάληψιν ὑπὸ Ν. Χ. Κωστῆ³. Ὁ καλῶς γνωρίζων τὰ πράγματα τοῦ Μπουρνόβα Ν. Κα-

¹ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, ἐν Ἀθήναις, 1906, σ. 91, σημ. 1.

² Λεωνίδας Πολύδωρος Κυβετός, Χρονικὸν βραχὺ τοῦ Βουρνόβα - Ἰουλ. 1922, « Μικρασιατικὰ Χρονικά », τόμ. 1 (1938), σ. 395 καὶ 396.

³ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Ἀποσπάσματα ἐκ Σμυρναϊκοῦ κώδικος, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 181-182 (ΙΔ') = Τοῦ αὐτοῦ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, ἐν Ἀθήναις,

ραρᾶς, ἐπαναλαμβάνων τὰ ἀνωτέρω ὑπὸ Ν. Χ. Κωστῆ δημοσιευθέντα, προσθέτει τὴν ἐνδιαφέρουσαν πληροφορίαν ὅτι «ὁ στενὸς δρομᾶκος πίσω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία λεγότανε ὡς τὸ τέλος 'τὸ στενὸ τοῦ Χορτάτζη'. Φαίνεται πὼς ὅταν πούλησε τὸ σπίτι αὐτὸ ὁ Χορτάτζης, ἀγόρασε ἄλλο μεγαλύτερο, πίσω ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ Τζιμέρη, γιατί καὶ τὴν δαιδαλώδη ἐκείνη περιοχὴ τὴν λέγαμε 'τοῦ Χορτάτζη'»¹.

Ἄριθ. 10.

Προφανῶς πρόκειται περὶ ἀντιγράφου τοῦ παρὰ τῆ ἐν Βενετία ἐκδοτικῆ Τραπεζῆ (Zécca) λογαριασμοῦ καταθέσεων τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση. Ὁ ὑπογράφων τὸ ἔγγραφον Marco Bertucci Molin θὰ ἦτο ἀρμόδιός τις ὑπάλληλος τοῦ ἰδρυμάτος. Ἀπευθύνεται δὲ τὸ ἔγγραφον πρὸς τοὺς τρεῖς ἐν Σμύρῃ υἱοὺς τοῦ Φραγκίσκου, ὡς κληρονόμους του βεβαίως, ἀσφαλῶς μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ὁ Φραγκίσκος Χορτάτσης ἀπεβίωσε λοιπὸν ὀλίγον πρὸ τῆς χρονολογίας τοῦ ἔγγραφου (23 Μαΐου 1750), πάντως δὲ μετὰ τὸ 1743 (ἢ 1746;), ὅτε συνέταξε τὸ προηγούμενον ὑπ' ἀριθ. 9 πωλητήριο ἔγγραφον. Τὸ ὅτι εἶχε λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ συντάξῃ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1741 τὴν διαθήκην του δεικνύει ὅτι ἦτο ἤδη ἀπὸ τότε γέρον ἢ ἀσθενής. Ἐκ τῶν ἀναφερομένων τριῶν υἱῶν του² ὁ μὲν Λουκάκις εἶναι ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν ὡς Πρὸξενος τῆς Βενετίας ἐν Σμύρῃ Λούκας Χορτάτσης († 1799), ὁ δὲ Μιχαήλ ὁ κατονομαζόμενος καὶ ἐν τῷ ἐπομένῳ ἀριθμῷ.

Ἄριθ. 11.

Τῶν 18 τούτων ἐπιστολῶν μόνον μία χρονολογία ἀναφέρεται (1779). Ἀσφαλῶς ὅμως θὰ εἶναι πᾶσαι μεταγενέστεραι τοῦ θανάτου τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση (βλ. ἀριθ. 10), ὅτε ἡ ἐκκαθάρισις καὶ ἡ διαχειρίσις τῆς περιουσίας του εἶχε περιέλθει εἰς τοὺς υἱοὺς του. Ὁ δὲ ἐν τινι τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἀναφερόμενος *Obreskoff* εἶναι ὁ Ἀλέξιος Μιχαήλοβιτς *Obreskov* (1718 - 1787), ὅστις εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐχορημάτισε πρέσβυς τῆς Ρωσίας ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 18ου αἰῶνος³. Ἄν ὑπηρέ-

1906, σ. 63 - 65 (ΜΒ'). Πρβλ. καὶ σημείωμα τοῦ αὐτοῦ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ παρὰ Λ. Π. Κυβετῶ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 397 - 398.

¹ Νίκου Καραρᾶ, Ὁ Μπουρνόβας, Ἀθήνα, 1955, σ. 100· πρβλ. καὶ τὸ αὐτόθι ἐκτὸς κειμένου τοπογραφικὸν διάγραμμα, ἐνθα σημειοῦται καὶ τὸ «Στενὸ Χορτάτζη».

² Τὰς περὶ τούτων εἰδήσεις παρέχουмен κατωτέρω ἐν κεφ. 2 τοῦ Β' μέρους, ἀριθ. 14, 15 καὶ 18.

³ Βλ. περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει διπλωματικῆς τούτου δράσεως J. von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 2.te Ausgabe, τόμ. 4, Pesth, 1836, σ. 473, 502, 570, 571, 572, 574, 575, 581, 616, 630, 639, 640. Πρβλ. καὶ

τησε καὶ ὡς Προξένος ἐν Σμύρῃ, ὡς ἀναφέρεται ἐνταῦθα, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν.

2. Τὸ παρὰ J. W. Whittall περὶ Χορτατσῶν ἔγγραφον.

Εἶναι ἀτύχημα ὅτι ἐκ πάντων τῶν περὶ Χορτατσῶν ἔγγραφων τῆς συλλογῆς τοῦ James William Whittall, ἅτινα οὗτος, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω¹, εἶχεν εἰς τὴν κατοχὴν του τῷ 1901, ὅτε ἐξέδωκε τὸ βιβλίον του, ἐδημοσίευσε μόνον ἓν, τὸ ὅφ' ἡμῶν ἐνταῦθα ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει παρατιθέμενον καὶ σχολιαζόμενον. Ὁ Whittall γράφει² ὅτι παραθέτει τοῦτο ἐπὶ λέξει (« verbatim ») ἐν ἀγγλικῇ μεταφράσει (ἐκ τῆς ἰταλικῆς ἢ γαλλικῆς πιθανῶς, εἰς ἣν θὰ ἦτο συντεταγμένον τὸ πρωτότυπον). Δηλοῖ ὅμως ὅτι παραλείπει, ὡς λίαν ἐκτενές, τὸ προοίμιον αὐτοῦ, προτάσσει δὲ μικρὰν μόνον τούτου περιλήψιν, ἣτις ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει ἔχει ὡς ἑξῆς:

«...Ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας Χορτάτση, τῇ αἰτήσει τοῦ ἀδελφοῦ του, ἐγκατεστημένου εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῆς ἐνδόξου αὐτοκρατορίας τῆς Ρωσίας, ἐνεφάνισεν ἐξήκοντα καὶ ἕξ ἔγγραφα καὶ πράξεις (acts) προσηκόντως ἐσφραγισμένα, ὑπογεγραμμένα καὶ ἀθθεντικά, ἄλλα εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἄλλα εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἄλλα εἰς τὴν ἰταλικὴν, ἀπολελυμένα παρὰ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ βασιλείου τῆς Κρήτης καὶ τοῦ Μορέως, παρὰ τῶν Δογῶν καὶ Δουκῶν τῆς Βενετίας, τῶν ναυάρχων τῆς Βενετικῆς Πολιτείας καὶ τοῦ Συμβουλίου τῶν Συνετῶν (Sagii) αὐτῆς, τῶν ὁποίων ἔγγραφων ἐξετασθέντων προσηκόντως, κατηρτίσθη ἡ ἀκόλουθος σύνοψις τῆς οἰκογενειακῆς ἱστορίας τῶν Χορτατσῶν καὶ ἐπεβεβαιώθη ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Προξένου».

Μετὰ τὴν παράθεσιν τοῦ ἔγγραφου ἐν ἀγγλικῇ μεταφράσει³, ὁ Whittall προσθέτει⁴ ὅτι τοῦτο ἔφερεν ἐν τέλει ἐπικύρωσιν, κατὰ τὸν νενομισμένον τύπον, τοῦ ἐν Σμύρῃ Ρώσου Γενικοῦ Προξένου.

Τὸ ὄνομα τοῦ Προξένου τούτου καὶ ἡ ἀκριβὴς χρονολογία τοῦ ἔγγραφου δὲν παρέχονται ὑπὸ τοῦ Whittall. Ἐκ τῆς ἐν τέλει ὅμως αὐτοῦ μνείας τῆς συνθήκης τοῦ Campoformio συνάγεται ὅτι τὸ ἔγγραφον συνετάγη μετὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1797· ἐπειδὴ δ' ἐξ ἄλλου ὁ ἐνεργήσας πρὸς ἔκδοσιν αὐτοῦ

Παντελῆ Μ. Κοντογιάννη, Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' Ρωσοτουρκικὸν Πόλεμον (1768-1774), ἐν Ἀθήναις, 1903, σ. 104, 106, 107, 108, 276.

¹ Βλ. σ. 232-233.

² J. W. Whittall, Frederick the Great... κλπ., London, 1901, σ. 121.

³ Αὐτόθι, σ. 121-124.

⁴ Αὐτόθι, σ. 125.

Λούκας Χορτάσης γνωρίζομεν ὅτι ἀπεβίωσε τῇ 5 Ἀπριλίου 1799¹, ἔπεται ὅτι μεταξὺ τῶν δύο τούτων χρονολογιῶν συνετάγη τὸ ἔγγραφο. Πρόξενος τῆς Ρωσίας ἐν Σμύρνη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην (ἀπὸ τοῦ 1797 τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 1804, ὅτε ἀπεβίωσεν) ἦτο, κατὰ τὸν Ν. Χ. Κωστῆν², ὁ διαμαρτυρούμενος Ἰωάννης *Forstman*, ὅστις ἄρα εἶναι ὁ καὶ χορηγῆσας αὐτό. Ὅτι δὲ ὁ ἐν τῷ προοιμίῳ ἀναφερόμενος ὡς προσκομίσας τὰ παλαιὰ ἔγγραφα πρὸς σύνταξιν τοῦ παρόντος ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας Χορτάση ἦτο ὁ προορηθεὶς Λούκας Χορτάσης, οὐδεμία ἀμφιβολία, διότι οὗτος, χρηματίσας ἐπὶ ἡμῖσιν σχεδὸν αἰῶνα Πρόξενος τῆς Βενετίας, ἦτο τότε ὁ ἐπισημότερος τῶν Χορτατῶν. Τίς ὅμως τῶν δύο ἀδελφῶν του, ὁ Μιχαὴλ ἢ ὁ Μανολάκης (βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ἀριθ. 10) ἦτο ὁ ἐν Ρωσίᾳ ἐγκατεστημένος, δι' ὃν ἐξεδόθη τὸ πιστοποιητικόν, οὐδαμῶθεν μανθάνομεν.

Ἡ συλλογὴ τοῦ Λούκα Χορτάση περιελάμβανε τότε, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ προοιμίῳ, 66 ἐν ὄλῳ ἐπίσημα ἔγγραφα, ἑλληνιστὶ, λατινιστὶ ἢ ἰταλιστὶ συντεταγμένα. Ἐξ ὧσων τὸ ἐξεταζόμενον πιστοποιητικὸν ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ συμπεράνωμεν, τὰ ἔγγραφα ταῦτα μερικῶς μόνον συνέπιπτον πρὸς τὰ τῆς συλλογῆς Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου, ἐχούσης, ὡς ἐλέχθη ἐν οἰκείῳ τόπῳ³, διάφορον τὴν προέλευσιν. Ἴσως ἢ περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος ἦτο σπουδαιότερα, ὡς ἀνήκουσά ποτε εἰς τὸν σημαντικώτερον ἐκπρόσωπον τῆς οἰκογενείας. Πῶς δὲ ἐκ τῆς θυγατρὸς τούτου Ἑλένης Giraud, προμάμμης τοῦ τελευταίου γνωστοῦ κατόχου τῆς J. W. Whittall, περιῆλθεν αὕτη εἰς τοῦτον κληρονομικῶ δικαιώματι, ἀφοῦ ὅμως εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ ἐπὶ αἰῶνα καὶ φθαρῆ ὑπὸ τῶν τρωκτικῶν, ἐξετέθη ἤδη, κατὰ τὰς πληροφορίες τοῦ ἰδίου, ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης⁴.

α'. Μετάφρασις τοῦ ἔγγραφου

«Ἐν ἔτει 1182, ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἀπέστειλεν εἰς Κρήτην τὸν υἱόν του Ἰσαάκιον ὡς ἀντιβασιλέα, μετὰ 101 γαλερῶν, ἐξ ὧν δώδεκα ἐκυβερνῶντο ὑπὸ δώδεκα Βυζαντινῶν Ἀρχοντοπούλων (princes), μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των, ἀνερχομένων εἰς σύνολον 90 προσώπων. Τὰ Ἀρχοντοπούλα ταῦτα εἶχον ἀποσταλῆ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς διακυβέρνησιν τῆς Κρήτης μετὰ τὴν καθυπόταξιν τοῦ ἐπαναστατημένου λαοῦ τῆς. Κατὰ τὴν αἰσίαν ἄφειξιν τῆς ἀποστολῆς καὶ τὴν ἀποβίβασιν αὐτῆς εἰς τὰς ἀκτὰς

¹ Βλ. κατωτέρω μέρος Β', κεφ. 2, ἀριθ. 18.

² Βλ. Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Τὸ ἐν Σμύρνη ῥεμπελιὸν τοῦ 1797 κατὰ νέας ἀνεκδότους πηγὰς, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 371, σημ. 1.

³ Βλ. ἀνωτέρω, σ. 236 - 237.

⁴ Βλ. ἀνωτέρω, σ. 232 - 233.

τῆς Κρήτης, ὁ βασιλόπαις Ἰσαάκιος διέταξε νὰ πυρποληθῶν αἱ γαλέραι, μέτρον ὅπερ ἐπέφερε τὸ ἀποτέλεσμα του εἰς τοὺς ἀπειθεῖς Κρήτας, οἵτινες, 10 πληγέντες ἐκ τῆς ἀποφασιστικῆς ἐνεργείας τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ, ὑπετάγησαν παραχρῆμα καὶ ἀφῆκαν τὴν εἰρηρικὴν κατοχὴν τῆς νήσου εἰς τὰ δώδεκα Ἀρχοντοπούλα τοῦ Βυζαντίου, ὧν ἓν ἦτο Χορτάτσης. Ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός, ἀφοῦ διένειμε τότε τὸ βασίλειον τῆς Κρήτης εἰς δώδεκα φέουδα μεταξὺ τῶν δώδεκα Ἀρχοντοπούλων, κατέλιπεν εἰς αὐτοὺς τὴν κυβέρνησιν 15 καὶ διοίκησιν τοῦ βασιλείου καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῇ διαταγῇ τοῦ πατρὸς του, ὅστις, γέρον ὢν, εἶχεν ἀνάγκην νὰ ἔχη αὐτὸν πλησίον του. Ἐγκατέλειπε τὴν Κρήτην τῷ 1185, ἀλλὰ πρὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπανόδου του ἐπεσκέφθη τὸ Ὅρος Σινᾶ, τὸ Ἄγιον Ὅρος καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, ὅπου ἀφῆκε πλούσια δῶρα.

20 Ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός, διαδεχθεὶς τὸν αὐτοκράτορα μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀνδρονίκου, ὑπᾶνδρουσε διὰ κοινῆς συμφωνίας τὴν ἀδελφὴν του τῷ 1186 μὲ τὸν Βονιφάτιον, μαρκήσιον τοῦ Μομφερράτου, καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὴν ὡς προῖκα τὰ βασίλεια τῆς Κρήτης καὶ Θεσσαλονίκης· ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ τόποι οὗτοι ἦσαν ἀπομεμακρυσμένοι τῆς ἑδρας του, ὁ μαρκήσιος ἐπώ- 25 λησεν αὐτοὺς τῷ 1204 εἰς τὴν Βενετικὴν Πολιτείαν ἀντὶ ποσοῦ 100.000 ὑπερπύρων (pauci) καὶ 100 ἀργυρῶν μαρκῶν, τῆς εἰρημένης Πολιτείας τελοῦσης κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ὑπὸ τὸν Δόγην Ἐρρῶικον Λάνδολον.

» Συνεπεία τῆς ἀγορᾶς ταύτης, οἱ Βενετοὶ ἀπέστειλαν στόλον ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ εὐγενοῦς Renier Premarin, προνοητοῦ τοῦ στρατοῦ, καὶ 30 μετ' αὐτοῦ ἀποικίαν ἐθγενῶν Βενετῶν καὶ στρατὸν πεζὸν πρὸς κατοχὴν τοῦ βασιλείου τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ τὰ δώδεκα Ἀρχοντοπούλα τῆς Κρήτης ἐξήγειραν ἅπαντα τὸν πληθυσμὸν ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ μετὰ πολλὰς αἰματηρὰς μάχας κατέστρεψαν τελείως τὸν βενετικὸν στρατὸν καὶ στόλον. Ἡ Βενετικὴ Γερουσία εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀποστείλῃ ἄλλο ἐκστρατευτικὸν σῶμα, 35 ὅπερ κατεστράφη καθ' ὅμοιον τρόπον. Τὰ δώδεκα Ἀρχοντοπούλα τῆς Κρήτης, τὰ ὁποῖα εἶχον καταστῆ πολὺ ἰσχυρά, δὲν ἤθελον ν' ἀπολέσουν τὴν ἐξουσίαν, ἧς ἀπῆλανον ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη.

» Τελικῶς, κατόπιν πολέμου πενήκοντα ὀκτὼ ἐτῶν, ἡ Βενετικὴ Γε- 40 ρουσία, ἐπιδεικνύουσα τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὴν σύνεσιν, προέτεινε συμβιβασμὸν καὶ προσεφέρθη ν' ἀφήσῃ τὰ δώδεκα Ἀρχοντοπούλα τῆς Κρήτης κατέχοντα πάντα τὰ προϋπάρχοντα προνόμια αὐτῶν, ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ θελή- σουν νὰ δεχθῶν τὴν κυριαρχίαν τῆς Βενετίας. Οἱ ὄροι οὗτοι ἐγένοντο ἀποδεκτοὶ καὶ ὑπεγράφη συνθήκη κατὰ Φεβρουάριον 1264 μεταξὺ τοῦ 45 ἐθγενοῦς Μάρκου Λανδόλου καὶ τῶν δώδεκα Ἀρχοντοπούλων, ἐπεκυρώθη δὲ διὰ ψηφίσματος τῆς Γερουσίας, ὅπερ ἐξησφάλισεν εἰς τὰ Ἀρχοντοπούλα ταῦτα τὴν κατοχὴν τῆς Κρήτης, διηρημένης εἰς δώδεκα φέουδα, καὶ παρεχώρησεν εἰς αὐτὰ τὰς ἰπποτείας των καὶ πάσας τὰς διακρίσεις καὶ τὰ

προνόμια, ὧν ἀπῆλانون μέχρι τοῦδε. Ἡ συνθήκη αὕτη ἐγένετο ἀπολύτως σεβαστὴ καὶ τὰ δώδεκα Ἀρχοντοπούλα παρέμειναν ἐν εἰρηνικῇ κατοχῇ 50 ἀπὸ τοῦ 1264 μέχρι τοῦ 1669, ὅτε, μετὰ εἰκοσιτετραετῆ ἀντίστασιν, ἡ νῆσος κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν. Οἱ πλεῖστοι τῶν Ἀρχοντοπούλων, ἐν οἷς καὶ οἱ Χορτάτσοι, ἀδυνατοῦντες νὰ ὑπομείνουν τὸν Ὀθωμανικὸν ζυγόν, ἐγκατέλειψαν πάσας τὰς κτήσεις των καὶ κατέφυγον εἰς Βενετίαν, ἢ Πολιτεία τῆς ὁποίας, εἰς ἀναγνώρισιν τῶν μακροχρονίων καὶ ἀξιολόγων ὑπηρεσιῶν τῶν Χορτατσῶν, προσέφεραν εἰς τούτους μεγάλας ἰδιοκτησίας καὶ τὴν 55 διοίκησιν στρατοῦ ἐν Πελοποννήσῳ. Οὗτοι διέμειναν ἐκεῖ πολλὰ ἔτη, ὅτε αἴφνης συνέβη νέα ρῆξις μετὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Πύλης, ἣτις ἀπέστειλε στρατὸν καὶ κατέλαβε τὴν Πελοπόννησον· τότε ἡ οἰκογένεια τῶν Χορτατσῶν, ἥς ὁ ἀρχηγὸς ἐφονεύθη μαχόμενος, περιῆλθεν 60 εἰς αἰχμαλωσίαν καὶ ἤχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Οἱ ἐν Βενετία συγγενεῖς, ἐπικουρούμενοι ὑπὸ τῆς Γερουσίας, ἐξηγόρασαν αὐτὴν καὶ ἐνεκατέστησαν τότε ἐν Βενετία. Μετὰ τινα ἔτη ἡ Γερουσία, εἰς ἀνταμοιβὴν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῆς, ὠνόμασε τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς οἰκογενείας Γενικὸν Πρόξενον μὲ ἔδραν τοῦ τὴν Σμύρνην. Τὸ λειτούργημα τοῦτο περιήροχοτο ἀπὸ 65 πατρὸς εἰς υἱὸν μέχρις οὗτο ἡ Βενετικὴ Πολιτεία διὰ τῆς συνθήκης τοῦ *Camproformio* περιῆλθεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Αἰστίας».

β'. Σημειώσεις

Τὸ ἀνωτέρω ἔγγραφο, ὡς παρατηρεῖ τις, ἀπαρτίζεται ἐκ δύο κυρίως μερῶν: α) τῆς ἀπὸ 1182 - 1669 ἱστορίας τῶν εἰς Κρήτην ἐκ Βυζαντίου σταλέντων καὶ ὑπὸ τῆς Βενετίας ἀναγνωρισθέντων δώδεκα Ἀρχοντοπούλων, ἐν οἷς καὶ οἱ Χορτάτσοι (στ. 1 - 51)· καὶ β) τῆς καθαυτῆς ἱστορίας τῶν Χορτατσῶν, μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Βενετῶν ἐγκατάλειψιν τῆς Κρήτης, ἣτοι ἀπὸ 1669 μέχρι 1797 (στ. 51 - 66). Ἰδωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τίνων ἐγγράφων συνετύχη ἑκάτερον τῶν μερῶν τούτων.

Μέρος α'. — Οὐδεμία ἀμφιβολία χωρεῖ ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ ἐγγράφου, διὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ μέρους τούτου, εἶχεν ὑπ' ὄψει τοῦ ἀποκλειστικῶς τὸ λεγόμενον *Χρονικὸν τοῦ Ἀντωνίου Τριβάν*, τὸ ὁποῖον ἀπαρτίζεται, ὡς γνωστόν, ἐκ συλλογῆς διαφόρων ἐγγράφων καὶ διηγήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης ἐπὶ Βενετοκρατίας¹. Συγκεκριμένως δὲ εἶχεν ὑπ' ὄψει τὸ

¹ Βλ. περὶ τούτου E. G e r l a n d, *Histoire de la noblesse crétoise au moyen âge*, Paris, 1907, σ. 16 κ.ἐξ. καὶ ἰδίᾳ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀντωνίου Τριβάν διηγήσεις περὶ Κρήτης, «Νέα Ἔστια», τόμ. 12 (1932), σ. 846 - 852 (ἐνθα καὶ λεπτομερῆς καταγραφή τοῦ περιεχομένου του). Πρβλ. καὶ Μ. 'Ι. Μανούσακα, Ἡ παρὰ Τριβάν ἀπογραφή τῆς Κρήτης (1644) καὶ ὁ δῆθεν κατάλογος τῶν κρητικῶν οἰκῶν Κερκύρας, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 3 (1949), σ. 35 - 59.

τμήμα ἐκεῖνο ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ Χρονικοῦ τὸ δημοσιευθὲν ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει, ἐκ τοῦ οὐδέποτε κυκλοφορήσαντος ἀχρονολογήτου ἐντύπου « Οἰκογένεια Βαρούχα », ὑπὸ Ε. Gerland ὡς document ὑπ' ἀριθ. XII¹, καὶ δὴ ἀπὸ στίχ. 1 - 149, ὡς καὶ τὰ εἰς αὐτὸ ἀνήκοντα περὶ εὐγενοῦς καταγωγῆς καὶ προνομίων τῶν δώδεκα Ἀρχοντοπούλων ἔγγραφα τὰ δημοσιευθέντα κεχωρισμένως ὑπὸ Gerland ὡς documents I - II² καὶ IV³. Πρὸς ἀποδείξιν ἀρκούμεθα νὰ παραθέσωμεν ἐκ τῆς μεταφράσεως ταύτης τὰς κυριωτέρας καὶ χαρακτηριστικωτέρας περικοπὰς, παραλέμποντες ἐν παρενθέσει εἰς τὰς τοῦ ἡμετέρου ἔγγραφου ἀντιστοιχούς.

— Gerland, σ. 126, στ. 4 - 12 : « Οἱ δὲ εἰρημένοι δώδεκα εὐπατρίδαι ἀνεχώρησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἄλλοι μὲν συνοδούμενοι ὑπὸ ἐξ, ἄλλοι ὑπὸ ἐπιτά, ἄλλοι δὲ ὑπὸ ὀκτὼ συγγενῶν ἦσαν δὲ πάντες ἐνενήκοντα... ἐπὶ κεφαλῆς δὲ αὐτῶν ἦτο ὁ ἀγίωτατος καὶ ἀήτητος Ἰσαάκιος Κομνηνός, ὁ υἱὸς τοῦ ἀγιοτάτου αυτοκράτορος βασιλέως Ἀλεξίου Κομνηνοῦ... αἱ τριῆρεις ἄσασαι ἦσαν ἑκατὸν καὶ μία. (πρβλ. στ. 1 - 4 τοῦ ἡμετέρου ἔγγραφου).

— Αὐτόθι, στ. 14 - 17 : ..ἀπεβιβάσθησαν τὰ πληρώματα τῶν πλοίων... ἔμειναν δὲ τῶν τριήρων μόνα τὰ κενὰ σκάφη, ἅτινα διαταγῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ αυτοκράτορος ἐκάησαν πάντα... (πρβλ. στ. 6 - 8 ἡμετ. ἔγγρ.).

— Αὐτόθι (σ. 127), στ. 27 - 30 : ..ἀνακτήσας δὲ οὕτω τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν ὁ υἱὸς τοῦ αυτοκράτορος καὶ χρώμενος τῇ αυτοκρατορικῇ τοῦ πατρὸς του ἐξουσίᾳ, διένειμε τὴν κυριαρχίαν εἰς τὰς δώδεκα οἰκογενείας τῶν εὐγενῶν ἀρχοντοπούλων, ὀρίζων τὸ μερίδιον ἐκάστης ὡς τιμᾶριον... (πρβλ. στ. 12 - 14 ἡμετ. ἔγγρ.).

— Αὐτόθι (σ. 128), στ. 39 - 42 : Ἀνακληθεὶς δὲ ὁ βασιλεὺς Ἰσαάκιος παρὰ τοῦ πατρὸς του αυτοκράτορος, ὅπως μείνη παρ' αὐτῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει, θέλοντος ἕνεκα τοῦ γήρατός του, νὰ τῷ παραχωρήσῃ τὴν αυτοκρατορίαν, ἀφήκεν, ὡς εἶπον, πάντα τὰ ἀρχοντόπουλα... (πρβλ. στ. 15 - 17 ἡμετ. ἔγγρ.).

— Αὐτόθι (σ. 129), στ. 62 - 66 : Μεινάσης δὲ τῆς αυτοκρατορίας εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Ἰσαακίου καὶ τοῦ αὐταδέλφου του Ἀνδρονίκου, ἐπιθυμοῦντες οὗτοι νὰ ὑπανδρεύσασιν τὴν ἀδελφὴν των, διωμολόγησαν τὸ συμβόλαιον ἐν ἔτει 1186 μετὰ τοῦ Δὸν Βονιφατίου μαρκίωνος τοῦ Μονφερράτου, ἐκτὸς δὲ τῶν ἄλλων προικοδοτήσεων παρεχώρησαν αὐτῷ καὶ τὸ βασίλειον τῆς Κρήτης καὶ τὴν Θεσσαλονίκην... ἕνεκα τῆς ἀποστάσεως αὐτῶν ἀπεφάσις νὰ τὰ ἀπαλλοτριώσῃ, ἐπώλησε δὲ τὸ βασίλειον τῆς Κρήτης τῇ γαληνοτάτῃ δημοκρασίᾳ τῆς Βενετίας ἐν ἔτει 1204 ἀντὶ τῆς ποσότητος 100 ὑπερπύρων καὶ χιλίων μαρκῶν ἀργυρῶν, ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ γαληνοτάτου δουκὸς Προρίκου (*Ερρίκου) Δανδόλου. (πρβλ. στ. 20 - 27 ἡμετ. ἔγγρ.).

— Αὐτόθι (σ. 131), στ. 100 - 110 : Ἄλλ' ἢ ἐνετικὴ σύνεσις... ἀπεφάσις νὰ διαπραγματευθῇ τὴν εἰρήνην μετὰ τῶν ἀρχοντοπούλων... ἀφοῦ ἐπὶ 58 ὄλα ἔτη ἐπολέμουν... (πρβλ. στ. 38 - 41 ἡμετ. ἔγγρ.).

¹ Ε. Gerland, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 126 κ.εξ.

² Αὐτόθι, σ. 76 - 89.

³ Αὐτόθι, σ. 111 - 117. Κατὰ τὴν εἰς κεφάλαια κλπ. ὑποδιαίρεσιν τοῦ Χρονικοῦ τὴν γενομένην ὑπὸ Ν. Β. Γωμάδακη, ἔνθ' ἄνωτ. (« Νέα Ἑστία », τόμ. 12, σ. 847), τὸ τμήμα τοῦτο ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς παραγράφους ὑπ' ἀριθ. III - X τοῦ κεφαλαίου Α' τοῦ πρώτου μέρους.

— Αυτόθι (σ. 132), στ. 125 - 128 : Συνομολογηθείσης τῆς εἰρήνης μηνὶ Φεβρουαρίῳ τοῦ 1264 ἔτους μεταξὺ τοῦ προσφιλεστάτου εὐγενοῦς ἀνδρὸς Μάρκου Δανδόλου, δουκὸς τῆς Κρήτης, ἀντιπροσώπου τῆς γαληνοτάτης Ἐνεϊκῆς κυριαρχίας, καὶ τῶν Κονωτανινοπολιτῶν ἀρχοντοπούλων... (πρβλ. στ. 43 - 46 ἡμετ. ἔγγρ.).

— Αυτόθι (σ. 133), στ. 141 - 149 : Οὕτω... τὸ ἀείποτε προσκυνούμενον ἔμβλημα τοῦ Ἁγίου Μάρκου... κληρονομικῶς διειρηθῆθαι εἰς τοὺς ἀπογόνους ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τοῦ 1669,... οὕτως... ἐξεπληρώθη ἡ σφραγισθὲν ἀπόφασις τῆς ἀπολεσθείσης ἐλευθερίας τῆς πατρίδος διὰ τῆς μεταβάσεως αὐτῆς... εἰς τὸν ζυγὸν τῆς τυραννικῆς Ὀθωμανικῆς μοναρχίας, ἣτις ἐμόχθησε, ἵνα λάβῃ τὴν κατοχὴν, ἀνισταθέντων ἐπιμόνων τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς ἐπὶ ὅλα 24 ἔτη. (πρβλ. στ. 48 - 51 ἡμετ. ἔγγρ.).

Ὡς καθίσταται προφανές, ἡ σύμπτωσης τῶν δύο κειμένων, καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον (ἰδίᾳ δὲ τὰς χρονολογίας, τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὰς ἄλλας λεπτομερείας) καὶ ὡς πρὸς τὴν σειρὰν τῆς ἐκθέσεως τῶν γεγονότων, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν φραστικὴν ἐπι διατύπωσιν, εἶναι ἀπόλυτος: Τὸ περὶ Χορτατσῶν πιστοποιητικὸν ἐστηρίχθη, ὡς πρὸς τὸ πρῶτον αὐτοῦ μέρος, εἰς ἀντίγραφόν τι τοῦ Χρονικοῦ Τρίναν περιλαμβάνον καὶ τὰ γνωστὰ περὶ Ἀρχοντοπούλων ἔγγραφα. Εἶναι γνωστὸν ὅτι μὲ τοιαῦτα ἔγγραφα καὶ ἀντίγραφα εἶχον ἐφοδιασθῆ καὶ αἱ ἄλλαι εὐγενεῖς οἰκογένειαι τῆς Κρήτης (Καλλιέργαι, Σκορδίλαι, Βλαστοί, Βαροῦχαι κλπ.) πρὸς κατοχύρωσιν ἢ διεκδίκησιν τῶν φεουδαλικῶν δικαιωμάτων καὶ προνομίων τῶν¹.

Τίνας τῶν εἰδήσεων τοῦ ἀποσπάσματος τούτου τοῦ Τρίναν, ὅθεν ἐπήγαγε τὸ ἡμέτερον ἔγγραφο, εἶναι ἱστορικῶς ἀπρηκρίβωμένα καὶ τίνες ἀποτελοῦσι μυθεύματα, ἐξήτασεν ἤδη τόσον καλῶς ὁ Gerland², ὥστε περιτετεῦει ἐνταῦθα πᾶν ἄλλο σχόλιον. Θὰ ἀρκεσθῶμεν μόνον νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι ἡ περιλάλητος ἐπιστολὴ (πρόσταγμα) τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου (Α΄ ἢ Β΄ ;) τοῦ Κομνηνοῦ ἀπὸ 1182 πρὸς τοὺς ἐπαναστατημένους Κρήτας περὶ ἀποστολῆς εἰς τὴν νῆσον τῶν δώδεκα Ἀρχοντοπούλων, ἢ παρατεθεῖσα ὑπὸ Gerland ὑπὸ διωρθωμένην χρονολογίαν 1092, ὡς document ὑπ' ἀριθ. Ι³, εἶναι ἔγγραφο πασιφανῶς πλαστὸν, ὡς ἔδειξεν ἢ ὑπὸ τοῦ ἐρευνητοῦ τούτου γενομένη ἐξέτασις⁴, ἐβεβαίωσε δὲ καὶ ἡ νεωτέρα ἔρευνα⁵. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει

¹ Βλ. E. Gerland, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 6 - 16, 37 - 39 κ.άλλ.

² Αυτόθι, σ. 126 - 132, εἰς τὰς ὑποσημειώσεις τοῦ ἐκδιδομένου κειμένου.

³ Αυτόθι, σ. 76 - 85.

⁴ Αυτόθι, σ. 19 - 26. Πρβλ. καὶ τὴν νεανικὴν ἐργασίαν τοῦ Ν. Β. Τομαδάκη, Τὸ χρυσόβουλλον τῶν Κομνηνῶν, « Περιοδικὸν Δελτίον Βιβλιοθήκης Κρητικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου ἐν Χανίοις », ἔτ. Α', τευχ. β' - γ' (1928), σ. 65 - 85.

⁵ Βλ. Franz Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des Öströmischen Reiches. 2. Teil: Regesten von 1025 - 1204, München u. Berlin, 1925, σ. 89, ἀριθ. 1552. Ὁ Dölger ἔσχεν ὑπ' ὄψιν οὐχὶ τὰς παρὰ E. Gerland, ἔνθ' ἄνωτ., τέσσαρας ἑλληνικὰς μεταφράσεις τοῦ ἐγγράφου, ἀπορροεῦσας πάσας ἐξ ἰταλικῶν κειμένων (βλ. αὐτόθι, σ. 20), ἀλλ' ἄγνοηθὲν ὑπὸ Gerland ἰταλικὸν κείμενον, ἐκδεδο-

καὶ διὰ τὰ εἰς τοῦτο προσηρητημένα ἔγγραφα, ἦτοι τοὺς καταλόγους τῶν εἰς Κρήτην σταλέντων Βυζαντινῶν ἀξιωματούχων καὶ Ἀρχοντοπούλων, τοὺς ὑπὸ Gerland παρατεθέντας ὡς documents ὑπ' ἀριθ. II καὶ IV¹. Πάντα ταῦτα ἐπλάσθησαν ἐνωρὶς ὑπὸ τῶν ὄντως παλαιῶν ἰσχυρῶν οἰκογενειῶν τῆς νήσου, πρὸς ἀναγνώρισιν καὶ ἀνανέωσιν τῶν προνομίων των ὑπὸ τῶν κυριάρχων Βενετῶν. Εἶναι δὲ ὀρθὴ ἐν προκειμένῳ ἡ παρατήρησις τοῦ Στεφ. Ξανθοῦ διδίου, καθ' ἣν « τὰ μὲν ἔγγραφα τὰ σχετικὰ πρὸς τοὺς δώδεκα αὐτοὺς Ἀρχοντοπούλλους καὶ τὴν ἐν τῇ νήσῳ κατανομήν των εἶναι προφανῶς κατὰ τὸ πλεῖστον νεώτεροι διασκευαὶ καὶ παραποιήσεις, ἀλλ' ἡ βᾶσις, ἐφ' ἣς ἐστηρίχθησαν οἱ πλάσαντες αὐτὰ εἶναι πιθανῶς οὐχὶ τελείως ἀστήρικτος. Ἐν εἶναι βέβαιον, ὅτι οἱ Ἀρχοντορρωμαῖοι αὐτοί, εἴτε ἰθαγενεῖς ὄντες εἴτε ἐκ Κ/πόλεως ἢ ἄλλων ἐπαρχιῶν τοῦ Βυζαντ. Κράτους ἐλθόντες, εὐρίσκοντο πολὺ πρὸ τῆς ἐνετικῆς κατακτήσεως ἐν τῇ νήσῳ καὶ ἀπετέλουν τὴν ἀρχουσαν τάξιν κατέχοντες κτήματα μεγάλα καὶ ἀσκούντες ἔξουσίαν καὶ δύναμιν μεγάλην ἐπὶ τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ... »².

Μέρος β'. — Ἐνταῦθα ὁ συντάξας τὸ πιστοποιητικὸν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἔγγραφα χορηγηθέντα εἰς τοὺς Χορτάσας ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Σμύρῃ, τὰ αὐτὰ ἢ ἀνάλογα πρὸς τὰ ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς συλλογῆς Γερμ. Ἀντωνιά-

μένον ὑπὸ Marino e Nicolò Pignatore, Memorie storiche e critiche dell'isola di Cefalonia dai tempi eroici alla caduta della Repubblica Veneta, τόμ. I, Corfù, 1887, σ. 67 - 72, ὅπερ, ὡς διεπιστώσαμεν, εἶναι φραστικῶς διάφορον τοῦ παρὰ Trivan. Τὰ ὑπὲρ τῆς δήθεν γνησιότητος τοῦ ἐγγράφου ἐπ' ἐσχάτων γραφέντα ὑπὸ Γ. Α. Σήφακα, Τὸ χρυσοβούλλον Ἀλεξίου Β' Κομνηνοῦ καὶ τὰ δώδεκα ἀρχοντοπούλλα (1182 μ.Χ.), « Κρητικά Χρονικά », τόμ. 2 (1948), σ. 129 - 140 εἶναι ὅλως ἀσύστατα· βλ. καὶ τὴν ὀρθὴν κρίσιν τοῦ F. D[ö]lger] ἐν « Byzantinische Zeitschrift », τόμ. 45 (1952), σ. 441.

¹ Βλ. E. Gerland, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 28, 37 - 39, 86 - 89 καὶ 111 - 117. Μόνον τὰ αὐτόθι παρατιθέμενα ὑπ' ἀριθ. III^a καὶ III^b (σ. 90 - 110) ἔγγραφα φαίνονται ὄντως γνήσια (βλ. σ. 26 - 28). Τὸ πρῶτον τούτων, ἄλλοτερον παρὰ Trivan, τοῦ ἔτους 1184 (ἢ, κατὰ τὸν Gerland, τοῦ 1191) ἐπανεξεδόθη μετὰ σπουδαίων τοπογραφικῶν καὶ ἄλλων διασαφήσεων ὑπὸ Στεφ. Ξανθοῦ διδίου, Τὸ δίπλωμα (προβελέγιον) τῶν Σκορδιῶν Κρήτης, ΕΕΚΣ, τόμ. 2 1939, σ. (299 - 312, ὑπὲρ τῆς γνησιότητος δὲ αὐτοῦ, παρὰ τινὰς διαλεκτικὰς ἀνωμαλίας, ἀποφαίνεται καὶ ὁ F r a n z D ö l g e r, Regesten der Kaiserurkunden, 2. Teil, σ. 90, ἀριθ. 1561. Τὸ δὲ δεύτερον, τὸ χορηγηθὲν καὶ τοῦτο ὑπὸ Κωνσταντίνου Δούκα, δουκὸς τῆς Κρήτης, τῇ προστάξει τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαακίου Ἀγγέλου (1185 - 1195), εἰς τοὺς λοιποὺς δέκα (πλὴν τῶν ἤδη λαβόντων Σκορδιῶν καὶ Φωκάδων) εὐγενεῖς οἴκους τῆς Κρήτης καὶ χρονολογούμενον ὑπὸ Gerland ἀπὸ Σεπτ. 1192 (ὡς φέρον ἰνδικτιῶνα ΙΑ'), ὅπερ δὲν μνημονεύεται παραδόξως ὑπὸ F. D ö l g e r, ἔνθ' ἀνωτ., θὰ ἐξετάσωμεν ἀλλοθού.

² Στεφάνου Ξανθοῦ διδίου, Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ κλπ., Athen, 1939, σ. 18.

δου υπ' αριθ. 4β και εξής. Δυστυχώς, ξενεκα της άκρας συντομίας και γενικότητος του μέρους τούτου, δέν δυνάμεθα νά προβώμεν παρὰ μόνον εἰς τοὺς ἀκολούθους ταυτισμοὺς ἐγγράφων τῆς συλλογῆς ταύτης πρὸς ἀντίστοιχα τῆς συλλογῆς Ἀνωτινάδου.

Στ. 53-56. Τὰ ἐνταῦθα λεγόμενα ἀναφέρονται συλλήβδην εἰς τὰς υπ' αριθ. 4 (β-θ) και 5 (α-ζ) ομάδας ἐγγράφων τῆς συλλογῆς Ἀνωτινάδου.

Στ. 58-61. Πρόκειται προφανῶς περὶ τοῦ υπ' αριθ. 8 ἐγγράφου τῆς συλλογῆς Ἀνωτινάδου, χρονολογουμένου, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἀπὸ 1716. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐνταῦθα πληροφορία ὅτι κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου (1715) ἐφονεύθη μαχόμενος ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας Χορτάτση. Ἐπειδὴ δέν εἶναι δυνατόν νά πρόκειται οὔτε περὶ τοῦ Ἐμμανουήλ, θανόντος ἤδη ἀπὸ τοῦ 1709 (βλ. ἐγγρ. Ἀνωτιν. υπ' αριθ. 6), οὔτε περὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Φραγκίσκου (ἐπιζήσαντος) ἢ Μελετιίου (ἀπλοῦ ἱερέως ὄντος), πιστεύομεν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ τρίτου υἱοῦ αὐτοῦ Λοῦκα, τὸν ὁποῖον ὄντως δέν συναντῶμεν πλέον μετὰ τὸ 1715. Ὁ Whittall, χαρακτηρίζων τὸ περιστατικὸν τοῦτο τῆς αἰχμαλωσίας και ἐξαγορᾶς τῆς οἰκογενείας Χορτάτση ὡς «λίαν παράδοξον ἱστορίαν», προσθέτει περὶ αὐτοῦ, μετὰ τὴν παράθεσιν τοῦ ἐγγράφου, τὰς ἀκολούθους λεπτομερείας, τὰς ὁποίας ἤντησε προφανῶς ἐκ τῆς οἰκογενειακῆς παραδόσεως:

«Ὁ τότε ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς βενετικοῦ στρατοῦ και ἐφονεύθη εἰς τὸν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα. Ἡ χήρα του ἠχμαλωτίσθη ὑπὸ τούτων, ἀλλὰ πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας της ἀπέκρουσεν αὐτὴ τὰ πολύτιμα κοσμήματά της, ἦτοι ἀδάμαντας, καμέους κλπ., ἐντὸς σάκκου ὃν αἱ γυναῖκες ἔφερον ὡς περισκελίδα τότε εἰς τὰ μέρη ταῦτα. Ἐτυχε διακριτικῆς μεταχειρίσεως ἐκ μέρους τῶν αἰχμαλωτισάντων αὐτὴν και ἤχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς πώλησιν. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς αἰχμαλωσίας της ἦτο ἔγκυος και τρεῖς ἡμέρας πρὸ τῆς ὑπὸ τῆς Βενετίας πληρωμῆς τῶν πρὸς ἐξαγοράν της χρημάτων ἐγέννησεν υἱόν, τὸν ὁποῖον οἱ Τούρκοι ἠρνήθησαν νά ἐπιτρέψουν εἰς αὐτὴν ὅπως παραλάβῃ, λέγοντες ὅτι, ὡς γεννηθεὶς ἐν αἰχμαλωσίᾳ, ἦτο ἰδιοκτησία των. Ἡ δυστυχῆς γυνή, μὴ θέλουσα ν' ἀφήσῃ τὸν μόνον της υἱὸν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, ἐνεχυρίασε τὰ κοσμήματά της παρὰ τινι Γενουάτῃ ἐμπόρῳ ἐν Γαλατᾷ και ἐξηγόρασε τὸ τέκνον της. Ἄμα δὲ τῇ ἐπανόδῳ της εἰς Βενετίαν, ἀπέστειλε τὸ εἰς αὐτὴν προκαταβληθὲν ποσὸν και ἀνέκτησε τὰ κοσμήματά της»¹.

Στ. 62 κ.εξ. Νοεῖται βεβαίως τὸ υπ' αριθ. 7 ἐγγράφον τῆς συλλογῆς Ἀνωτινάδου περὶ διορισμοῦ ὡς Προξένου τῆς Βενετίας ἐν Σμύρῃ τοῦ Φραγκίσκου Χορτάτση. Οὗτος θὰ ἦτο ὁ «ἐπὶ κεφαλῆς» τῆς οἰκογενείας μετὰ

¹ J. W. Whittall, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 125 (μετεφράσαμεν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ).

τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ του Λούκα. Ὁ δὲ μνημονευόμενος ὡς διαδεχθεὶς αὐτὸν υἱὸς του ἦτο ὁ Λούκας Χορτάτσης, ὁ καὶ μεριμνήσας πρὸς χορήγησιν τοῦ σχολιασθέντος πιστοποιητικοῦ.

Β' - ΑΝΑΓΡΑΦΑΙ ΚΑΙ ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΧΟΡΤΑΤΣΩΝ

Ὁ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς παρούσης ἐργασίας ἐκδοθεὶς καὶ σχολιασθεὶς κατάλογος τῶν ἐγγράφων τῆς συλλογῆς Γερμανοῦ Ἀντωνιάδου ἐπιτρέπει εὐτυχῶς εἰς ἡμᾶς νὰ καταρτίσωμεν σχεδὸν πλήρες καὶ ὀριστικὸν τὸ γενεαλογικὸν δένδρον τοῦ εὐγενοῦς κλάδου τῆς οἰκογενείας Χορτάτση ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 16^{ου} αἰῶνος, ὅτε εὗρισκετο εἰσέτι ἐν Κρήτῃ, μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 19^{ου}, ὅτε ἔπαυσεν ὑφισταμένη ἐν Σμύρῃ. Κατ' ἀγαθὴν δὲ σύμπτωσιν, δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν τοῦτο διὰ τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου τῶν ἐκ θηλυγονίας ἀπογόνων τῶν Χορτατσῶν ἐν Σμύρῃ κατὰ τὸν 19^{ον} αἰῶνα γαλλοαγγλικῶν οἰκογενειῶν Giraud καὶ Whittall, χάρις εἰς τὸ προμνημονευθὲν βιβλίον τοῦ J. W. Whittall, ἰδίᾳ ὅμως χάρις εἰς τὸ ἐν ἔτει 1934 ὑπὸ τοῦ ἀνεπιμοῦ τούτου Edmund Haydn Giraud ἐκδοθέν, τὸ περιέχον λεπτομερῆ καὶ ἀκριβῆ τὴν ἱστορίαν τούτων καὶ πολλοὺς ἐπὶ μέρους γενεαλογικοὺς πίνακας¹. Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τῶν δύο τούτων ἀρίστων πηγῶν κυρίως, ἀλλὰ καὶ τῶν πολυτίμων σημειωμάτων τοῦ Ν. Χ. Κωστή καὶ ἄλλων ἄλλοθεν ἠντλημένων εἰδήσεων, κατηρτίσαμεν τὸν κατωτέρω παρατιθέμενον ἡριθμημένον γενεαλογικὸν κατάλογον (ὑπ' ἀριθ. 2).

Τοῦ καταλόγου τούτου ἐκρίναμεν χρήσιμον νὰ προτάξωμεν ἀναγραφὴν (ὑπ' ἀριθ. 1) πάντων τῶν λοιπῶν — εὐγενῶν καὶ μὴ — γνωστῶν εἰς ἡμᾶς Χορτατσῶν ἐν Κρήτῃ καὶ νὰ ἐπιτάξωμεν ὁμοίαν (ὑπ' ἀριθ. 3) τῶν ἄλλων ἐν Σμύρῃ ἀνεξακριβώτου καταγωγῆς Χορτατσῶν τοῦ 18^{ου} καὶ 19^{ου} αἰῶνος, συγκεντροῦντες τὰς πολλαχοῦ διεσπαρμένας περὶ ἐκάστου μαρτυρίας. Πραγματευόμεθα δὲ περὶ τούτων εἰς τὰ δύο χωριστὰ ταῦτα κεφάλαια, διότι ἀκρι-

¹ Family Records. A Record of the Origin and History of the Giraud and Whittall families of Turkey, by Edmund Giraud, And a short History of the La Fontaine family, by James La Fontaine, Dedicated to the families in question and not for sale or circulation to the public. MCMXXXIV, Printed by Adams Bros and Shardhow, Ltd. In the city of London. Εἶναι παράδοξον πῶς ὁ ἄλλως λίαν ἐνημερωμένος Giraud δὲν ἀναφέρει τὸ προεκδοθέν βιβλίον τοῦ ἐκ μητρὸς θείου τοῦ Whittall, οὐδὲ γνωρίζει τι περὶ τῶν οἰκογενειακῶν ἐγγράφων Χορτάτση. Τὸ λίαν δυσεύρετον τοῦτο ἔργον ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν παρὰ τῷ κ. Ἀλεξάνδρῳ Μπενάκη, ὃν καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστοῦμεν θερμότατα, διότι ἐπέτρεψεν εἰς ἡμᾶς λίαν προθύμως νὰ χρησιμοποιήσωμεν αὐτὸ καὶ νὰ δημοσιεύσωμεν ἐξ αὐτοῦ τὴν προσωπογραφίαν τοῦ Λούκα Χορτάτση.

βῶς αἱ μαρτυρίαι αὐταὶ δὲν εἶναι τόσον ἐπαρκεῖς, ὥστε νὰ ἐπιτρέψουν τὴν εἰς τὸ σχηματισθὲν γενεαλογικὸν δένδρον ἔνταξιν τῶν ἀναγραφομένων ἢ τὸν καταρτισμὸν ἐτέρων δένδρων. Διὰ τοῦτο καὶ περιοριζόμεθα εἰς ἀπλὴν, ἀνευ ἀριθμήσεως συναγωγὴν αὐτῶν, εὐχόμενοι ὅπως νέαι ἔρευναι συμπληρώσωσι τὰ κενὰ καὶ διαφωτίσωσι τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις αὐτῶν.

Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι οὔτε ὁ κατάλογος, οὔτε αἱ δύο ἀναγραφαὶ ἔχουν σκοπὸν τὴν παροχὴν ἑξαντλητικῶν βιογραφικῶν εἰδήσεων, ἀλλ' ἀπλῶς τὴν ἀπαρίθμησιν καὶ τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν ἢ καὶ τὴν γενεαλογικὴν συσχέτισιν τῶν ἀναγραφομένων.

1. Ἀναγραφὴ τῶν ἐν Κρήτῃ Χορτατσῶν.

Οἱ ἐν Κρήτῃ εὐγενεῖς Χορτάτσαι εἶχον παλαιόθεν τὰς κτήσεις των εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Ρεθύμνης. Τὰ ὅρια τῶν κτήσεων τούτων καθορίζονται ἤδη ἐν τῷ ἔγγραφῳ τοῦ δουκὸς τῆς Κρήτης Κωνσταντίνου Δούκα ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1192 (κατὰ διόρθωσιν τοῦ Gerland, ἀντὶ 1182), δι' οὗ, κατόπιν ὀρισμοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαακίου Ἀγγέλου, ἀνανεοῦνται τὰ φεουδαλικά προνόμια τῶν εὐγενῶν οἰκῶν τῆς Κρήτης¹. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Τρίναν ἀπογραφὴν τοῦ 1644, μνημονεύονται μεταξὺ τῶν « nobili Cretensi » τῆς Ρεθύμνης (δὺς μάλιστα) οἱ « Cortazzi »². Καὶ σήμερον δ' ἔτι διασώζεται οἰκογένεια Χορτάτση ἐν τῷ χωρίῳ Μέση, καθὼς καὶ τοπωνύμιον « τοῦ Χορτάτση » ἐν τῇ κώμῃ Ἀργυρουπόλει³ τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης. Οἱ πλεῖστοι τῶν κατωτέρω ἀναγραφομένων εἶναι ἐπίσης Ρεθύμνιοι καὶ εὐγενεῖς, ὅχι ὅμως πάντες. Μεταξὺ αὐτῶν εὐρηναὶ ἀσφαλῶς καὶ οἱ πρόγονοι τῶν ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 2 καταλόγῳ νεωτέρων Χορτατσῶν, δυστυχῶς ὅμως ὁ μετ' αὐτῶν συνδετικὸς κρίκος λανθάνει εἰσέτι.

« Μιχαὴλ Χορτάτζης τοῦ ποτὲ Εὐσταθίου καὶ οἱ ἀδελφοὶ του » ἀναφέρονται ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ἔγγραφῳ τοῦ 1192 μεταξὺ τῶν ἐμφανισθέντων καὶ ζητησάντων τὴν ἐπικύρωσιν τῶν παλαιῶν αὐτῶν φεουδαλικῶν δικαίων⁴.

Cortazzi (ἀνευ βαπτιστικοῦ), καθολικὸς ἐπίσκοπος Χερρονήσου,

¹ Τὸ ἔγγραφο φέρεται ἐκδεδομένον παρὰ E. Gerland, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 99 - 110, ὑπ' ἀριθ. IIIβ (βλ. περὶ Χορτατσῶν ἐν σ. 105).

² Μ. Ί. Μανούσακα, Ἡ παρὰ Τρίναν ἀπογραφὴ τῆς Κρήτης (1644) κλπ., « Κρητικὰ Χρονικά », τόμ. 3 (1949), σ. 56, ἀριθ. 29 καὶ 38.

³ Νικολ. Εὐαγγ. Χατζιδάκι, Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Κρήτης. Τοπωνυμιαὶ τοῦ χωρίου Ἀργυρουπόλεως, ΕΕΚΣ, τόμ. 1 (1938), σ. 456 (ἀριθ. 11).

⁴ E. Gerland, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 101. Ὁ Εὐστάθιος Χορτάτσης ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ αὐτόθι ὑπ' ἀριθ. I ἔγγραφο (βλ. σ. 85), ὡς καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. IV (βλ. σ. 115), ὅπου μάλιστα καὶ ἕτεροι ἑξ Χορτάτσαι ἀμφότερα ὅμως τὰ ἔγγραφα ταῦτα εἶναι πλαστά, ὡς ἐδείχθη ὑπὸ τοῦ Gerland.

ἐκλεγείς ὑπὸ τοῦ δυτικοῦ ἀρχιεπισκόπου Κρήτης μετὰ τὸ 1234 καὶ ὀριστικῶς τοποθετηθεὶς ὑπὸ τοῦ πάπα Γρηγορίου ΙΧ τῇ 11 Φεβρουαρίου 1237¹.

Θεολόγος Χορτάτζης λαμβάνει ἐκ νέου παρὰ τῶν Βενετῶν, διὰ τῆς συνθήκης εἰρήνης τοῦ 1265, τὰ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1262 ὑπ' αὐτοῦ κατεχόμενα φέουδα².

Γεώργιος καὶ Θεόδωρος οἱ Χορτάτσαι, ἀδελφοί, οἱ γενναῖοι ἀρχηγοὶ τῆς κατὰ τῶν Βενετῶν κρητικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1272-1278, οἵτινες, μετὰ τὴν ἡττάν των, κατεδικάσθησαν εἰς ἀειφυγίαν καὶ κατέφυγον εἰς τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Μιχαῆλ Η' Παλαιολόγον³. Οὗτοι εἶχον μετ' αὐτοῦ καὶ τῆς προηγουμένης ἐπαναστάσεως τοῦ 1262 καὶ μνημονεύονται εἰς τὴν συνθήκην τοῦ 1265⁴. Τοῦ Γεωργίου ἀναφέρονται υἱοὶ ὁ **Μιχαῆλ** καὶ ὁ **Κωνσταντῖνος**, τοῦ δὲ Θεοδώρου ὁ **Ἐμμανουήλ**⁵.

Μιχαῆλ Χορτάτζης, ἀνεψιὸς τῶν δύο προηγουμένων, γνωστὸς ἤδη ἐκ τῆς συνθήκης τοῦ 1265⁶, ὅστις μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Χορτατῶν συνδιαλλάσσεται μετὰ τῶν Βενετῶν (1278) καὶ ἀπολαύει ἀμνηστίας⁷, βραδύτερον δὲ συμπράττει εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ἀλεξίου Καλλιέργου (1283)⁸ καὶ μνημονεύεται εἰς τὴν συνθήκην τοῦ 1299⁹.

Κωνσταντῖνος Χορτάτζης ἀναφέρεται ἐν τῇ ἀπὸ Νοεμβρίου 1332 συνθήκῃ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου μετὰ τῶν Βενετῶν ὡς Βενετὸς ὑπήκοος ἔχων λαμβάνειν 240 ὑπέροτρα « εἰς ἱκανοποίησιν πανίων μεταξωτῶν καὶ τζοχῶν καὶ ἄλλων εἰδῶν κρατηθέντων παρὰ ἀνθρώπων τῆς βασιλείας μου περὶ τὸν λιμένα τοῦ Ἱεροῦ »¹⁰.

¹ Giuseppe Gerola, Per la cronotassi dei vescovi cretesi all'epoca Veneta, Venezia, 1914, σ. 38.

² Σ τ ε φ. Ξ α ν θ ο υ δ ῖ δ ο υ, Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ κλπ., σ. 48. Τὸ βιβλίον τοῦ Guido Scaffini, Notizie intorno ai primi cento anni della Dominazione Veneta in Creta, Alessandria, 1907, ἐνθα (σ. 35-41) τὸ κείμενον τῆς συνθήκης, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν.

³ Βλ. αὐτόθι, σ. 49-55, ἐνθα λεπτομερῆς ἐξιστόρησις τῶν γεγονότων.

⁴ Αὐτόθι, σ. 46-48.

⁵ Αὐτόθι, σ. 47, 51.

⁶ Αὐτόθι, σ. 48.

⁷ Αὐτόθι, σ. 54.

⁸ Αὐτόθι, σ. 59.

⁹ Ἐκδεδομένη ὑπὸ E. Gerland, Das Archiv des Herzogs von Kandia im königl. Staatsarchiv zu Venedig, Strassburg, 1899, σ. 121, n. 20 καὶ σ. 127, n. 16, Σ τ ε φ. Ξ α ν θ ο υ δ ῖ δ ο υ, Συνθήκη μετὰ τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας καὶ Ἀλεξίου Καλλιέργου, « Ἀθηνα », τόμ. 14 (1902), σ. 303 καὶ Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἡ συνθήκη Ἐνετῶν-Καλλιέργου καὶ οἱ συνοδεύοντες αὐτὴν κατάλογοι, « Κρητικά Χρονικά », τόμ. 3 (1949), σ. 266.

¹⁰ Miklosich-Müller, Acta et diplomata græca medii ævi, τόμ. III, Vindobonnæ, 1865, ἀριθ. XXV, σ. 109. Βλ. καὶ τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τῆς

Ἀλέξιος Χορτάτζης ὁ Παλαιολόγος ἀναφέρεται ὡς ἤδη τεθνεὺς ἰδιοκτῆτης γῆς ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ζίχνης ἐν ἐγγράφῳ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1353¹· ἐν ἑτέρῳ ἐγγράφῳ ἀπὸ Μαρτίου 1355 ἀναφέρεται ὡς ζῶσα εἰσέτι πρῶην ἰδιοκτῆτρια τῆς αὐτῆς γῆς ἡ Παλαιολογίνα ἡ Χορτάτζαινα (ἀνευ βαπτιστικοῦ)², ἣτις θὰ ἦτο σύζυγος ἢ ἀδελφή του³. Ἐν οὗτος προήρχετο ἐκ τῶν Κορητῶν Χορτατῶν, δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον.

Μανουὴλ Χορτάτζης, ἀνακαινιστῆς τοῦ ἐν Καντάνῳ Σελίνῳ καὶ εἰς θέσιν Λαμπιριανὰ ναοῦ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς, κατὰ τὴν ἐν αὐτῷ ἐπιγραφὴν (1400 - 1500 αἰῶνος)⁴.

Ἀντώνιος Χορτάτσης, πατὴρ τοῦ Μικιολέτου καὶ Κωνσταντίνου, περὶ ὧν κατωτέρω. Εἶναι πιθανῶς ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ὑπὲρ οὗ τὸ ἀπὸ 31 Αὐγούστου 1466 ἔγγραφον τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας Cristoforo Moro⁵.

Ἀντώνιος Χορτάτσης, παρασχὼν τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὴν Βενετίαν, λαμβάνει ἰσοπολιτείαν πρὸς τοὺς Βενετοὺς τιμαριούχους καὶ προνόμια τῇ 24 Μαρτίου 1466⁶. Ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν προηγούμενον;⁷

Μικιολέτος καὶ Κωνσταντίνος Χορτάτσαι, υἱοὶ Ἀντωνίου (βλ. ἀνωτέρω), ἀνδραγαθίσαντες ἐν τῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσει τῆς Χαλκίδος (1470)· ὁ πρῶτος ἔδρασε καὶ κατὰ τὴν συνωμοσίαν τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (1454), ὡς καὶ ἐν Χίῳ⁸.

Κωνσταντίνος Χορτάτσης, ζημιωθεὶς ἐν τῇ ἀλώσει τῆς Χαλκίδος, ὅστις προτείνεται τῇ 9 Νοεμβρίου 1492 ὅπως λάβῃ βοήθημα ἀπὸ 6 Φεβρουαρίου 1480⁹, πιθανῶς ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν δεύτερον τῶν προηγούμενων δύο ἀδελφῶν¹⁰.

συνθήκης παρὰ Thomas-Predelli, *Diplomatarium Veneto-Levanticum*, τόμ. I, Venetiis, 1880, ἀριθ. 118, σ. 232.

¹ Actes de Chilandar publiés par L. Petit et B. Korablev, Saint-Petersbourg, 1911, ἀριθ. 141, σ. 298.

² Αὐτόθι, ἀριθ. 142, σ. 300.

³ Βλ. Averkios Th. Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen. 1259-1453*, Speyer a. Rh., 1933, σ. 76-77, ἀριθ. 121.

⁴ Giuseppe Gerola, *Monumenti Veneti nell' isola di Creta*, τόμ. IV, Venezia, 1932, σ. 456-457 (ἀριθ. 30).

⁵ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀνωτιάδου ὑπ' ἀριθ. 3β.

⁶ H. Noiret, *Documents inédits κλπ.*, σ. 501.

⁷ Βλ. ἡμετέρας σημειώσεις ἀνωτέρω, σ. 254-255.

⁸ Μνημονευόμενοι ἐν ἐγγράφῳ Γερμ. Ἀνωτιάδου ὑπ' ἀριθ. 2α. Βλ. καὶ τὰς εἰς αὐτὸ ἡμετέρας σημειώσεις (ἀνωτέρω, σ. 245-246) περὶ τοῦ ἐσφαλμένου τῶν παραδιδόμενων χρονολογιῶν 1440 καὶ 1446.

⁹ N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades*, 5ème série, Bucarest, 1915, σ. 205, ἀριθ. CCX.

¹⁰ Βλ. ἀνωτέρω, σ. 253-254, σημειώσεις εἰς ἔγγρ. Γερμ. Ἀνωτιάδου ὑπ' ἀριθ. 3α.

Κωνσταντῖνος Χορτάτσης, ἀνδραγαθήσας πολλαχοῦ τῆς Κρήτης, ὑπὲρ οὗ τὸ ἀπὸ 1492 ἔγγραφο τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας Agostino Barbarigo, ἀδελφον ἂν ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν προηγούμενον¹.

Ἄντωνιος Χορτάτσης, πατὴρ τοῦ ἐπομένου, μὴ ζῶν τῷ 1568, ἀπόγονος τῶν ἀνωτέρω Μικιολέτου καὶ Κωνσταντίνου.

Νικόλαος Χορτάτσης, τοῦ ποτὲ Ἄντωνίου, ἀμειβόμενος διὰ τὰς ὑπηρεσίας του διὰ τοῦ ἀπὸ 23 Μαΐου 1568 ἔγγραφου τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης· μήπως ὁ ὑπ' ἀριθ. 1 ἀνώνυμος τοῦ ἐπομένου γενεαλογικοῦ καταλόγου;²

« **Nicolaus Cortazi, Chastellanus** », τοῦ ὁποίου σώζεται ἐπιγραφικὸν χάραγμα (1512) ἐν ναῷ τοῦ χωρίου Ἀπάνω Ἀργάθια Μονοφατίου³, πιθανώτερον διάφορος τοῦ προηγούμενου⁴.

« **Τζώρτζης Χορτάτζης**, κομμέσος τοῦ ἐκλαμπροτάτου ἀφεντὸς μισὲ Μαθαῖο Καλλέργη », ὅστις κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1565, ὡς πληρεξούσιος τοῦ πλουσίου τούτου φεουδάρχου, ἔρχεται εἰς συμβιβασμὸν μετὰ πολλῶν ὀφειλετῶν τούτου, κατοίκων τῶν χωρίων Κυριάννα καὶ Καβούσι Ρεθύμνης, οἵτινες καὶ ὑπογράφουσι χρεωστικὰ συμβόλαια⁵.

Γεώργιος Χορτάτζης, οὗ ὁ οἰκογενειακὸς τάφος σώζεται ἐντὸς τοῦ παρὰ τὴν μονὴν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου ναυδρίου τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, φέρων τὴν ἐπιγραφὴν: « *Δέησης τὸν δούλων τοῦ Θε(ε)οῦ Γεωργίου τοῦ | Χορτάτζη καὶ τῆ(ς) συβίου αὐτοῦ* »⁶. Αἱ ἐπὶ τῆς ἐμπροσθίας πλευρᾶς καὶ τῆς κόγχης τοῦ τάφου παραστάσεις τῶν τοιχογραφιῶν, οὐχὶ καλῶς διατηρουμένων, ἠρμηνεύθησαν μέχρι τοῦδε ποικιλοτρόπως. Κατὰ τοὺς παλαιότερους, ὁ εἰκονιζόμενος Γεώργιος Χορτάτζης εἶναι ὁ περιώνυμος ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1272-1278, πρὸς τὴν γνώμην δὲ ταύτην φαίνεται ἀποκλίνων καὶ ὁ ἔξετάσας ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του τὸ ζήτημα Στέφ. Ξανθοῦδιδης⁷.

¹ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 3^α. Βλ. καὶ τὰς εἰς αὐτὸ σημειώσεις.

² Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2^α. Βλ. καὶ σημειώσεις (ἀνωτέρω, σ. 245).

³ Στεφ. Ξανθοῦδιδου, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης, « Ἀθηνᾶ », τόμ. 15 (1903), σ. 152.

⁴ Βλ. ἀνωτέρω, σ. 245, σημειώσεις εἰς ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2^α.

⁵ Ἰωάννου Ε. Καλιτσουνάκι, Ἀνέκδοτα κρητικὰ συμβόλαια ἐκ τῆς Ἐνετοκρατίας, « Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν », τόμ. 3 (1928), σ. 483-519 (βλ. ἀριθ. 6-16, σ. 494 κ.ἑξ.).

⁶ G. Gergola, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. II, Venezia, 1908, σ. 377 καὶ tavola 14, ἀριθ. 2, ὡς καὶ τόμ. IV, 1932, σ. 497 (ἀριθ. 10)· βλ. καὶ Βασιλείου Δ. Θεοφανείδου, Τάφος Γεωργίου Χορτάτζη παρὰ τὴν μονὴν τῶν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ, τόμ. 2 (1939), σ. 177-190.

⁷ Βλ. Στεφάνου Ξανθοῦδιδου, Ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι περὶ τοῦ τάφου Γεωργίου Χορτάτζη παρὰ τὴν μονὴν Ἀσωμάτων (ἐκδ. ὑπὸ Μιχ. Γ. Πρεβελάκι), αὐτόθι, τόμ. 4 (1941), σ. 89-95 (πρβλ. καὶ τὸ αὐτόθι, σ. 280, σχεδιάσμα).

Ἀντιθέτως, ὁ G. Gerola δὲν θεωρεῖ τὰς τοιχογραφίας τόσοσ παλαιάς, ἀποκλείει δὲ τὸν ταυτισμὸν τοῦτον καὶ δι' ἱστορικοὺς λόγους¹, ὡς καὶ ὁ Β. Θεοφανείδης, ὅστις θεωρεῖ πιθανὸν ὅτι ὁ τάφος ἀνήκεν εἰς τὸν εὐθὺς προηγουμένως ἀναγραφόμενον Τζώρτζην Χορτάτζην τοῦ 1565². Τὸ ζήτημα χρῆζει εἰσέτι ἐρεῦνης³.

Σταμάτης Χορτάτζης, πατὴρ τοῦ ἐπομένου, ἔχων ἀποθάνει τῷ 1565.

«**Μανόλης Χορτάτζης τοῦ ποτὲ Σταμάτη**», κάτοικος τοῦ χωρίου Κυριάννας Ρεθύμνης, ὅστις διὰ συμβολαίου ἀπὸ 5 Φεβρουαρίου 1565 συμβιβάζεται μετὰ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος Τζώρτζη Χορτάτζη ὡς ἐπιτρόπου τοῦ Ματθαίου Καλλέργη, ἵνα πληρώσῃ εἰς δόσεις τὸ ἐκ 400 ὑπερπύρων χρέος του⁴· προφανῶς δὲν ἀνήκει εἰς τοὺς εὐγενεῖς Χορτάτσας.

Ζώρτζης Cortachi, ἀπὸ τὸ χωρίον Κούμους Ρεθύμνης, καπιτάνος ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν Bernardin da Ascoli, ἔχων ὑπὸ τὰς διαταγὰς του 140 στρατιώτας, κατὰ τοὺς στατιστικοὺς περὶ Κρήτης πίνακας τοῦ Πέτρου Κατροφύλακα (1584)⁵.

Κλήμης Χορτάτζης, ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἀρκαδίου Ρεθύμνης, ὅστις, μονάζων μετὰ τοῦ ἀυταδέλφου του Βησσαρίωνος ἐν τῇ πλησίον μονῇ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, μετέβη εἰς Ἀρκάδι καὶ ἀνήγειρε τὸν σημερινὸν ναὸν τοῦ Σωτήρος, τὴν «μεγάλην ἐκκλησίαν» κατὰ τὸ χρονικὸν τῆς μονῆς⁶. Ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ τούτου, κατὰ τὴν βάσιν τοῦ κωδωνοστασίου, εὔρηται ἡ ἐπιγραφή *ΑΦ ΚΑΜ ΧΤΖ ΠΖ* (= 1587, Κλήμης Χορτάτζης)⁷.

Βησσαρίων Χορτάτζης, ἀδελφὸς καὶ συμμοναπτής τοῦ προηγουμένου, οἰκοδομήσας τὴν νότιον πλευρὰν τῆς μονῆς Ἀρκαδίου⁸.

Ἀνδρέας Χορτάτζης, συμβολαιογράφος ἐν Χάνδακι, τοῦ ὁποίου αἱ συμβολαιογραφικαὶ πράξεις, τῶν ἐτῶν 1594-1635 σώζονται εἰς τὰ κρατικὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας⁹.

¹ G. Gerola, ἔνθ' ἄνωτ., τόμ. IV, σ. 497.

² Β. Δ. Θεοφανείδου, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 188. Ὁ Θεοφανείδης δὲν ἐγνώριζε καὶ ἕτερον ὁμώνυμον, τὸν κατωτέρω Ζώρτζην Cortachi, καπιτάνον ἐκ Κούμων.

³ Βλ. καὶ Ἐμμανουὴλ Γενεράλι, Ἡ ἱερά μονὴ τῶν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ, τόμ. 4 (1941), σ. 16, σημ. 1.

⁴ Ἰωάννου Ε. Καλιτσουνάκι, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 499-501 (ἀριθ. 7).

⁵ Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, Ἡ Βενετοκρατομένη Ἀνατολή. Κρήτη καὶ Ἐπτάνησος, Ἀθήνησι, 1934, σ. 64.

⁶ Τιμοθέου Μ Βενέρη, μητροπολίτου Κρήτης, Τὸ Ἀρκάδι διὰ τῶν αἰώνων, Ἀθῆναι, 1938, σ. 33.

⁷ G. Gerola, ἔνθ' ἄνωτ., τόμ. IV, σ. 479 (ἀριθ. 13) καὶ Τιμοθέου Μ. Βενέρη, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 48.

⁸ Τιμοθέου, Μ. Βενέρη, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 33.

⁹ Σπυρίδωνος Μ. Θεοτόκη, Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἐρευναν τῶν μνημείων τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς Κρήτης ἐν τῷ Κρατικῷ Ἀρχεῖφ τοῦ Βενετικοῦ Κράτους, ἐν Κερκύρα, ἄ.ἔ. (1926), σ. 84 (ἀριθ. 304).

Κάλλιστος Χορτάτζης, μοναχός, ὑπογραφόμενος ὡς μάρτυς ἐν συμβολαίῳ ἀπὸ 1 Ἀπριλίου 1608 τῆς μονῆς τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ τοῦ χωρίου Ρούστικα Ρεθύμνης¹.

Τζουάνες Χορτάτζης, πατὴρ τοῦ ἐπομένου, μὴ ζῶν τῷ 1625.

«**Θοδωρῆς Χορτάτζης**, (τοῦ) ποτὲ μισερ *Τζουάνε*», ὑπογράφων ὡς μάρτυς ἐν τέλει τῆς ἀπὸ 12 Νοεμβρίου 1625 διαθήκης τῆς Κερα-Μαριᾶς Φραγγοπούλου ἐκ Καστελλίου Τεμένους².

«**π(α)π(ᾶ) Χορτάτζης**» (ἄνευ βαπτιστικοῦ), ἔχων κεντήσει δύο ἐπιτραχήλια τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Μελχισεδὲκ Σανκβυνάτζου, ὧν τὸ πρῶτον φέρει, παρὰ τὴν ὑπογραφὴν του, καὶ τὴν χρονολογίαν *ΑΧΠΘ'* (= 1689)³.

Ἰωάννης Cortaci, ἐκ Χάνδακος, πατὴρ τῆς ἐπομένης, μὴ ὦν ἐν ζωῇ τῷ 1713.

«**Elena Cortaci**, τοῦ ποτὲ Ἰωάννη, ἐκ Χάνδακος, διαμένουσα ἀπὸ 45 ἐτῶν ἐν Σούδα, μὲ τρία παιδιά», κατὰ τὴν ἀπὸ 24 Δεκεμβρίου 1713 ἀναφορὰν τοῦ ἐκτάκτου Προνοητοῦ τοῦ φρουρίου τῆς Σούδας⁴.

2. Γενεαλογικὸς κατάλογος τῶν νεωτέρων εὐγενῶν Χορτατσῶν, ἐν Κρήτῃ καὶ Σμύρνῃ⁵.

1. Ἀγνώστου βαπτιστικοῦ καὶ ἀμάρτυρος **Χορτάτσης**, ἀκμάσας κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 16ου αἰῶνος ἐν Ρεθύμνῳ, πατὴρ τῶν ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 3. Μήπως ὁ ἐν τῇ προηγουμένῃ ἀναγραφῇ Νικόλαος Χορτάτσης τοῦ 1568;⁶

2. **Γεώργιος Χορτάτζης**, ὁ ἔξοχος Ρεθύμνιος ποιητὴς τῆς τραγωδίας «Ἐρωφίλη», ἐκδοθείσης τὸ πρῶτον τῷ 1637, ὅτε οὗτος δὲν ἔζη πλέον, καὶ γραφείσης πάντως μετὰ τὸ 1581⁷. Περὶ τοῦ βίου του οὐδὲν γνωρίζομεν.

¹ Ἀνδρέου Π. Βουρδομπάκι, Κρητικὰ ἔγγραφα ἐκ τῆς Ἐνετοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας, «Χριστιανικὴ Κρήτη», τόμ. 2 (1915), σ. 351-352 (ἀριθ. III).

² Κωνστ. Ἀμάντου, Συναϊτικά μνημεῖα ἀνέκδοτα, ἐν Ἀθήναις, ἄ.ἔ. (1928), σ. 30-32 (ἀριθ. 7), στ. 54.

³ Ἐμμανουὴλ Γενεράλι, Ἡ ἱερὰ μονὴ τῶν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου Κρήτης, ΕΕΚΣ, τόμ. 4 (1941), σ. 31 (ἀριθ. 3-4)· πρβλ. καὶ Βασ. Δ. Θεοφανείδην, αὐτόθι, τόμ. 2 (1939), σ. 190.

⁴ Κ. Δ. Μέρτζιου, Ὀνομαστικὸς κατάλογος τῶν ἐν Σούδα Κρητῶν τοῦ 1713, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 10 (1956), σ. 25 (ἀριθ. 28).

⁵ Βλ. καὶ τὸ κατωτέρω ἐν σ. 296-297 παρατιθέμενον γενεαλογικὸν δένδρον.

⁶ Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2α καὶ τὰς ἐν σ. 245 σημειώσεις.

⁷ Βλ. τὴν κριτικὴν τοῦ ἔργου ἐκδοσιν ὑπὸ Στεφ. Ξανθοῦδίδου, Ἐρωφίλη, τραγωδία Γεωργίου Χορτάτζη (1600) ἐκδομένη ἐκ τῶν ἀρίστων πηγῶν μετ' εἰσαγωγῆς καὶ λεξιλογίου, Athen, 1928· τὴν λοιπὴν βιβλιογραφίαν βλ. εἰς Μ. Ἰ. Μανούσακα, Κριτικὴ βιβλιογραφία τοῦ «Κρητικοῦ Θεάτρου», «Ἑλλη-

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Νικολ. Κομνηνοῦ Παπαδοπούλου¹, ἦτο θεῖος πατὴρ τοῦ δμωνύμου ἱατροῦ (ἀριθ. 4).

3. **Κωνσταντῖνος Χορτάτης**, εἰς ὃν, ὡς καὶ εἰς τοὺς υἱοὺς του, ἐχορηγήθησαν προνόμια κατ' ἀντίγραφον χρονολογούμενον ἀπὸ Ἀπριλίου 1645² ἐν ἐγγράφῳ τῆς 23 Ὀκτωβρίου 1646³ ἀναφέρεται ὡς πατὴρ τῶν ἐπομένων ὑπ' ἀριθ. 5, 6, 7 (Ἰωάννου, Παύλου καὶ Ἐμμανουήλ), ἄδηλον ὅμως ἂν ἔζη εἰσέτι τότε. Ἦτο ἄρα καὶ τῶν ὑπ' ἀριθ. 4, 8 καὶ 9 — ἀδελφῶν ὄντων τῶν ἀνωτέρω (βλ. ἀριθ. 8 καὶ 9) — πατὴρ καὶ συνεπῶς ἀδελφὸς τοῦ προηγουμένου ὑπ' ἀριθ. 2.

4. **Γεώργιος Χορτάτης**, ἱατρός. Κατὰ τὸν βιογράφον αὐτοῦ Νικολ. Κομνηνὸν Παπαδόπουλον, ἔσχε θεῖον πατὴρ τὸν δμωνύμου ποιητῆν (ὑπ' ἀριθ. 2), ἀπεβίωσε δὲ περὶ τὸ 1658 ἐν Χάνδακι, ὅπου, καταφυγὼν μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Ρεθύμνου (1646), εἶχε γίνεαι ἀρχίατρος⁴. Ἐσπούδασεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Παδούης, ἐνθα σώζεται τὸ ὄνομα καὶ τὸ οἰκόσημον αὐτοῦ ὑπὸ χρονολογίαν 1642⁵. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐξέδωκε τῷ 1654 ἱατρικὴν πραγματείαν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «*Trutina medica...*» κλπ.⁶. Ἔτερον ἔργον του περὶ ὑδροφοβίας⁷ λανθάνει.

5-6. **Ἰωάννης καὶ Παῦλος Χορτάται**, υἱοὶ τοῦ Κωνσταντίνου (ἀριθ. 3), μεθ' οὗ ἔλαβον προνόμια πρὸς τοῦ 1645, διακριθέντες, μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ των Ἐμμανουήλ (ἀριθ. 7) κατὰ τὴν ἐναντίον τῆς πολιορκουμένης ὑπὸ τῶν Τούρκων πόλεως Ρεθύμνης μεγάλην ἔφοδον τούτων τῇ 10/20 Ὀκτωβρίου 1646⁸.

7. **Ἐμμανουήλ Χορτάτης**, ἀδελφὸς τῶν δύο προηγουμένων, μεθ' ὧν διεκρίθη κατὰ τὴν ἄμυναν τῆς γενετείρας του Ρεθύμνης τῷ 1646 (βλ. ἀριθ. 5-6). Ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν πιστοποιήσεων τῶν κατὰ καιροὺς ἐκτάκτων Προνοητῶν τοῦ βενετικοῦ φρουρίου τῆς Σούδας, οὗτος εὕρισκετο ἐν αὐτῷ,

νικὴ Δημιουργία», τόμ. 12 (1953), σ. 99-100 (ἀριθ. 30-33) καὶ τοῦ αὐτοῦ, *La littérature crétoise à l'époque vénitienne*, «*Hellénisme Contemporain*», τόμ. IX (1955), σ. 109-110.

¹ Nicolai Comneni Papadopoli, *Historia Gymnasii Patavini*, τόμ. II, Venetiis, 1726, σ. 306 (ἀριθ. CCXL).

² Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2β.

³ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2γ.

⁴ Nicolai Comneni Papadopoli, ἐνθ' ἄνωτ.

⁵ G. Gerola, *Gli stemmi cretesi dell'università di Padova*, «*Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*», τόμ. LXXXVIII — parte seconda (1929), σ. 252, ἀριθ. 51.

⁶ Περιγραφομένην ὑπὸ E. L e g r a n d, *Bibliographie Hellénique... au XVIIe siècle*, τόμ. 2, Paris, 1894, ἀριθ. 407, σ. 72-76.

⁷ Ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Nicol. Comneni Papadopoli, ἐνθ' ἄνωτ.

⁸ Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2γ καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις.

ἐκτελῶν ἕως στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, τὸν Μάϊον τοῦ 1667¹, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Χάνδακος, τὸν Ὀκτ. καὶ Δεκ. 1669², καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη μετὰ ταῦτα, ἦτοι τῷ 1670³, τῷ 1674⁴ καὶ τῷ 1689⁵. Ἐν τῷ μεταξὺ φαίνεται ὅτι ἐπεσκέφθη τὴν Βενετιανὴν ἐν ἔτει 1677⁶, ὅτε, θανόντος ἐκεῖ τοῦ ἀδελφοῦ του Μελετίου, ἀρχιεπισκόπου Φιλαδελφείας (βλ. τὸν ἐπόμεν. ἀριθ. 8), ἐχορηγήθη ἕξ ὀλοκλήρου εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας ἡ κάρπωσις τῆς ἐν Κερκύρα μονῆς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Μωραΐτη, ἣτις εἶχε κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος 1676 παραχωρηθῆ εἰς αὐτὸν καὶ τὸν Μελέτιον⁷. Ἀνακτηθεῖσης τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη, ἦλθε μετὰ τῶν υἱῶν του εἰς Ναύπλιον, ὅπου προσέφερε μετ' αὐτῶν νέας ὑπηρεσίας εἰς τοὺς Βενετούς, δι' αἷς ἔτυχεν ἐγγράφου εὐαρσεκείας τῇ 16 Ὀκτωβρίου 1691⁸. Ἀπεβίωσε δ' ἐν Ναυπλίῳ τῷ 1709⁹, εἰς λίαν προβεβηκυῖαν βεβαίως ἡλικίαν, καταλιπὼν τρεῖς υἱούς, τὸν Μελέτιον, τὸν Λούκαν καὶ τὸν Φραγκῖσκον (βλ. ἀριθ. 10-12), τοῦ τετάρτου ἔχοντος ἤδη τελευτήσει πρότερον (βλ. ἀριθ. 13).

8. **Μιχαὴλ-Μελέτιος Χορτάτσης**, ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας. Ἀδελφὸς τοῦ ἱατροῦ Γεωργίου (ἀριθ. 4), ὃς ὑπογράφεται ἐν τῷ βιβλίῳ τούτου «*Trutina medica*»¹⁰, καὶ τοῦ Ἑμμανουὴλ (ἀριθ. 7)¹¹, ἄρα καὶ τῶν ὑπ' ἀριθ. 5-6, ὃς καὶ τοῦ 9 (βλ. κατωτέρω). Ἐγεννήθη ἐν Ρεθύμνῳ τῷ 1614¹² καὶ ἐσπούδασε θεολογίαν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Παδοῦσης¹³. Ἐχειροτονήθη ἱερεὺς ὑπὸ τοῦ Νικοδήμου Μεταξᾶ, ἀρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου (1628-1646), πιθανώτατα ὅτε οὗτος ἐχορημάτισε καὶ Φιλαδελφείας (1632-1635), ὃς μαρτυρεῖ ἡ ἐπιγραφή τῆς ὀμίλιας ἣν ἐξεφώνησε τότε καὶ ἐτύπωσε βραδύτερον, τῷ 1642, ἐν Βενετίᾳ¹⁴. Τῷ 1650 καὶ 1653

¹ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2δ.

² Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2ε καὶ 2στ.

³ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 2ζ.

⁴ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 3γ.

⁵ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4β.

⁶ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 3γ καὶ 3δ.

⁷ Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4β καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις.

⁸ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4στ.

⁹ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 6.

¹⁰ Βλ. E. Legrand, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 73, ὅπου ἀναδημοσιεύεται ἐπίγραμμα φέρον ὑπογραφήν «*Michael Cortacius Sac. Auct. frat.*». Βλ. καὶ Nicol. Comneni Papadopoli, ἐνθ' ἄνωτ.

¹¹ Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4β.

¹² Βλ. Ἀνδρονίκου Κ. Δημητρακοπούλου, Προσθήκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν τοῦ Κωνσταντίνου Σάθα, ἐν Λειψίᾳ, 1871, σ. 58-59.

¹³ Nicol. Comneni Papadopoli, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 306.

¹⁴ Βλ. τὴν ἀναγραφὴν τῆς ὀμίλιας ταύτης τοῦ Χορτάτση παρὰ E. Legrand, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. 1, Paris, 1894, ἀριθ. 319, σ. 429-430.

ἦτο ὑποψήφιος διδάσκαλος τῆς ἐν Βενετία σχολῆς τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος¹, εἰς ἣν ἐξελέγη καὶ ἐδίδαξεν ἀπὸ τοῦ 1655 ἐπὶ διετίαν². Ἀπὸ τοῦ 1657 μέχρι τοῦ 1677, ὅτε ἀπεβίωσεν, ἐχορημάτισεν ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας³ καὶ κατέλειπεν ἐν Βενετία πολλὰ ἔγγραφα τῆς δράσεώς του⁴. Τὴν θεολογικὴν του συγκρότησιν μαρτυρεῖ καὶ ἀνέκδοτον σύγγραμμά του ὑπὸ τὸν τίτλον « *Ἐκ τῶν περὶ τῆς τρισυποστάτου θείας οὐσίας ἐρμηνειῶν τε καὶ ἀποριῶν ἐξηγήσεων Μιχαήλου τοῦ Χορτακίου: Πότερον ἐν τῷ Θεῷ πρόβλησίς ἐστιν;* »⁵. Ἔτερον ἔργον του ἐπιγραφόμενον « *De inauguratione Joh. Pisauri, Veneti principis* », ἐκδοθὲν τῷ 1658 ἢ 1659, λανθάνει⁶. Εἶχεν ἐπίσης ἀλληλογραφίαν πρὸς λογίους ἀνδρας τῆς ἐποχῆς του⁷, πολλὰ δὲ βιβλία τυπωθέντα ἐν Βενετία περιέχουν ἀφιερώσεις καὶ ἐγκώμια εἰς αὐτόν⁸. Τὴν ἐν Κερκύρα εἰς

¹ Κ. Δ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων, ἐν Ἀθήναις, 1939 (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. Θ'), σ. 177.

² Αὐτόθι, σ. 178.

³ Ί. Βελούδου, Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία, ἔκδ. β', Βενετία, 1893, σ. 78. Βλ. καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῶν οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν ἀνήκοντα εἰς τοὺς Φιλαδελφείας μητροπολίτας, Βενετία, 1893, σ. 53-57.

⁴ Βλ. συστατικὴν ἐγκύκλιον αὐτοῦ εἰς βιβλίον τοῦ 1667 παρὰ Ε. Legend, ἔνθ' ἄνωτ., τόμ. 2, ἀριθ. 471, σ. 199-200 καὶ πιστοποιητικὰ χορηγηθέντα ὑπ' αὐτοῦ, αὐτόθι, τόμ. 3, Paris, 1895, σ. 354 καὶ τόμ. 5, Paris, 1903, σ. 390 καὶ 423-424. Βλ. καὶ αὐτόθι, σ. 375-376 καὶ 393 περὶ τῆς στάσεως αὐτοῦ ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης.

⁵ Δ. Μ. Σάροου, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, ΕΕΒΣ, τόμ. 9 (1932), σ. 132 (ἀριθ. [34] 77, φ. 179r-186v)· πρβλ. καὶ Μ. Ι. Γεδεών ἐν « Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ », τόμ. 8 (1888), σ. 194, σημ. 37. — Ἔτερον « θεολογικὸν ἀπάνθισμα » φέρεται ἐν κώδ. 493 (ἀριθ. 5) καὶ 643 (ἀριθ. 4) τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγιοταφίτικοῦ Μετοχίου (Ἄ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. 5, ἐν Πετρούπολει, 1915, σ. 52 καὶ 205).

⁶ Μνημονεύεται ὑπὸ Γ. Ζαβίρα, Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον... ἐκδοθὲν ὑπὸ Γεωργ. Κρέμου, Ἀθήνησι, 1872, σ. 454· βλ. καὶ Ε. Legend, ἔνθ' ἄνωτ., τόμ. 3, σ. 564. Τὸν χρόνον τῆς ἐκδόσεως συνάγομεν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Giovanni Pesaro ἐχορημάτισε Δόγης Βενετίας ἀπὸ 1658-1659.

⁷ Βλ. Περικλ. Γ. Ζερέντου, Ἰωάννου Καρυστύλλου πρὸς Μελέτιον Χορτάκιον καὶ τοὺς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολαί, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 73-87 (βλ. 85-86). — Νεκταρίου πατριαρχου Ἱεροσολύμων αὐτογραπτοὶ 5 ἐπιστολαί, ἐκδίδοντος Μ. Ί. Γεδεών, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1913, σ. 13-18 (ἀριθ. Α'-Γ'). — Βλ. καὶ Π. Ἀραβαντινὸν ἐν « Πανδώρα », τόμ. 13 (1863), σ. 185, ἀριθ. 17 καὶ 25.

⁸ Οἷα αἱ ἀκολουθίαι τοῦ Ἐμμαν. Τζάνε Μπουνιαλῆ αἱ ἀναγραφόμεναι παρὰ Ε. Legend, ἔνθ' ἄνωτ., τόμ. 2, ἀριθ. 438 (σ. 129-133, ἔτος 1661), ἀριθ. 464 (σ. 195-196, ἔτ. 1665), ἀριθ. 504 (σ. 270-271, ἔτ. 1671) καὶ ὁ « Κρητικὸς Πόλεμος » τοῦ ἀδελφοῦ του Μαρίνου (αὐτόθι, ἀριθ. 565, σ. 391-399)· ὁμοίως Εὐαγγέλιον τοῦ 1671 (αὐτόθι, τόμ. 3, ἀριθ. 712, σ. 91 καὶ Κ. Δ. Μέρτζιου, « Ἡπειρωτικὰ Χρονικά », τόμ. 10 (1935), σ. 56-57).

αὐτὸν ἔξ ἡμισείας παραχωρηθεῖσαν μονὴν φαίνεται ὅτι δὲν ἐπρόφθασε νὰ καρπωθῆ, ἔνεκα τοῦ θανάτου του, διὸ καὶ ἐδόθη αὐτῇ ἔξ δλοκλήρου τῇ 10 Ἀπριλίου 1677 εἰς τὸν ἀδελφόν του Ἑμμανουήλ¹.

9. **Ἀθανάσιος Χορτάτσης**, ἐπίσκοπος Ρεθύμνης, ἀδελφὸς τοῦ Ἑμμανουήλ (ἀριθ. 7) — ἀφοῦ ὁ υἱὸς τούτου Φραγκῖσκος φέρεται ὡς ἀνεπιὸς του — ἄρα καὶ τῶν ὑπ' ἀριθ. 4-6 καὶ 8. Πότε ἀκριβῶς (μετὰ τὸ 1646) διῆκε τὴν ἐπισκοπὴν τῆς γενεθλίου του πόλεως, ἄγνωστον. Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1688 πάντως εὐρίσκομεν αὐτὸν ἐν Πελοποννήσῳ λαμβάνοντα παρὰ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας τὴν παρὰ τὸ χωρίον Μέρμπακα τῆς Ναυπλίας μονὴν τῆς Θεοτόκου²· ἔλαβεν ἐπίσης τὴν ἐγγὺς μονὴν τοῦ Ἀγ. Θεοδοσίου καὶ αἱ δωρεαὶ αὐταὶ ἐπεκυρώθησαν δι' ἀλληπαλλήλων ἐγγράφων³. Τὰς μονὰς ταύτας ὁ Ἀθανάσιος παρεχώρησε βραδύτερον εἰς τὸν ἀνεπιὸν του Φραγκῖσκον (ἀριθ. 12)⁴, ἀπεβίωσε δὲ μικρὸν πρὸ τῆς 14 Ὀκτωβρίου 1708, ὅτε βλέπομεν αὐτὰς χορηγουμένας εἰς τὸν ἱερομόναχον Παρθένιον Μαρούφην⁵ καὶ ἀπογραφομένας⁶.

10. **Μελέτιος Χορτάτσης**, ἱερεὺς, υἱὸς τοῦ Ἑμμανουήλ (ἀριθ. 7), ζῶν κατὰ τὸν θάνατον τούτου ἐν Ναυπλίῳ τῷ 1709⁷. Εἰς αὐτὸν παρεχωρήθησαν κτήματα ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Λούκα (ἀριθ. 11).

11. **Λούκας Χορτάτσης**, ἀδελφὸς τοῦ προηγουμένου (ἀριθ. 10) καὶ τῶν δύο ἐπομένων (ἀριθ. 12-13). Τῇ 2 Ἰουνίου 1691 ἐγένετο πρότασις περὶ παραχωρήσεως κτημάτων τινῶν ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας εἰς τὴν ἐν Ναυπλίῳ οἰκογένειάν του⁸. Ὁ Λούκας παρεχώρησε τὸ μοναστήριον τοῦ Ἀγ. Θεοδοσίου (ἢ ἄλλο κτῆμα;) εἰς τὸν ἀδελφόν του πατᾶ Μελέτιον⁹. Ἐξῆ εἰσέτι τῷ 1709 ἐν Ναυπλίῳ, ὅτε ἀπεβίωσεν ὁ πατήρ του Ἑμμανουήλ¹⁰. Πιθανώτατα οὗτος εἶναι ὁ ἀναφερόμενος ὡς φονευθεὶς κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου τῷ 1715 ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας Χορτάτση, οὗ ἡ χήρα ἠχμαλωτίσθη τότε ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐξηγοράσθη τῷ 1716 μετὰ τοῦ υἱοῦ ὃν ἔτεκεν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ¹¹.

12. **Φραγκῖσκος Χορτάτσης**, ἀδελφὸς τῶν δύο προηγουμένων (ἀριθ.

¹ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4β.

² Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4δ, 5α - 5γ.

³ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4ε, 4η, 4θ, 5α - 5γ.

⁴ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 5.

⁵ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 5ε - 5ς.

⁶ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 5ζ.

⁷ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 6.

⁸ Σ π υ ρ. Π. Λ ά μ π ρ ο υ, Σημειώσεις περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Βενετοκρατίας, « Νέος Ἑλληνομνήμων », τόμ. 21 (1927), σ. 35.

⁹ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 5δ· βλ. καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις.

¹⁰ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 6.

¹¹ Βλ. ἔγγρ. Whittall, στ. 59 - 62 καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις (ἄνωτέρω, σ. 274).

10·11). Ἐδρασεν ἐν Πελοποννήσῳ κατ' ἀρχὰς καὶ ἔτυχεν εὐαρεσκείας ἐκ μέρους τοῦ Προνοητοῦ τῷ 1694¹. Ὑπὸ τοῦ ἐκ πατρὸς θείου του Ἀθανασίου (ἀριθ. 9) παρεχωρήθησαν εἰς αὐτὸν τὰ μονύδρια τῆς Παναγίας ἐν Μέρμπακα καὶ τοῦ Ἀγ. Θεοδοσίου². Διαφυγὼν κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τοῦ Ναυπλίου τῷ 1715, μόνος, φαίνεται, ἐκ τῶν ἀδελφῶν του, διωρίσθη ὑπὸ τοῦ Carlo Ruzzini τῇ 18 Ὀκτωβρίου 1719 Πρόξενος τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ³. Δι' αὐτοῦ μετεφυτεύθη οὕτως εἰς τὴν ἐμπορικῶς ἀκμάζουσαν πρωτεύουσά τῆς Ἰωνίας ἡ οἰκογένεια τῶν Χορτατσῶν. Τῷ 1725 ἐπεδίωξε νὰ διορισθῇ Πρόξενος εἰς τὸ ὑπὸ ἴδρυσιν βενετικὸν Προξενεῖον ἐν Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχε τοῦτο⁴. Ὡς Πρόξενος Σμύρνης προσυπογράφει πιστοποιήσιν ἑφημερίου τῆς μητροπόλεως Σμύρνης ἀπὸ 2 Φεβρουαρίου 1733 περὶ τελέσεως γάμου⁵. Τῇ 6 Δεκεμβρίου 1739 ἠγόρασε παρὰ τῆς Σταματούλας Ὁμήρου, χήρας Γεωργίου Μιχ. Φωτεινοῦ, καὶ τῆς θυγατρὸς τῆς Μαρίας τὸν εἰς τὰ Γυαλάδικα τῆς Σμύρνης βερχανὲν (= φράγκικο χάνι), ὀνομασθέντα «χαλκαλῆ καποῦ» ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ Χορτάτση ἐπὶ τῆς μεγάλης θύρας τοποθετηθέντος βαρέος σιδηροῦ κρίκου (χαλκᾶ) ὡς ρόπτρου, μετὰ κεφαλῆς βενετικοῦ λέοντος⁶. Τῇ δὲ 10 Νοεμβρίου 1741 συνέταξε τὴν διαθήκην του⁷. Τῇ 10 Μαΐου 1743 ἠγόρασεν οἰκίαν ἐν Μπουρνόβα⁸. Τὴν θέσιν τοῦ Προξένου διετήρησε μέχρι τοῦ θανάτου του, ἐπισυμβάντος μικρὸν πρὸ τοῦ 1750⁹. Ἔσχε σύζυγον ὀνόματι Ἰσως Ἀδριανούλαν, θανοῦσαν τῷ 1759¹⁰, υἱοῦς δὲ¹¹ τὸν Λούκαν (ἀριθ. 18, τὸν καὶ διάδοχόν του ἐν τῇ θέσει τοῦ Προξένου), τὸν Μιχαὴλ καὶ τὸν Μανολάκην (ἀριθ. 14-15).

13. [;] Χορτάτσης (ἀγνώστου βαπτιστικοῦ), υἱὸς τοῦ Ἐμμανουὴλ (ἀριθ. 7), ὅστις Ἐμμανουὴλ ἐν ἐγγράφῳ μὲν τῆς 10 Ἀπριλίου 1677 ἀναφέ-

¹ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 45.

² Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 5.

³ Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις.

⁴ Βλ. τὰς αὐτόθι σημειώσεις.

⁵ Ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ Κ. Δ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων, ἐν Ἀθήναις, 1939, σ. 148· τὸ ἐνταῦθα *Franco Cortazzi* ἀναγνωστέον βεβαίως *Franco Cortazzi*.

⁶ Ν. Κ. Χ. Κωστή, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 29-30, σημ. 2 καὶ Νίκου Καραρά, Οἰκογενειακὰ Χρονικά. Ἡ οἰκογένεια τῶν Ὁμήρων τῆς Σμύρνης, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», τόμ. 7 (1956), σ. (ἀνατύπου) 16, σημ. 2.

⁷ Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 10.

⁸ Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 9 καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ σημειώσεις.

⁹ Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 10.

¹⁰ Ν. Κ. Χ. Κωστή, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, τεύχ. Α', ἐν Ἀθήναις, 1906, σ. 91-92, σημ. 1.

¹¹ Βλ. ἔγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 10 καὶ 11.

ρεται ὡς ἔχων τέσσαρας υἱούς¹, ἐν ἐτέρῳ δὲ² ὅτι τῷ 1709, ὅτε ἀπεβίωσε, κατέλιπε τρεῖς υἱούς (τοὺς γνωστούς ἡμῖν ὑπ' ἀριθ. 10-12). Ὁ τέταρτος οὗτος λοιπόν, περὶ οὗ οὐδὲν γνωρίζομεν, φαίνεται ὅτι ἀπέθανε μεταξὺ τῶν δύο τούτων χρονολογιῶν (1677-1709).

14. **Μιχαὴλ Χορτάτσης**, υἱὸς τοῦ Φραγκίσκου (ἀριθ. 12), οὗτινος τὰς ἐν Βενετία καταθέσεις κληρονομεῖ τῷ 1750 μετὰ τῶν ἀδελφῶν του Μανολάκη καὶ Λούκα (ἀριθ. 15 καὶ 18)³. Ἐκ τῶν πρὸς αὐτὸν καὶ τοὺς ἀδελφούς του ἐμπορικῶν ἐπιστολῶν (ὄν μία τοῦ 1779) προκύπτει ὅτι ὁ Μιχαὴλ ἠσχολεῖτο μετὰ τούτων ἐν Σμύρῃ εἰς ἐμπορικὰς ὑποθέσεις⁴. Τίς ἐκ τῶν δύο, ὁ Μιχαὴλ οὗτος ἢ ὁ Μανολάκης, ἦτο ὁ κατὰ τὸ 1797/9 ἐν Ρωσίᾳ ἐγκρατεστημένος ἀδελφὸς τοῦ Λούκα, χάριν τοῦ ὁποίου ὁ τελευταῖος οὗτος ἐμερίμνησε τότε νὰ ἐκδοθῇ τὸ περὶ εὐγενοῦς καταγωγῆς τῶν Χορτατσῶν πιστοποιητικὸν τοῦ ἐν Σμύρῃ Ρώσου Προξένου⁵, δὲν γνωρίζομεν.

15. **Μανολάκης Χορτάτσης**, ἔμπορος ἐν Σμύρῃ, ἀδελφὸς τοῦ προηγούμενου Μιχαὴλ ὑπ' ἀριθ. 14 (ὄν βλέπε), ὡς καὶ τοῦ κατωτέρου Λούκα (ἀριθ. 18), πατὴρ δὲ τοῦ ἐπομένου (ὑπ' ἀριθ. 16).

16. **Παῦλος Μανολάκη Χορτάτσης**, υἱὸς τοῦ προηγούμενου καὶ πατὴρ τῆς ἐπομένης, ἦν βλέπε. Οὐδὲν περὶ αὐτοῦ γνωρίζομεν.

17. **Ἑλένη Παύλου Μανολάκη Χορτάτση**, θανούσα ἐν Σμύρῃ τῷ 1884, μεθ' ἧς ἐξέλιπεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἡ οἰκογένεια Χορτάτση, κατὰ τὸν Ν. Χ. Κωστῆν⁶. Ὑπῆρξεν ἡ τελευταία κάτοχος τῆς ἐτέρας τῶν συλλογῶν τῶν ἐγγράφων τῆς οἰκογενείας τῆς, τῆς περιελθούσης μετὰ τὸν θάνατόν της εἰς τὸν Γερμ. Ἀντωνιάδην (περὶ ὧν ἐπραγματεύθημεν ἐν κεφ. 1 τοῦ πρώτου μέρους τῆς παρούσης μελέτης). Τοῦτο δεικνύει ὅτι ὄντως κατήγετο ἐκ τοῦ εὐγενοῦς κλάδου τῶν Χορτατσῶν⁷.

18. **Λούκας⁸ Χορτάτσης**, υἱὸς τοῦ Φραγκίσκου (ἀριθ. 12) καὶ ἀδελφὸς τῶν ἀνωτέρου Μιχαὴλ καὶ Μανολάκη (ἀριθ. 14-15). Ἐγεννήθη ἐν

¹ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 4β.

² Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 6.

³ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 10.

⁴ Ἐγγρ. Γερμ. Ἀντωνιάδου ὑπ' ἀριθ. 11.

⁵ Τὸ ἔγγρ. Whittall, περὶ οὗ ἀνωτέρω, μέρος Α', κεφ. 2 (βλ. σ. 267 κ.ἐξ.).

⁶ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 92, σημ. 1 (τῆς σ. 91).

⁷ Ὁ Κωστῆς δὲν προσδιορίζει ἂν ἡ Ἑλένη εἶχε πατέρα ἢ σύζυγον τὸν Παῦλον, οὔτε ἂν ὁ πατὴρ τούτου Μανολάκης εἶναι ὁ ἀνωτέρω (ὑπ' ἀριθ. 15) υἱὸς τοῦ Φραγκίσκου· ὅτι ὁμοῦς τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω, φαίνεται σχεδὸν βέβαιον.

⁸ Ὁ τύπος Λούκας (κατ' ἰταλικὴν προφανῶς ἐπίδρασιν, ἀντὶ *Loukas*) φαίνεται ὅτι ἦτο συνήθης παλαιότερον. Εἰς σμυρναϊκὰ ἐγγράφα φέρεται ἐπίσης τῷ 1688 ὁ Λούκας Ὁμηρος (Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, σ. 19) καὶ τῷ 1806 ὁ Λούκας τοῦ ποιῆ Νικολάου Κυριαζῆ (αὐτόθι, σ. 110-111). Ὁ τύπος σώζεται καὶ σήμερον ἐνιαχοῦ τῆς Κρήτης.

Ναυπλῖω περὶ τῷ 1714¹, ἀπεβίωσε δ' ἐν Σμύρνῃ τῇ 5 Ἀπριλίου 1799², κατὰ τὰς ἐγκύρους πληροφορίας τοῦ Ν. Χ. Κωστῆ, ὅστις ἐδημοσίευσε καὶ τὴν εἰκόνα του ἐκ τῆς παρὰ τῷ ἀπογόνῳ του Whittall αὐθεντικῆς προσωπογραφίας του³, διάφορον τῆς ὑπὸ Ε. Giraud ἐξ ἐτέρας προσωπογραφίας του δημοσιευθείσης⁴ καὶ ὑφ' ἡμῶν ἔναντι ἀναδημοσιευομένης. Διεδέχθη τὸν πατέρα του Φραγκῖσκον, θανόντα ὀλίγον πρὸ τοῦ 1750, ὡς Προξένος τῆς Βενετίας ἐν Σμύρνῃ⁵ καὶ παρέμεινεν ἐν τῇ ἐπισήμῳ ταύτῃ θέσει μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1797 καταλύσεως τῆς Βενετικῆς Πολιτείας ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος⁶. Ὑπὸ τὴν ιδιότητά του ταύτην ἀναφέρεται ἐν τῷ ἀπὸ 1761 προικοσυμφώνῳ τοῦ ἐν Σμύρνῃ Κρητὸς Μιχαῆλ Πατρικίου († 1791)⁷, προσεπικυροῖ τῇ 1 Ὀκτωβρίου 1786 πιστοποίησιν περὶ τῆς ἐξ εὐγενῶν καταγωγῆς τοῦ γνωστοῦ λογίου Κρητὸς Ἰωάννου Μικέλη⁸ καὶ ἀλληλογραφεῖ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν πρὸς τὸν μητροπολίτην Σμύρνης Γρηγόριον (τὸν εἶτα οἰκουμέν. πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε΄) περὶ τῆς τιμωρίας βιοιοπραγήσαντος κατὰ χριστιανῆς νεάνιδος Βενετοῦ ὑπηκόου⁹. Μνημονεύεται ἐπίσης ὡς προβάς τῷ 1774 εἰς διαβήματα, κατ' ἐντολὴν τῆς Βενετικῆς Γερουσίας, παρὰ τῷ ἐν Πάρῳ ναυλοχοῦντι Ρώσῳ ναυάρχῳ Σπυριδῶφ πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐλευθέρως ναυσιπλοΐας εἰς τὰ βενετικά ἐμπορικά σκάφη¹⁰.

¹ Κατὰ τὴν ἀπὸ 16 Ὀκτωβρίου 1910 ἐπιστολὴν τοῦ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ πρὸς τὸν Σπυρ. Λάμπρον τὴν ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τούτου ἐν « Νέῳ Ἑλληνομνήμονι », τόμ. 7 (1910), σ. 339.

² Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, σ. 91, σημ. 1.

³ « Νέος Ἑλληνομνήμων », ἐνθ' ἄνωτ., σ. 340.

⁴ Edmund Giraud, Family Records, London, 1934, ἔναντι σ. 3.

⁵ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, ἐνθ' ἄνωτ. Αἱ περὶ τῆς δράσεως τῶν δύο τούτων Χορτατῶν εἰδήσεις δέον βεβαίως ν' ἀναζητηθῶσι κατὰ κύριον λόγον εἰς τὰς ἀνεκδότους ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Βενετίας « Relazioni dei Consoli in Smirna (1662-1797) », ὄν ἀντίγραφον καὶ ἐν τῇ Ἐθν. Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων (βλ. Σπ. Λάμπρου, Ἑλληνικὰ ἱστορήματα ἐν Παρισίοις, « Νέος Ἑλληνομνήμων », τόμ. 15 (1921), σ. 294, ἀριθ. XII-2097).

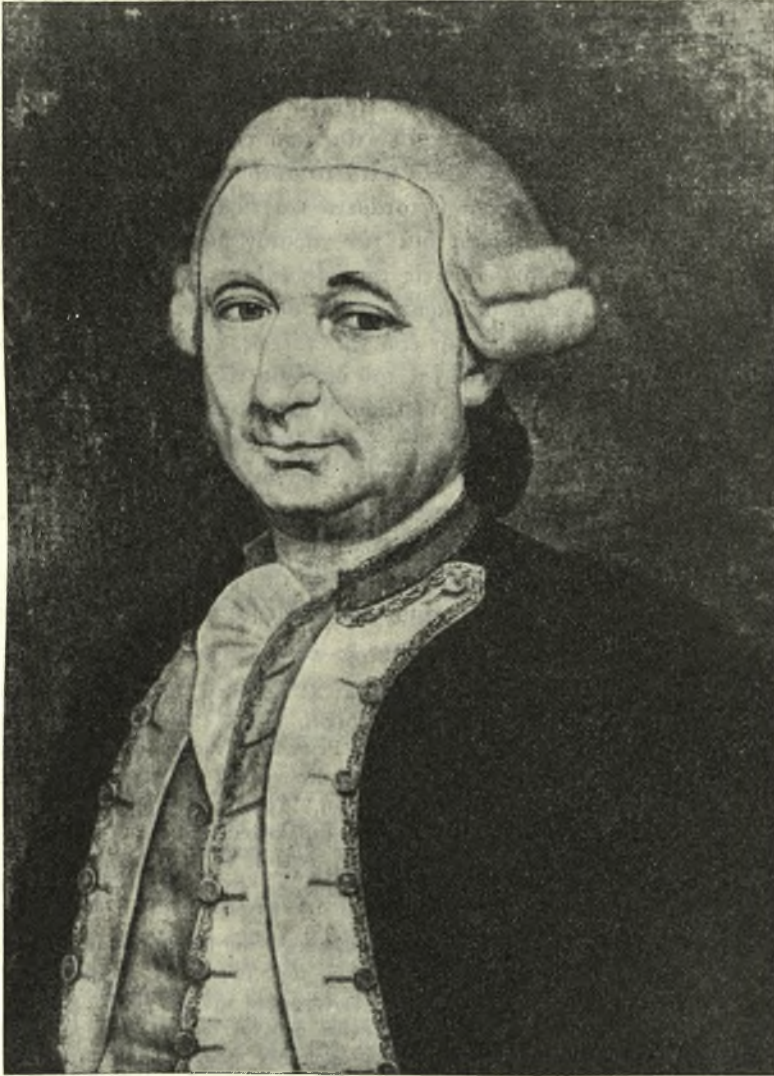
⁶ Κατὰ τὴν κατακλειδα τοῦ ἐγγράφου Whittall (βλ. ἄνωτέρω, σ. 270 καὶ 274).

⁷ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 91, σημ. 1 (ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἐν σ. 90, σημ. 2 γραφόμενα).

⁸ Ἐκδιδομένην αὐτόθι, σ. 91.

⁹ Βλ. Γ. Γ. Παππαδόπουλου - Γ. Π. Ἀγγελόπουλου, Τὰ κατὰ τὸν αἰοίδιμον πρωταθλητὴν τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος, τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τὸν Ε΄, τόμος δεύτερος, ἐν Ἀθήναις, 1866, σ. 516-517 (ἀριθ. 39ν), ἐνθα ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου πρὸς Λ. Χορτάτην ἀπὸ 26 Ὀκτωβρίου (ἔ.π.) 1786, καὶ σ. 517-518, σημ. α', ἐνθα ἀπάντησις τούτου (ἰταλιστὶ) πρὸς τὸν Γρηγόριον ἀπὸ 6 Νοεμβρίου 1786.

¹⁰ Ἀθ. ν. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν (1453-1798), ἐκδιδόντος ἀρχιμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1870, σ. 519.

Λούκας Φραγκ. Χορτάτσι (1714 ci. - 1797)

Πρόξενος τής Βενετίας έν Σμύρνη

(Edmund Giraud, Family Records, London, 1934, έναντι σ. 3)

Τὸ ἔτος 1797 ὑπῆρξε μοιραῖον διὰ τὴν μακρὰν ταύτην σταδιοδρομίαν του. Διότι κατ' αὐτὸ ἔλαβε χώραν, τῇ 4/15 Μαρτίου, ἡ μεγάλη ὀχλοκρατικὴ ταραχὴ καὶ πυρκαϊὰ ἡ καταστρέψασα τὸ κάλλιστον τμῆμα τῆς Σμύρνης¹, ἣτις προσεκλήθη ἐκ τοῦ φόνου Τούρκου γιαντισάρου ὑπὸ Ζακυνθίου ὑπηκόου τῆς Βενετίας, ὃν ὡς Πρόξενος ταύτης ὁ Λούκας Χορτάτσης ἠρνήθη νὰ παραδώσῃ². Ἐπακόλουθον τῶν γεγονότων τούτων ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τῆς Τουρκίας ἐκδίωξις πάντων τῶν ὑπηκόων τῆς Βενετίας ἀπὸ τὴν Σμύρνην καὶ τοὺς λοιποὺς λιμένας τῆς Ἀνατολῆς³. Ἀλλὰ κατὰ τὸ αὐτὸ τοῦτο ἔτος, καταλυθέντος τοῦ βενετικοῦ κράτους, ἔπαυσαν ὑφιστάμενα καὶ τὰ Προξενεῖά του. Τὰ πλήγματα ταῦτα θὰ ὑπῆρξαν βαρῆα διὰ τὸν γηραιὸν διπλωμάτην, ὅστις εἶχεν ἀναλωθῆ ἐπὶ ἡμισυν σχεδὸν αἰῶνα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἄλλοτε κραταιᾶς καὶ τότε ραγδαίως βαινούσης πρὸς παρακμὴν καὶ ἀφανισμόν Γαληνοτάτης Πολιτείας. Καὶ διέσωσε μὲν οὗτος τὴν ἑξω τῆς πόλεως, ἐν Μπουρνόβα κειμένην ὄρειαν οἰκίαν του τὴν φέρουσαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς αὐτῆς ψηφιδωτὴν παράστασιν μὲ δικέφαλον αἰτὸν ὡς ἔμβλημα⁴, ὡς καὶ τὰ οἰκογενειακά του ἔγγραφα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ Ρώσου Προξένου τὸ γνωστὸν περὶ τῶν εὐγενῶν του προγόνων πιστοποιητικόν⁵. Δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ ἐπιζήσῃ ἐπὶ πολὺ εἰσέτι καὶ ἀπεβίωσε μετὰ διετίαν. Ὁ Λούκας Χορτάτσης, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος ἐπιφανὴς ἐκπρόσωπος τῶν εὐγενῶν Ρεθυμνίων Χορτατσῶν, ἐκ τοῦ μετὰ τῆς καθολικῆς Μαγδαληνῆς **Rosalene**⁶ ἐκ Capò d'Istria⁷ γάμου του ἀπέκτησε πέντε τέκνα, δύο ἄρρενα

¹ Βλ. περὶ τοῦ συμβεβηκότος τούτου Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Τὸ ἐν Σμύρνη ῥεμπελιὸν τοῦ 1797 κατὰ νέας ἀνεκδότους πηγὰς, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 358-372 καὶ ἐπ' ἐσχάτων Νίκου Ἀ. Βέη, Τὸ «Μεγάλο Ρεμπελιὸν» τῆς Σμύρνης (Μάρτιος τοῦ 1797) κατὰ νεωτάτας ἐρεῦνας, «Μικρασιατικὰ Χρονικά», τόμ. 4 (1948), σ. 411-422 καὶ Χρήστου Σωκρ. Σολομωνίδη, Ὕμνος καὶ Θρῆνος τῆς Σμύρνης, Ἀθήνα, 1956, σ. 182-199, ἔνθα καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία.

² Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 365, σημ. 1.

³ Π. Ν. Κοντογιάννη, Οἱ προστατευόμενοι, «Ἀθηνα», τόμ. 29 (1917), σ. 132-135.

⁴ Βλ. Ν. Κ. Χ. Κωστῆν (εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ ὁποίου περιῆλθε τελικῶς ἐξ ἀγορᾶς ἡ οἰκία) ἐν «Νέω Ἑλληνομνήμονι», τόμ. 7 (1910), σ. 339 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, σ. 93, ἔνθα φωτογραφία ταύτης. Πρβλ. καὶ Νίκου Καραεᾶ, Ὁ Μπουρνόβας, σ. 185-186 (ἔνθα φέρεται ὡς οἰκοδομήσας αὐτὴν ὁ γαμβρὸς τοῦ Χορτάτση J.-B. Giraud, ὅπερ ὅμως δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν). Περὶ τῆς ἐτέρας οἰκίας, ἣν ὁ Λούκας Χορτάτσης κληρονομήσας ἐκ τοῦ πατρὸς του ἐπώλησε τῷ 1772 πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου, βλ. τὰ ἀνωτέρω ἐν σ. 265 ὑφ' ἡμῶν γραφέντα εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ ὑπ' ἀριθ. 9 ἐγγράφου Γερμ. Ἀντωνιάδου.

⁵ Ἐγγρ. Whittall (βλ. ἀνωτέρω, μέρος Α', κεφ. 2).

⁶ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, σ. 92, σημ. 1 (τῆς σ. 91).

⁷ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, ἔνθ' ἄνωτ. καὶ J. W. Whittall, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 126.

θανόντα ἐν βρεφικῇ ἡλικίᾳ (ἀριθ. 19-20) καὶ τρία θήλεια (ἀριθ. 21-23)¹, εἰς ἓν τῶν ὁποίων, τὴν Ἑλένην (ἀριθ. 23), ἀνάγεται ἡ καταγωγή, ὡς θὰ ἴδωμεν, τῶν δύο ἐν Σμύρῃ μεγάλων οἰκογενειῶν Giraud καὶ Whittall.

19-20. **Δύο υἱοὶ τοῦ Λούκα Χορτάτση** (ἀριθ. 18) θανόντες ἐν βρεφικῇ ἡλικίᾳ καὶ ταφέντες ἐν Ἀγ. Φωτεινῇ τῷ 1760 καὶ 1762².

21. **Μαριάννα Χορτάτση**, θυγάτηρ τοῦ Λούκα (ἀριθ. 18), σύζυγος τοῦ Γάλλου καγκελαρίου τοῦ ἐν Σμύρῃ Γαλλικοῦ Προξενείου *Majastre*, ἣτις ἀναφέρεται ἐν ἐγγράφῳ τοῦ Προξενείου τούτου ἀπὸ 15 Ἀπριλίου 1797 ὡς παραχωρήσασα τὴν οἰκίαν τῆς πρὸς συγκέντρωσιν τῶν Γάλλων πολιτῶν μετὰ τὰς ταραχὰς τῆς 15 Μαρτίου τοῦ ἔτους τούτου καὶ τὴν πυρπόλησιν τοῦ Γαλλικοῦ Προξενείου³. Αὔτη, κατὰ τὸν Ν. Χ. Κωστῆν, «ἀπέθανε μετ' οὐ πολὺ, ἥτοι τῇ 19/30 Μαΐου τοῦ αὐτοῦ ἔτους· ταύτης δὲ ὁ τάφος ὑπάρχει ἔτι ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας τῶν Καπουκίνων»⁴. Τοῦτο βεβαιοῦται καὶ ὑπὸ τοῦ Ε. Giraud, προσθέτοντος ὅτι τῷ 1797, ὅτε ἀπεβίωσεν, ἦτο ἡλικίας 38 ἐτῶν⁵. Ἐγενήθη ἄρα τῷ 1759. Ὁ σύζυγός της εἶναι πιθανώτατα ὁ ἐν τῇ ἀπὸ 29 Δεκεμβρίου 1810 διαθήκῃ τοῦ ἐπ' ἀδελφῆ γαμβροῦ της J.-B. Giraud φερόμενος ὡς μάρτυς «*Jn Ble V. Majastre, consul de France à Satulie [= ?], présentement (à) Smyrne*»⁶.

22. **Ἀδριανούλα Χορτάτση**, θυγάτηρ τοῦ Λούκα (ἀριθ. 18) καὶ ἀδελφὴ τῆς προηγουμένης καὶ τῆς ἐπομένης, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ Ε. Giraud ὡς **Madame Fusibée**⁷.

Ἡ Κωστῆς γράφει ὅτι αὕτη ἐξῆ ἔτι τῷ 1786, κατὰ ἔγγραφα τοῦ Γαλλικοῦ Προξενείου καὶ τῆς μονῆς τῶν Καπουκίνων, ἀνέθρεψε δὲ τὰ θήλεια τέκνα της ἐν τῷ καθολικῷ δόγματι. Ὁ δὲ Whittall ὅτι ἡ μήτηρ αὐτῆς εἶχεν ἀπολέσει τὸν δεξιὸν βραχίονα ἐν τῇ μάχῃ, πολεμοῦσα παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ συζύγου της ἐνδεδυμένη ὡς ἀνὴρ, καὶ ἡ ἰδίᾳ δὲ ἦτο ἀρρενωπὴ καὶ γενναία. Ὑπὸ τοῦ Edmund Giraud, Family Records, σ. 3, ἡ Μαγδαληνὴ - Rosalene ὀνομάζεται Contessa di Capo d'Istria. Ἄν κατῆγετο οὐχὶ ἐκ τῆς πόλεως Capo d'Istria, ἀλλ' ἐκ τῆς κερκυραϊκῆς οἰκογενείας Καποδίστρια, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν.

¹ Κατὰ τὸν J. W. Whittall, ἐνθ' ἄνωτ., τὸ ζεῦγος ἀπέκτησεν ἐν ὄλῳ 32 (!) τέκνα, ὧν τὰ 26 ἔζων ταυτοχρόνως, πολλὰ δὲ ἀπέθανον ἐξ ἐπιδημίας καὶ τέλος ἀπέμεινε μόνον ἡ προμύμμη αὐτοῦ (Ἑλένη). Ἡ πληροφορία ὁμῶς αὕτη δὲν ἐπιβεβαιοῦται ἄλλοθεν καὶ πάντως φαίνεται ὑπερβολικὴ. Μόνον δύο τέκνα μαρτυροῦνται θανόντα ὡς βρέφη, τὰ ὑπ' ἀριθ. 19-20.

² Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, ἐνθ' ἄνωτ.

³ Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ ἐν Σμύρῃ ῥεμπελιὸν τοῦ 1797 κατὰ νέας ἀνεκδότους πηγὰς, ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1910), σ. 372.

⁴ Αὐτόθι, σημ. 1.

⁵ Edmund Giraud, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 3. Αἱ χρονολογίαι αἴται προέρχονται πιθανώτατα ἐκ τῆς ἐν τῷ καθολικῷ ναῷ τοῦ Saint-Polycarpe (τῶν Καπουκίνων) ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς.

⁶ Αὐτόθι, σ. 12 καὶ 13.

⁷ Αὐτόθι, σ. 3.

23. **Ἐλένη Χορτάτσι**, θυγάτηρ τοῦ Λούκα (ἀριθ. 18). Ἐχουσα ἤδη ἔλθει εἰς πρῶτον γάμον μετὰ τινος Tricon¹, θανόντος (ἢ διαζευχθέντος αὐτήν), ἔλαβεν εἰς δεῦτερον, περὶ τὸ 1787², τὸν Γάλλον **Jean - Baptiste Giraud** (1742-1811), ἔλθοντα τῷ 1767 ἐκ τῆς γενεθλίου του πόλεως Antibes εἰς Σμύρνην καὶ ἐγκατασταθέντα ἐκεῖ ἔκτοτε³. Κατὰ τὸν J. W. Whittall, ἡ Ἐλένη ἦτο θαρραλέα γυνή, ἀπέθανε δὲ (ἄδηλον πότε, πάντως μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1814 γάμον τῆς θυγατρὸς της) ἐκ γαγγραινης, συνεπεία θλάσεως τῆς κνήμης της ἐκ πτώσεως⁴. Μετὰ τοῦ J.-B. Giraud ἔσχε τρία τέκνα⁵, τὸν **Alexandre** (γεννηθέντα τῷ 1789 καὶ νυμφευθέντα τῷ 1823 τὴν Françoise Plétas)⁶, τὸν **Frédéric** (1791/2-1837, νυμφευθέντα τὴν Μαριάν Γιόν)⁷ καὶ τὴν **Madeleine - Victoire Blanche** ἢ **Ντουντοῦ** (1790-1861)⁸, συζευχθεῖσαν τῷ 1814 τὸν Ἄγγλον **Charlton Whittall** (1791-1867)⁹, ὅστις, ἔλθὼν τῷ 1806 ἐκ Liverpool εἰς Σμύρνην ὡς ἀντιπρόσωπος

¹ Ἄγνωστον τίς ἡ σχέσης τοῦ Tricon τούτου πρὸς τὸν ἐν Σμύρνη θανόντα τῷ 1826 Tricon, δημοσιογράφον παρὰ τῆ ἔφημερίδι «Spectateur Oriental», τοῦ ὁποίου ἔμμετρος ἐξ αὐτοψίας περιγραφή τοῦ «Ρεμπελλιοῦ» τοῦ 1797 ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ ἀπὸ 14 Μαρτίου 1823 φύλλον τῆς ἔφημερίδος ταύτης (ἐπανεκδοθεῖσα προσφάτως μεθ' ἑλληνικῆς μεταφράσεως ὑπὸ Χρήστου Σωκρ. Σολομωνίδη, «Ἕνος καὶ Θρησκ. τῆς Σμύρνης», Ἀθήνα, 1956, σ. 186-196), ἑτέρα δὲ περὶ ἀφήγησις ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν *Étude sur Smyrne par Constantin Iconomos*, traduit du grec par Bonaventure E. Slaars..., Smyrne, 1868, σ. 44-45, note (τοῦ Slaars) 80 (ἐπανεκδοθεῖσα ὑπὸ Ν. Κ. Χ. Κωστή ἐν ΔΙΕΕ, τόμ. 6 (1901), σ. 363-365). Ἄτερός τις docteur Tricon, ζῶν ἐν Μπουρνόβα τῷ 1833 καὶ ἔχων ὠραῖον ἰδιωτικὸν λουτρόν, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Marchebeus, *Voyage de Paris à Constantinople par bateau à vapeur, Paris, 1839, σ. 123.*

² Edmund Giraud, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 3 (πρβλ. καὶ σ. 11 καὶ προσθ. σ. II).

³ Βλ. περὶ τούτου J. W. Whittall, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 128 κ.ἐξ. καὶ ἰδίᾳ Edmund Giraud, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 1-13 καὶ τὴν αὐτόθι μετὰ τὴν σ. 34 προσθήκην ἐκ σ. I-VIII, ἔνθα ἐκδίδονται καὶ ἐπίσημα ἀρχεακά περὶ αὐτοῦ ἔγγραφα.

⁴ J. W. Whittall, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 127, ὅπου περιγράφονται αἱ τελευταῖαι τῆς σιγμαί.

⁵ Edmund Giraud, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 13.

⁶ Αὐτόθι, σ. 29.

⁷ Αὐτόθι, σ. 29.

⁸ Αὐτόθι, σ. 29-30. Βλ. καὶ σ. 13, ἔνθα δημοσιεύεται καὶ πιστοποιητικὸν τοῦ ἐν Σμύρνη ἔφημερίου τῶν Καπουκίνων περὶ τῆς βαπτίσεώς της τῇ 27 Ἀπριλίου 1790 καὶ Ν. Κ. Χ. Κωστή, Σμυρναϊκά Ἀνάλεκτα, σ. 92, σημ. Περὶ τοῦ χαρακτῆρός της βλ. J. W. Whittall, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 127-128. Εἰκὼν αὐτῆς παρὰ Edmund Giraud, ἔνθ' ἄνωτ., ἔναντι τῆς σ. 64.

⁹ Βλ. περὶ τούτου Edmund Giraud, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 63 κ.ἐξ., ἔνθα καὶ περὶ πάντων τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἀπογόνων του (The Whittalls of Turkey), τῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλουμένων *Βιτελαίων*. Πρβλ. καὶ τὸν ἐντεῦθεν ἀντλοῦντα Ν. Καραῶν, Ὁ Μπουρνόβας, σ. 68-70.

ἐμπορικοῦ οἴκου καὶ τῆς Levant Company, ἴδρυνε μετὰ διειτιάν (εἰκοσαετῆς μόλις) μέγαν ἐμπορικὸν καὶ βιομηχανικὸν οἶκον ὑφιστάμενον μέχρι σήμερον ἐν Τουρκίᾳ. Ἐκ τῶν ὀκτὼ τέκνων τοῦ Charlton Whittall καὶ τῆς Ντουντοῦς, ἦτοι τῆς ἐγγονῆς τοῦ Λούκα Χορτάτση, τὸ τέταρτον, ὁ **James Whittall** (1819-1882 ἢ 1883)¹, ἐνυμφεύθη τὴν πρωτεξαδέλφην αὐτοῦ **Madeleine - Blanche Giraud** (1823-1912)², θυγατέρα τοῦ ἀνωτέρου Alexandre Giraud, ἐκ τοῦ γάμου δὲ τούτου ἐγεννήθη πρῶτος ὁ **James William Whittall** (1838-1910)³, ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου « Frederick the Great » κλπ. (1901) καὶ ἀκόχως τότε τῶν οἰκογενειακῶν ἐγγράφων Χορτάτση, ὡς δισέγγονος (πατρόθεν τε καὶ μητρόθεν) τῆς Ἑλένης Λούκα Χορτάτση. Τούτου δὲ πάλιν ἀνεπιδὸς (ἐκ τῆς ἀδελφῆς του **Mary Whittall** (1843-1932)⁴, συζευχθείσης τὸν **Frédéric Jacques Giraud** (1837-1922)⁵, ἕγγονον τοῦ προμνημονευθέντος Frédéric Giraud, ἦτοι τοῦ υἱοῦ τῆς Ἑλένης Χορτάτση), εἶναι ὁ τρισέγγονος ταύτης **Edmund Haydn Giraud** (γεννηθεὶς τῷ 1880)⁶, ὁ καὶ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου « Family Records » (1934), χάρις εἰς τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν σήμερον λεπτομερῶς τὴν πλήρη γενεαλογικὴν σειρὰν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν δύο τούτων εἰς Ἀνατολὴν μεταφρτευθεισῶν καὶ πολλαπλῶς ἐπιμειχθεισῶν ἀγγλογαλλικῶν οἰκογενειῶν, τῶν ἐκ θηλυγονίας ἀπογόνων τῶν Χορτατσῶν⁷.

3. Ἀναγραφή τῶν λοιπῶν ἐν Σμύρνῃ Χορτατσῶν⁸ τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνος.

σιδρὸς Ἀνδρέας Χορτάτσης, εἰς ἐκ τῶν δώδεκα μελῶν τοῦ ἀδελφάτου τοῦ ἐν Σμύρνῃ νοσοκομείου τοῦ συσταθέντος διὰ τοῦ ἀπὸ 27 Ὀκτωβρίου

¹ Βλ. περὶ τούτου Edmund Giraud, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 74, 78 κ.ἐξ. καὶ 83.

² Βλ. περὶ ταύτης αὐτόθι, σ. 29 καὶ ἰδίᾳ σ. 83 καὶ 84.

³ Βλ. περὶ τούτου αὐτόθι, σ. 83 καὶ 84· περὶ δὲ τῶν ἕνδεκα τέκνων αὐτοῦ καὶ τῶν ἀπογόνων ἐκάστου (μεταξὺ τῶν ὁποίων, ὡς κληρονόμων του, δέον ν' ἀναζητηθῶσι τὰ οἰκογενειακὰ ἔγγραφα Χορτάτση) αὐτόθι, σ. 84-86.

⁴ Βλ. αὐτόθι, σ. 30 καὶ 88-89.

⁵ Βλ. περὶ τούτου αὐτόθι, σ. 30, 33 καὶ 88.

⁶ Βλ. αὐτόθι, σ. 30, 33 καὶ 89.

⁷ Εἰς τὸ κατωτέρω ἐν σ. 297 παρατιθέμενον γενεαλογικὸν δένδρον αὐτῶν (Β') ἐσημειώσαμεν τὴν ἐκ τῶν Χορτατσῶν καταγωγὴν μόνον τῶν συγγραφέων οἰκογενειακῶν ἀπομνημονευμάτων (J. W. Whittall καὶ E. H. Giraud) καὶ κατόχων οἰκογενειακῶν ἐγγράφων (J. W. Whittall καὶ τῶν ἕνδεκα τέκνων του)· τῶν λοιπῶν τὰ ὀνόματα παρελείψαμεν.

⁸ Τῶν ὁποίων ἡ γενεαλογικὴ σχέσις μετὰ τῶν τοῦ προηγουμένου (ὑπ' ἀριθ. 2) καταλόγου δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ.

1745 πρακτικοῦ¹. Τῆ 29 Αὐγούστου 1747 ἠγόρασεν ἀντὶ 2250 ἀσλανίων τὴν παλαιὰν οἰκίαν τοῦ ἐν Σμύρῃ Ἀγιοταφιτικοῦ Μετοχίου². Κατὰ τὸν Ν. Χ. Κωστῆν, ἀπεβίωσε τῷ 1749 καὶ εἶχε τέκνα τοὺς ἐπομένους Γεώργιον, Ἀνανίαν καὶ Ἀδριανούλαν καὶ ἔγγονον τὸν Ἀνδρέαν³. Ὁ Ν. Χ. Κωστῆς, ὅστις ἀποκαλεῖ αὐτὸν *ντοτῶρ* (ἐνῶ εἰς τὰ ἔγγραφα φέρεται ἀπλῶς ὡς *σιδρ*), προσθέτει ὅτι δὲν γνωρίζει ἂν ἦτο συγγενὴς πρὸς τὸν Πρόξενον τῆς Βενετίας Φραγκῖσκον Χορτάτην⁴. Καθ' ἡμᾶς, ἀφοῦ εἶχεν υἱὸν νυμφευθέντα τῷ 1749 (τὸν ἐπόμενον), δὲν θὰ ἐγεννήθη βραδύτερον τοῦ 1710. Ἦτο λοιπὸν υἱὸς τέκνου τινὸς τοῦ Ἐμμανουὴλ Χορτάτη, γεννηθεὶς ἐν Πελοποννήσῳ (βλ. τὸ προηγούμενον κεφάλ. 2, ἀριθ. 10 - 13) καὶ ἔλθων καὶ οὗτος μετὰ τὸ 1715 εἰς Σμύρνην; Τοῦτο εἶναι τὸ πιθανώτερον, μολοντί οὐδαμῶθεν ἐπιβεβαιοῦται διότι ἄλλως εἶναι δύσκολον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἕτερος κλάδος τῶν Χορτατσῶν συνέπεσε νὰ εἶναι κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἐποχὴν ἐγκατεστημένος ἐν Σμύρῃ.

Γεώργιος Χορτάτης, υἱὸς τοῦ προηγουμένου, νυμφευθεὶς τῷ 1749 τὴν Μαρουδίτσαν Κάλφαιναν⁵, πατὴρ ἴσως τοῦ κατωτέρω Ἀνδρέου.

Ἀνανίας Χορτάτης, ἱεροδιάκονος, ἀδελφὸς τοῦ προηγουμένου⁶.

Ἀδριανούλα Χορτάτη, θυγάτηρ τοῦ ἀνωτέρω σιδρ Ἀνδρέου, συζευχθεῖσα τῷ 1767 τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον⁷.

Ἀνδρέας (Χορτάτης;), ἔγγονος τοῦ ἀνωτέρω σιδρ Ἀνδρέου, υἱὸς ἄρα τοῦ Γεωργίου (ἢ τῆς Ἀδριανούλας;), ἔχων σύζυγον Μαριγὼ ζῶσαν μέχρι τοῦ 1830⁸.

Ἰωάννης Κορτάτης, πατὴρ τοῦ ἐπομένου, ὃν βλέπε.

Μιχαὴλ Ἰωάνν. Κορτάτης, ἔμπορος ἐν Σμύρῃ, κατηχηθεὶς εἰς τὴν Φιλικὴν Ἐταιρείαν τῷ 1819 ἐν Ἰσμαηλίῳ καὶ προσενεγκὼν ὑπὲρ αὐτῆς γρόσια 50⁹. Δὲν δύναται νὰ ταυτίζηται πρὸς τὸν Μιχαὴλ Χορτάτην τοῦ προηγουμένου καταλόγου (ἀριθ. 14), ὡς ὄντα υἱὸν Φραγκῖσκου. Ἴσως ὁμοῦ εἶναι ὁ

¹ Τὸ πρακτικὸν ἐξεδόθη ὑπὸ Ν. Κ. Χ. Κωστῆ, Τὸ ἐν Σμύρῃ πρῶτον νοσοκομεῖον τῶν ὀρθοδόξων, «Ξενοφάνης», τόμ. 2 (1905), σ. 254 - 259, ἐν σ. 266.

² Τὸ πωλητήριον ἐξεδόθη ὑπὸ Τοῦ αὐτοῦ, Συμριναϊκὰ Ἀνάλεκτα, σ. 41 - 43 (ἀριθ. ΚΘ').

³ Αὐτόθι, σ. 42, σημ. 1.

⁴ Αὐτόθι.

⁵ Αὐτόθι.

⁶ Αὐτόθι.

⁷ Αὐτόθι.

⁸ Αὐτόθι.

⁹ Βλ. Ἰωάννου Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμος πρῶτος, Ἀθήναι, 1859, σ. 397, ἀριθ. 247. Ἐκ παραδρομῆς προφανῶς ὁ Π. Μ. Κοντογιάννης, Οἱ προστατευόμενοι, «Ἀθηνα», τόμ. 29 (1917), σ. 97, σημ. 2, ἐνῶ παραπέμπει εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο, παρέχει ἀνεστραμμένα τὸ ὄνομα καὶ πατρώνυμον εἰς «Ἰωάννης Μιχ. Κορτάτης».

αὐτὸς πρὸς τὸν Μιχελέτον Χορτάκην, πατέρα τοῦ ἐπομένου, ὃν βλέπε.

Δημήτριος Μιχελέτου Χορτάκης, «σαλιτζῆς», πατὴρ τῶν τριῶν ἐπομένων, ἀνῆκων εἰς «ἐκπεσόντα» κλάδον τῆς οἰκογενείας Χορτάτση¹.

Νικόλαος Χορτάκης, υἱὸς τοῦ προηγουμένου², λογιώτατος ἀνὴρ γεννηθεὶς ἐν Σμύρῃ τῷ 1799 καὶ θανὼν ἐν Ἀθήναις τῇ 30 Ὀκτωβρίου 1864³. Ἐμαθῆτευσεν ἐν τῷ Φιλολογικῷ Γυμνασίῳ τῆς Σμύρνης καὶ παρὰ τῷ Κωνσταντίνῳ Οἰκονόμῳ καὶ Κωνσταντίνῳ Κούμα⁴. Τῷ 1821 μετέβη καὶ ἐσπούδασε τὴν ἰατρικὴν εἰς Βιέννην καὶ Γερμανίαν. Ἐπανελθὼν τὸν Νοέμβριον τοῦ 1827 εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα, ὑπηρετήσεν ὡς ἰατρὸς τῆς δευτέρας χιλιαρχίας εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου μετὰ τοῦ ἐπ' ἀδελφῆ γαμβροῦ του ἰατροῦ Ἰω. Ὀλυμπίου. Παραιτηθεὶς τῷ 1830, μετέβη ἐπ' ὀλίγον εἰς Σμύρνην. Ἐπανελθὼν δὲ διωρίσθη καθηγητὴς τοῦ πρώτου ἀνωτέρου παιδευτηρίου τῆς ἐλευτέρας Ἑλλάδος, τοῦ ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Γενναδίου (μεθ' οὗ συνεργάσθη στενότερα⁵) συσταθέντος τῷ 1830 Κεντρικοῦ Σχολείου Αἰγίνης, ὅπερ ἀπὸ τοῦ 1835 μετεφέρθη εἰς Ἀθήνας καὶ μετωνομάσθη εἰς Γυμνάσιον. Ὅτε δὲ τῷ 1853 ἰδρύθη ἐν Ἀθήναις τὸ δεύτερον Γυμνάσιον, ὁ Νικόλαος Χορτάκης διωρίσθη γυμνασιάρχης τούτου. Διδάξας λίαν εὐδοκίμως ἐπὶ τριάκοντα σχεδὸν ἔτη, παρητήθη τῆς ὑπηρεσίας τῷ 1859. Συνέγραψε καλὰ διδακτικὰ ἔγχειρίδια, πολλάκις μετατυπωθέντα κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, τὴν «Γεωγραφίαν Μαθηματικὴν, Φυσικὴν καὶ Πολιτικὴν», ἐκδοθεῖσαν ἐν Ἀθήναις τῷ 1839⁶, τὴν «Ἀνθρωπολογίαν, Σωματολογικὴν

¹ Κατὰ τὸν Ν. Κ. Χ. Κωστῆν, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, σ. 92, σημ. 1 (τῆς σ. 91).

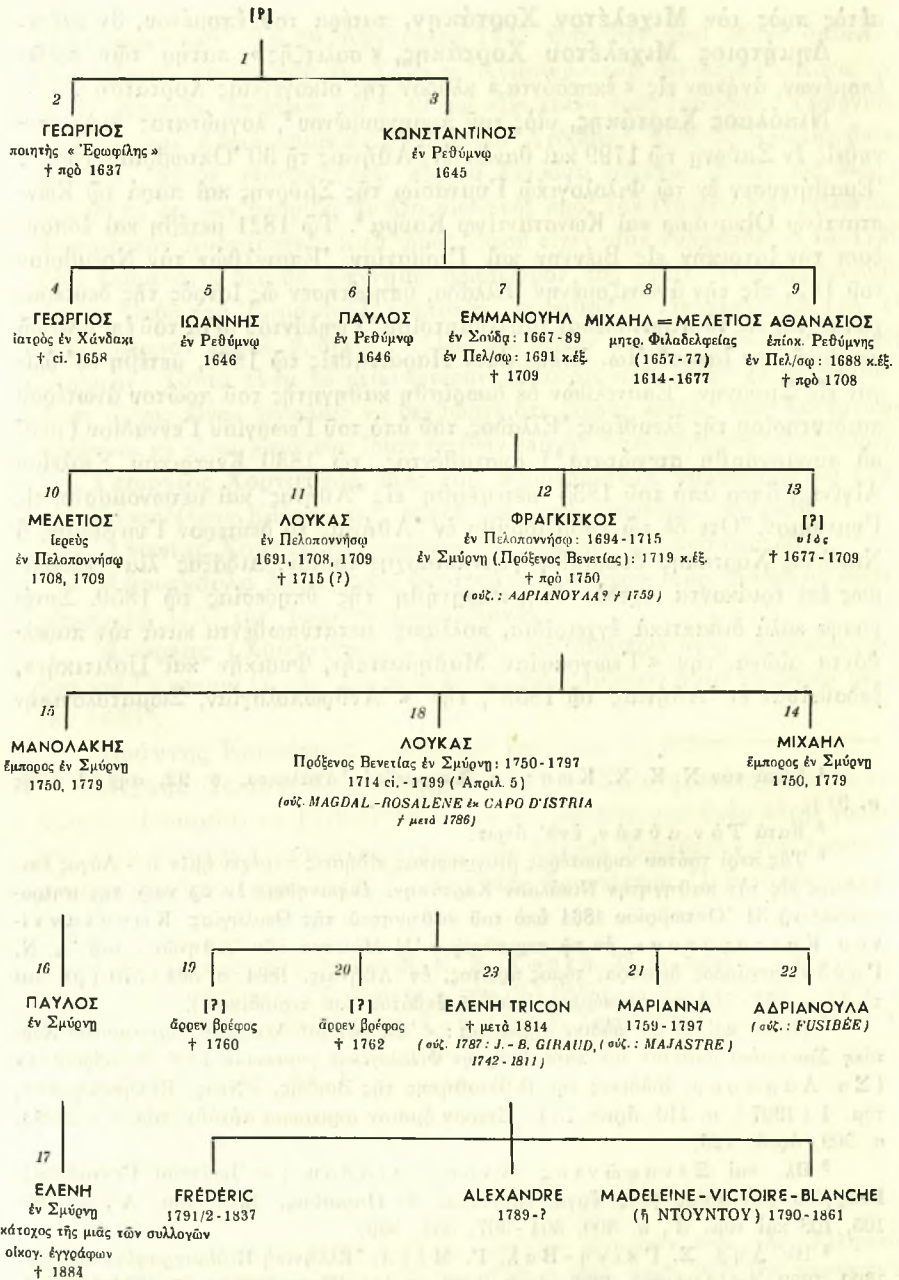
² Κατὰ τὸν ἀὐτόν, ἔνθ' ἄνωτ.

³ Τὰς περὶ τούτου κυριωτέρας βιογραφικὰς εἰδήσεις παρέχει ἡμῖν ὁ «Λόγος ἐπικήδειος εἰς τὸν καθηγητὴν Νικόλαον Χορτάκην, ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ ναῶ τῆς μητροπόλεως τῇ 31 Ὀκτωβρίου 1864 ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας Κωνσταντίνου Κοντογόνου», ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἡ Μέλισσα τῶν Ἀθηναίων» τοῦ Ἀ. Ν. Γούδα, περίοδος δευτέρα, τόμος πρῶτος, ἐν Ἀθήναις, 1864, σ. 564-570 (βλ. καὶ τὰ ἐν σ. 561-563 προτασσόμενα ὑπὸ τοῦ ἐκδότου τοῦ περιοδικοῦ).

⁴ Πρβλ. καὶ τὸ ἐν κώδικι σημεῖωμα: «Ἐκ τῶν τοῦ Νικολάου Δημητριάδου Χορτάκη Σμυρναίου μαθητοῦ τοῦ κατὰ Σμύρνην Φιλολογικοῦ γυμνασίου 1816 Νοεμβρίου 4» (Σπ. Λάμπρου, Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, «Νέος Ἑλληνομήμιον», τόμ. 4 (1907), σ. 110, ἀριθ. 75). Ἄτερον ὅμοιον σημεῖωμα αὐτόθι, τόμ. 5 (1908), σ. 309, ἀριθ. 126.

⁵ Βλ. καὶ Ξενοφῶντος Ἀναστασιάδου [=Ἰωάννου Γενναδίου], Γεωργίου Γενναδίου βίος, ἔργα, ἐπιστολαί, ἐν Παρίσις, 1926, τόμ. Α', σ. 104-105, 108 καὶ τόμ. Β', σ. 300, 304-307, 354, 369.

⁶ Βλ. Δημ. Σ. Γκίνη-Βαλ. Γ. Μέξα, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, τόμ. Α', 1800-1839, ἐν Ἀθήναις, 1933, ἀριθ. 3098, σ. 451. Ἐπανεξεδόθη τῷ 1851 (βλ. αὐτόθι, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις, 1941, ἀριθ. 5372, σ. 294), τῷ 1852 (βλ. αὐτόθι, ἀριθ. 5648, σ. 331) κλπ.

Α'. Γενεαλογικὸν δένδρον τῶν νεωτέρων εὐγενῶν Χορτατσῶν
(ἐν Κρήτῃ, Πελοποννήσῳ καὶ Σμύρνῃ).

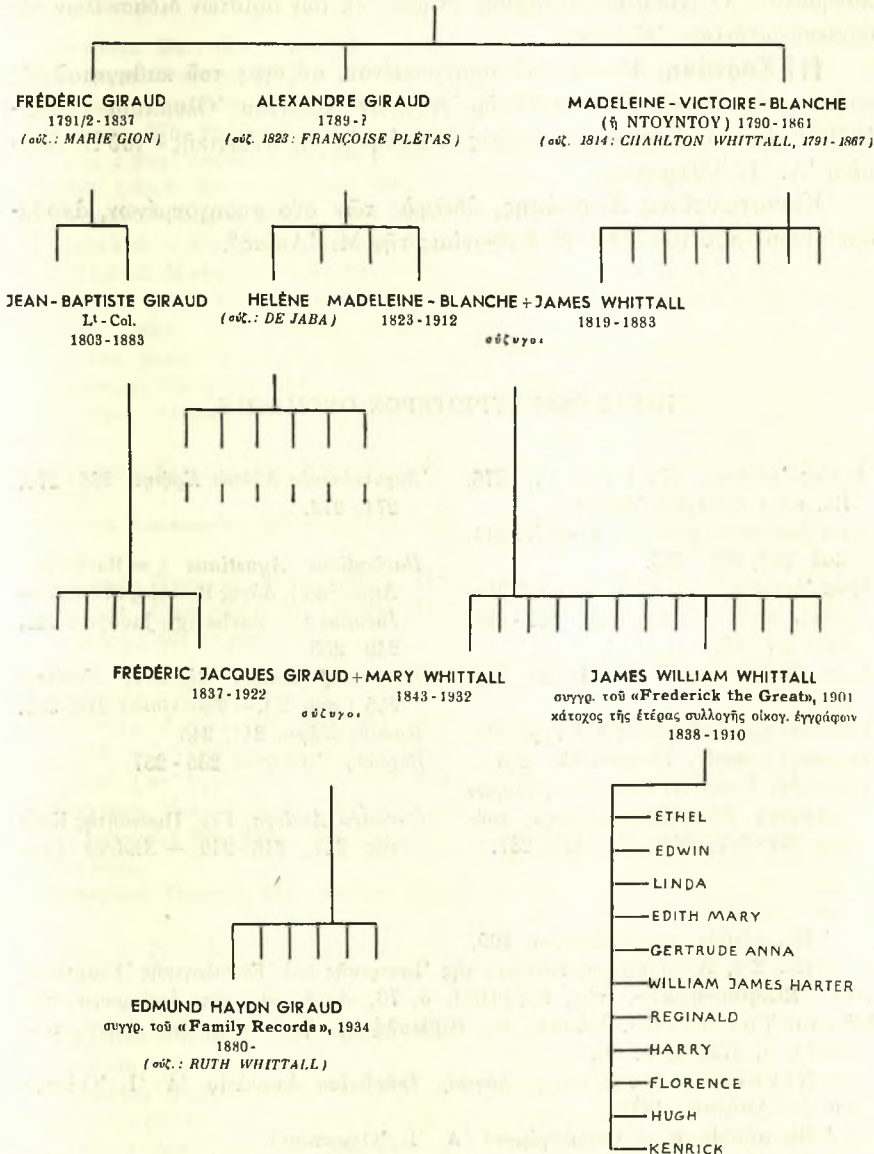
23

ΕΛΕΝΗ θυγ. ΛΟΥΚΑ ΧΟΡΤΑΤΣΗ

ἡγήσα TRICON

† μετὰ 1814

(σὺζ. 1787: JEAN BAPTISTE GIRAUD, 1742-1811,

Β'. Οἱ ἐκ θηλυγονίας ἀπόγονοι τῶν ἐν Σμύρῃ Χορτατσῶν
(Giraud καὶ Whittall).

καὶ Ψυχολογικήν», ἐκδοθεῖσαν αὐτόθι τῷ 1848¹ καὶ τὴν ἐν χειρογράφοις φερομένην² καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του ἐκδοθεῖσαν τῷ 1871 ἐπιμελεία τοῦ ἀνεψιοῦ του Ἀ. Ί. Ὀλυμπίου «Λογικήν»³ κατέλιπε δ' ἀνέκδοτα καὶ ἕτερα πονήματα⁴. Ὁ Νικόλαος Χορτάκης ὑπῆρξεν ἐκ τῶν ἀρίστων διδασκάλων τῆς ἀπελευθερωθείσης Ἑλλάδος.

[;] **Χορτάκη**, ἀδελφὴ τοῦ προηγουμένου, σύζυγος τοῦ καθηγητοῦ τῆς χειρουργικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν Ἰωάννου Ὀλυμπίου (1802-1869)⁵, ἣς υἱὸς ὁ προμνημονευθεὶς ἐπιμελητὴς τῆς «Λογικῆς» τοῦ Ν. Χορτάκη Ἀ. Ί. Ὀλύμπιος.

Κωνσταντῖνος Χορτάκης, ἀδελφὸς τῶν δύο προηγουμένων, ἀποθανὼν μικρὸν πρὸ τοῦ 1906 ἐν Κυδωνίαις τῆς Μ. Ἀσίας⁶.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

<i>Ἄγγελος Ἰσαάκιος</i> 273 (σημ. 1), 276. Βλ. καί : <i>Κομνηνὸς Ἰσαάκιος</i> .	<i>Ἀρχοντόπουλα δώδεκα Κρήτης</i> 268 - 270, 271, 272.
<i>Ἅγιος Θεοδόσιος</i> , μονὴ ἐν Ἀργολίδι 243, 260 - 263, 285, 286.	<i>Barbadicus Agustinus</i> (= Barbarigo Agostino), Δόγης Βενετίας 242, 253. — <i>Jacopus</i> (= Barbarigo Jacopo) 242, 249, 253.
<i>Ἅγιος Ἰωάννης</i> (οὐχὶ <i>Γεώργιος</i>) τοῦ <i>Μωραΐτη</i> , μονὴ ἐν Κερκύρα 242 - 243, 256 - 257, 283.	<i>Βελάνος</i> (<i>Velano</i>) <i>Αἰμίλιος</i> , <i>Νικόλαος</i> 255 (σημ. 2). — <i>Φραγκίσκος</i> 242, 255.
<i>Agor Claire</i> , veuve Fr. Iscart 244, 265.	<i>Βλαστός Σήφης</i> 241, 245.
<i>Ἀθανάσιος</i> πρωτοσύγκελλος ἐν Ἀργεῖ 261.	<i>Βορεάδης Ἀντώνιος</i> 235 - 237.
<i>Annand</i> (<i>Anandí</i>) <i>Thomas</i> 251 - 253.	<i>Cornaro Andrea</i> , Γεν. Προνοητῆς Κρήτης 241, 246 - 249. — <i>Andrea</i> (τοῦ
<i>Ἀντωνιάδης Γερμανός</i> , κάτοχος ἐγγράφων Χορτάση 235 - 238, κατάλογος τούτων 238 - 267, 268, 274, 275, 287.	

¹ Βλ. αὐτόθι, ἀριθ. 4675, σ. 199.

² Βλ. Σπ. Λάμπρου, Κώδικες τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 7 (1910), σ. 76, ἀριθ. 50 (κατ' ἀντίγραφον τοῦ 1838) καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, ἔνθ' ἄνωτ., τόμ. 4 (1907), σ. 372, ἀριθ. 96.

³ Νικολάου Χορτάκη, Λογική, ἐκδοθεῖσα ἐπιμελεία Ἀ. Ί. Ὀλυμπίου, ἐν Ἀθήναις, 1871.

⁴ Βλ. αὐτόθι, σ. γ' (προλεγόμενα Ἀ. Ί. Ὀλυμπίου).

⁵ Βλ. [Ἀ. Ν. Γούδαν], «Ἡ Μέλισσα τῶν Ἀθηνῶν», ἔνθ' ἄνωτ., σ. 562.

⁶ Κατὰ τὸν Ν. Κ. Χ. Κωστήν, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, σ. 92, σημ. 1 (τῆς σ. 91).

- Zuanne) 246 - 247 (σημ. 1). — *Cattarin* 247 (σημ. 2).
Cortachi (*Cortaci*, *Cortaz(z)i*) βλ. : *Χορτιάτση*.
- Γενναρίνης*. Βλ. : *Giavarina*.
Giavarina Girolamo 249.
Giraud Alexandre 292. — *Edmund Haydn* 275, 293. — *Ελένη, πρ. *Tricon* (θυγ. Λούκα Χορτάτση) 292 - 293 (ἀριθ. 23). — *Frédéric* 292. — *Frédéric Jacques* 293. — *Jean-Baptiste* 292. — *Madeleine - Blanche*: βλ. : *Whittall Madeleine - Blanche*. — *Madeleine-Victoire - Blanche*: βλ. : *Whittall Mad. - Vict. - Blanche*. — *Mary* (θυγ. *James Whittall*) 293.
Gradenigo Tadio 243, 258.
Γρηγόριος Ναυπλίου 261.
- Da Mosto Giacomo* 243, 258 - 259, 259 - 260.
Δούκας Κωνσταντῖνος 273 (σημ. 1), 276.
- Forsman* *Ιωάννης (233), (267), 268.
Fusibée *Αδριανούλα (θυγ. Λούκα Χορτάτση) 291 (ἀριθ. 22).
- Κακουτάκης Μεϊμέταγας* 261.
Κορμηνός *Αλέξιος 268, 269, 271, 272 - 273. — *Ανδρόνικος 269, 271. — *Ισαάκιος (= *Άγγελος;) 268 - 269, 271.
Κορτιάτσης *Ιωάννης 294. — *Μιχαήλ* (τοῦ *Ιωάννου) 294 - 295. — Βλ. καί : *Χορτιάτση*.
- Κουιρῆνης Γεώργιος*: βλ. : *Querini Zorzi*.
- Λάμπρος Σπυρίδων* 235 (σημ. 2), 237, 238.
- Majastre Μαριάννα* (θυγ. Λούκα Χορτάτση) 291 (ἀριθ. 21).
Μαρούφης Παρθένιος 243, 262 - 263.
Maurus Cristoforus (= *Moro Cristoforo*), Δόγης Βενετίας 242, 254.
Μέρμπακα μονή, Θεοτόκου (ἐν *Άργολίδι) 243, 257, 260 - 263, 285, 286.
Μηλιώτης *Ανδρέας 242, 250 - 251.
- Michiel Angelo* 257.
Mocenigo Alvisé 243, 262.
Molin Marco Bertucci 266.
Morosini Francesco 242, 243, 249 - 250, 251, 252, 253, 257, 259.
Μπουρνόβας (παρά τὴν Σμύρνην) 233, 234, 235, 241, 244, 265 - 266, 286, 290.
- Nani Paolo* 242, 256.
Ναύπλιον 243, 244, 258, 264.
- Obreskov* **Αλέξιος Μιχαήλοβιτς* 244, 266 - 267.
*Όλυμπιον (θυγ. Δημ. Χορτάκη) 298.
- Παλαιολογίνα Χορτιάτσινα*: βλ. : *Χορτιάτσινα Παλαιολογίνα*.
Παλαιολόγος Χορτιάτσης *Αλέξιος: βλ. : *Χορτιάτσης* **Αλέξιος ὁ Παλαιολόγος*.
Παλαιολόγου *Αδριανούλα (θυγ. **Άνδρ. Χορτάτση*) 294.
Παλαμήδης Ρήγας 261.
Pesaro Girolamo 242, 253, 256, 258.
Pisani Marco 258.
Pizzarco (?) *Girolamo* 243, 258.
- Querini Zorzi* 241, 248 - 249.
- Ρέθυμνον* 242, 243, 246, 247 - 248, 250, 259, 261, 276.
Ruzzini Carlo 244, 263 - 264, 286.
- Σκορδίλαι* 273 (σημ. 1).
Σκορδίλης Στέφανος 242, 251 - 253.
Σμύρνη 244, 263 - 264, 265, 268, 270, 286, 288 - 290, 292 - 295. Βλ. καί : *Μπουρνόβας*.
Σούδα 242, 243, 249, 250, 253, 256, 257, 258, 281, 282 - 283.
- Tricon* 292 (σημ. 1).
Trivan **Άντων. Χρονικόν* 270 - 272.
Tron Luca 245.
Τυπάλδος *Ιερεμίας 257. — *Μελέιος* 257.
- Χαλκίς* 241, 245, 246, 254.
Χάνδαξ 241, 249, 250, 251 - 253.

- Χατζή Κωστής Ν. Κ. 233 - 234, 237 και πολλ.
- Χίος 241.
- Χοριάκη (θυγ. Δημητρίου) βλ. : 'Ολυμπιον.
- Χοριάκης Δημήτριος 295. — Κωνσταντίνος (του Δημητρίου) 298. — Μιχελέτος 295. — Νικόλαος (του Δημητρίου) 295, 298. — Βλ. και : Χοριάτης.
- Χοριάτζης βλ. : Χοριάτης.
- Χοριάτσαϊνα Παλαιολογίνα 278.
- Χοριάτση 'Αδριανούλα βλ. : *Fusibée 'Αδριανούλα* και : Παλαιολόγου 'Αδριανούλα. — 'Αδριανούλα (σύζ. Φραγκίσκου) 286. — 'Ελένη (του 'Ιωάννου) 281. — 'Ελένη (του Λούκα), πρ. *Tricon* βλ. : *Giraud 'Ελένη*. — 'Ελένη (του Παύλου) 234, 235, 237, 241, 287 (ἀριθ. 17). — *Μαγδαληνή - Rosalene* (σύζ. Λούκα) 290 291. — *Μαριάννα* βλ. : *Majastre Μαριάννα*.
- Χοριάτης (ἀγν. βυβλιστικού) : — (του 'Εμμανουήλ) 286 - 287 (ἀριθ. 13). — (του Λούκα) 291 (ἀριθ. 19 και 20). — ἐπίσκοπος Χερρονήσου 276 - 277. — παπᾶς (1689) 281.
- Χοριάτης 'Αθανάσιος, ἐπίσκοπος Ρεθύμνης 243, 257, 259, 260, 261 - 262, 263, 285 (ἀριθ. 9). — 'Αλέξιος ὁ Παλαιολόγος 278. — 'Ανανίας 294. — 'Ανδρέας (1594, 1635) 280. — σιὸρ 'Ανδρέας († 1749) 293 - 294. — 'Ανδρέας (του Γεωργίου) 294. — 'Αντώνιος (1466) 242, 254 - 255, 278. — 'Αντώνιος (πατὴρ Κωνστ. και Μικ.) 241, 245, 255, 278. — 'Αντώνιος (πατὴρ Νικολάου) 241, 245, 279. — *Βησσαρίων* 280. — *Γεώργιος* (ἀρχηγὸς ἐπαναστάσεως 1272 - 1278) 231, 240, 277, 279. — *Γεώργιος* (ἐνταφιασμένος ἐν 'Ασωμάτοις) 279 - 280. — *Γεώργιος* (ποιητὴς « 'Ερωφίλης ») 231, 240, 281 - 282 (ἀριθ. 2). — *Γεώργιος* (του 'Ανδρέου) 294. — *Γεώργιος* (του Κωνσταντίνου, ἰατρὸς) 231, 282 (ἀριθ. 4). — *Γεώργιος* βλ. και : *Ζώρης* και : *Τζώριτζης*. — *Δημήτριος* βλ. : *Χοριάκης Δημήτριος*. — 'Εμμανουήλ (του Θεοδώρου) 277. — 'Εμμανουήλ (του Κωνσταντίνου) 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 250, 255 - 256, 257, 257 - 258, 258, 263, 274, 282 - 283 (ἀριθ. 7), 294. — 'Εμμανουήλ βλ. και : *Μανολάκης*, *Μανόλης*, *Μανουήλ*. — *Εὐσταθίος* 276. — *Ζώρης* (1584) 280. — *Θεόδωρος* 231, 240, 277. — *Θεωρόρης* (του Τζουάννε) 281. — *Θεολόγος* 277. — 'Ιωάννης (ἐν Σούδα) 281. — 'Ιωάννης (του Κωνσταντίνου) 242, 246, 247, 282 (ἀριθ. 5). — 'Ιωάννης βλ. : *Χοριάτης 'Ιωάννης*. — 'Ιωάννης βλ. και : *Τζουάννης*. — *Κάλλιστος* 281. — *Κλήμης* 280. — *Κωνσταντίνος* (1332) 277. — *Κωνσταντίνος* (1492) 242, 246, 253 - 254, 278, 247, 282 (ἀριθ. 3). — *Κωνσταντίνος* (του 'Αντωνίου) 241, 245 - 246, 254, 277. — *Κωνσταντίνος* (του Γεωργίου) 277. — *Κωνσταντίνος* (του Δημητρίου) βλ. : *Χοριάκης Κωνσταντίνος*. — *Λούκας* (του 'Εμμανουήλ) 243, 244, 262, 274, 275, 285 (ἀριθ. 11). — *Λούκας* (του Φραγκίσκου) 234, 240, 244, 265, 266, 267, 268, 274, 275, 287 - 291 (ἀριθ. 18). — *Μανολάκης* (του Φραγκίσκου) 240 - 241, 244, (266), 268, 287 (ἀριθ. 15). — *Μανόλης* (του Σταμάτη) 280. — *Μανουήλ* 278. — *Μελέτιος* (του 'Εμμανουήλ) 243, 244, 262, 274, 285 (ἀριθ. 10). — *Μελέτιος*, πρῶην *Μιχαήλ* (του Κωνσταντίνου), ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας 231, 242, 251, 256 - 257, 283 - 285 (ἀριθ. 8). — *Μικιολέτος* (του 'Αντωνίου) 241, 245, 277. — *Μιχαήλ* (1265, 1299) 277. — *Μιχαήλ* (του Γεωργίου) 277. — *Μιχαήλ* (του Εὐσταθίου) 276. — *Μιχαήλ* (του 'Ιωάννου) βλ. : *Χοριάτης Μιχαήλ*. — *Μιχαήλ* (του Κωνσταντίνου) βλ. : *Μελέτιος* ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας. — *Μιχαήλ* (του Φραγκίσκου) 244, 266, 268, 287 (ἀριθ. 14). — *Μιχελέτος* βλ. : *Χοριάκης Μιχελέτος*. — *Νικόλαος* (1512) 245. — *Νικόλαος* (του 'Αντωνίου) 241, 245, 279, 281 (ἀριθ. 1). — *Νικόλαος* (του Δημητρίου) βλ. : *Χοριάκης Νικόλαος*.

— Παῦλος (τοῦ Κωνσταντίνου) 242, 246, 247, 282 (ἀριθ. 6). — Παῦλος (τοῦ Μανολάκη) 287 (ἀριθ. 16). — Σταμάτης 280. — Τζουάννης 281. — Τζώριζης (1565) 279, 280. — Φραγκίσκος (τοῦ Ἑμμανουήλ) 240, 243, 244, 258, 262, 263, 263 - 264, 265, 266, 285 - 286 (ἀριθ. 12).

Venier Lunardo 242, 253, 256.

Whittall Charlton 292 - 293. — *James* 293. — *James William* 232 - 233, 234, 236, 237, 238, 240, 267 - 275, 293. — *Madeleine - Blanche* (θυγ. τοῦ Alex. Giraud) 293. — *Madeleine - Victoire - Blanche* (θυγ. τοῦ J. - B. Giraud) 292, 291. — *Mary*: βλ. : *Giraud Mary*.

Velano. Βλ. : *Βελιανος*.

M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ